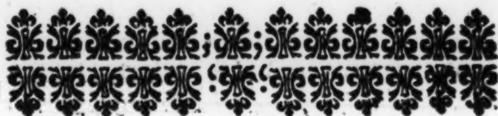
Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
APOLOGETICUS
ET AD
SCAPULAM *LIBER.*

Accessit

M. MINUCII FELICIS
OCTAVIUS.

Quid Tertulliano *eruditius, quid acutius?* Apologeticus *ejus,* & contra Gentes Libri, *cunctam seculi obtinent Disciplinam.*
S. Hieron. Epist. ad Magnum.

CANTABRIGIÆ,
Ex Officina *Joan. Hayes,* Almæ Academiæ Typographi. 1686.
Impensis *Henr. Dickinson* & *Rich. Green,* Bibliopol. *Cantabr.*

AD LECTOREM.

ANNI *jam aliquot elapsi sunt*, Erudite Lector, *ex quo* Apologiarum συλλογὴν (*quotquot temporum injuriâ interceptæ non sunt*) *à viris pietate atque eruditione præstantibus pro causâ* Christianorum, *tam* Græcè *quàm* Latinè, *Scriptarum* (*collectis undique & inter se collatis optimis, antiquissimisque Editionibus*) *in lucem emittere mecum statueram*: *Opus, quod sciam, uno Volumine hucusque ineditum*; *& quod Orbi literato non ingratum fore, sperandum est.* Neque enim (*ut* Desiderii Heraldi *verbis utar*) ex omnibus Antiquitatis monumentis ulla extant, unde tantam de Veteris Ecclesiæ statu, disciplinâ, moribus, cognitionem percipere possis, quantam ex Apologeticis Libris; in quibus non solùm calumnias, quibus Christianum nomen lacerabatur, Fideles diluebant; sed &

& Religionis suæ negotia, quantum apud profanos licebat, luculentissimè explicabant. *Interim verò dum huic Operi instamus, quod aliquando absolutum iri desperandum non est, si Deus Opt. Max. vitam nobis & otium concesserit*; Q. Septimii Florentis Tertulliani Apologeticum, *aureolum quidem Libellum, (quippe qui magnâ quâdam eruditionis copiâ refertus sit, &* cunctam seculi disciplinam, *quod erat* B. Hieronymi *judicium, contineat) prelo subjicere visum est : utpote in quo ea tractantur, quæ digna sunt ut, nunc quoque dierum, omnibus inculcentur. Homines enim non ita pridem è Nobis egressi sunt, (*ἀλλ' ὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, *ut inquit* Sanctus ille Apostolus & Evangelista ;) *nec indiserti quidem, nec indocti, qui in omnibus circulis dicere minimè dubitârunt, illos qui primis temporibus amplexi sunt Veritatem Evangelii, perduelles ideò non fuisse, non quòd* Imperii Romani *statum evertere noluerunt ; sed quia numero & animis impares, hanc eversionem efficere minimè potuerunt. Inclemens certè dictum, nec minùs malitiosum, quàm falsum ; cui refellendo, nullum è Veteris Ecclesiæ monumentis magis idoneum esse videbatur, quàm* Tertulliani Apologeticus : *dignus sanè Liber, quem tam eruditionis cupidi, quàm pacis publicæ studiosi* nocturnâ diurnâque manu versent : *In quo convitia*

hæc,

hæc, ut & multa alia, quæ in Patres nostros jacta fuerant, eo modo contusa sunt & obtrita, ut mirum sit ullos jam restare, præsertim inter Christianos, *qui opprobria hæc Veteribus denuò ingerant; cùm ipsos eorum hostes jam tum puduerit, tam & iniquè agere, & impudenter loqui. Fatendum quidem est, Patres nostros, qui primi cœperunt agnoscere & profiteri Nomen* Christi, *indignis modis acceptos fuisse à Principibus* Romanis; *quòd scilicet malis persuasionibus inducti, ideò eos antelucanis horis inter se convenire crederent, ut occulta consilia contra Rempublicam inirent, & Principum jura minuere studerent. Sed quod haud mediocre nobis solatium affert, allatas has criminationes non minùs luculenter diluebant Veteres, quàm ab infensissimis Religionis Christianæ hostibus malitiosè fictæ fuerant & commentæ. Et hæc semper fuit Nostrorum gloria, quòd* nullis injuriis tam irritari potuerint, ut in Principes, licèt indignissimè ab eis vexarentur, hostili animo essent; aut ullis adversùs eos conjurationibus assentirentur; *etsi eâ multitudine septi essent, ut facilè possent conficere, quod in hoc genere secum statuissent. Vera esse hæc, & vel luce clariora, cuivis hunc* Apologeticum *evolventi patebit. Ubi* Ecclesia Christiana Tertulliani *ore profitetur*, precari se semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis pro-

prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, Senatum fidelem, populum probum, Orbem quietum, & quæcunque hominis, & Cæsaris vota sunt. *Hinc est, quòd tantâ confidentiâ gloriatur,* Albinianos *nunquam, aut* Nigrianos, *vel* Cassianos *inventos fuisse* Christianos; *utpote qui scirent Imperatorem* à Deo constitutum, hominem à Deo secundum, post Deum primum, &, quidquid est, à Deo consecutum, & solo Deo minorem. *Denique, si hostes exertos agere, & læsi vicem referre voluissent* Christiani; *ne illis numerorum & copiarum vim defuisse dicerent posteri, hæc literis consignavit.* Hesterni (*inquit*) sumus, & vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, Senatum, forum. Sola vobis relinquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quàm occidere? *Hanc fuisse veteris Ecclesiæ doctrinam, hanc Majorum nostrorum, erga Imperatores,* Christi *nomen nondum professos, observantiam, palàm est. Quæ, si omnibus nunc dierum, ut olim illis, cordi esset; non videremus Principum jura imminuta, & labefacta; facesseret à nobis longè omnis factionum, & conjurationum metus; Regibus*

fidem

fidem debitam, & obsequium præstaremus; & illi denique Paternâ (quod faciunt) benevolentiâ nos complecterentur. Horum præceptorum Magistrum, *(quod nomen olim* Nostro *imposuit sanctus Martyr* Cyprianus) Tertullianum *scilicèt, in manus Tibi damus,* Erudite Lector. *In quo accurando quid à nobis præstitum sit, paucis accipe: Contulimus* Rigaltii & De-la-Cerdæ *Editiones cum illâ* Desiderii Heraldi, *quæ prodiit* Lutetiæ Parisiorum *anno* 1613. *Quâ collatione facta,* Heraldianum *exemplar (quòd cum duobus optimis MS Codicibus collatum fuerat; quorum alterum* Puteani *fratres, alterum* Jacobus Bongarsius *utendum ei dederat;) castigatius fuisse comperimus. Hoc igitur, summâ, quâ potuimus, curâ expressum, Tibi exhibemus. Capitum argumenta addidimus, ex Edit.* De-la-Cerdæ *exscripta; unde etiam* ad Scapulam Libellum *descripsimus. Accessit præterea* M. Felicis Octavius, *ut ab eodem* Heraldo *editus fuerat, cum* Oxoniensi, & Jacobi Ouzelii, *Editionibus collatus; cui* Fr. Balduini Præfationem *fœdissimis mendis, quibus scatebat, expurgatam præmisimus. Tu verò,* Lector Benevole, *Operam hanc nostram æqui boni consule, & Vale.*

Q. SEPTI-

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI *APOLOGETICUS.*

CAP. I.

Quòd Religio Christiana damnanda non sit, nisi qualis priùs intelligatur.

SI non licet vobis, Romani Imperii Antistites, in aperto, & edito ipso ferè vertice civitatis præsidentibus ad judicandum, palàm dispicere, & coram examinare, quid sit liquido in causa Christianorum; Si ad hanc solam speciem auctoritas vestra de justitiæ diligentia in publico aut timet, aut erubescit inquirere; si denique, quod

proximè accidit, domeſticis indiciis nimis operata ſectæ hujus infeſtatio obſtruit defenſioni: liceat veritati vel occulta via tacitarum literarum ad aures veſtras pervenire. Nihil illa de cauſa ſua deprecatur, quia nec de conditione miratur. ſcit ſe peregrinam in terris agere; inter extraneos facile inimicos invenire. Cæterum genus, ſedem, ſpem, gratiam, dignitatem in cœlis habere. Unum geſtit interdum, ne ignorata damnetur. Quid hic deperit legibus in ſuo regno dominantibus, ſi audiatur? An hoc magis gloriabitur poteſtas earum, quo etiam auditam damnabunt veritatem? Cæterum inauditam ſi damnent, præter invidiam iniquitatis, etiam ſuſpicionem merebuntur alicujus conſcientiæ, nolentes audire, quod auditum damnare non poſſint. Hanc itaque primam cauſam apud vos collocamus iniquitatis odii erga nomen Chriſtianum. Quam iniquitatem idem titulus & onerat, & revincit, qui videtur excuſare, ignorantia ſcilicet. Quid enim iniquius, quàm ut oderint homines quod ignorant, etiam ſi res meretur odium? Tunc etenim meretur, cum cognoſcitur an mereatur. Vacante autem meriti notitia, unde odii juſtitia defenditur?

ditur? quæ non de eventu, sed de conscientia probanda est. Cùm ergo propterea oderint homines, quia ignorant quale sit, quod oderunt, cur non liceat ejusmodi illud esse, quod non debeant odisse? Ita utrumque ex alterutro redarguimus, & ignorare illos, dum oderunt, & injustè odisse, dum ignorant. Testimonium ignorantiæ est, quæ, iniquitatem dum excusat, condemnat, cùm omnes, qui retro oderant, quia ignorabant quale sit quod oderant, simul desinunt ignorare, cessant & odisse. Ex his fiunt Christiani utique de comperto, & incipiunt odisse, quod fuerant, & profiteri quod oderant, & sunt tanti, quanti & denotantur. Obsessam vociferantur civitatem; in agris, in castellis, in insulis Christianos; omnem sexum, ætatem, conditionem, & dignitatem transgredi ad hoc nomen quasi detrimento moerent: nec tamen hoc ipso modo ad æstimationem alicujus latentis boni promovent animos. Non licet rectius suspicari, non libet propius experiri. hic tantum curiositas humana torpescit. amant ignorare, cum alii gaudeant cognovisse. Quanto magis hos Anacharsis denotasset imprudentes de prudentibus judicantes, quàm immusi-

cos de musicis ? malunt nescire, quia jam oderunt. adeo quod nesciunt, præjudicant id esse, quod si sciant, odisse non poterant ; quando si nullum odii debitum deprehendatur, optimum utique sit desinere injuste odisse : si vero de merito constet, non modo nihil odii detrahatur, sed amplius acquiratur ad perseverantiam, etiam justitiæ ipsius auctoritate. Sed non ideo, inquit, bonum, quia multos convertit ; quanti enim ad malum performantur ? quanti transfugæ in perversum ? quis negat ? tamen quod verè malum est, ne ipsi quidem, quos rapit, defendere pro bono audent. Omne malum aut timore, aut pudore natura perfudit. Denique malefici gestiunt latere, devitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facilè, aut semper confitentur. certè condemnati mœrent. dinumerant in semetipsos. mentis malæ impetus vel fato, vel astris imputant ; nolunt enim suum esse, quia malum agnoscunt. Christianus verò quid simile ? neminem pudet, neminem pœnitet, nisi planè retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur ; si accusatur, non defendit. Interrogatus, vel ultro confitetur ; damnatus, gratias agit. Quid hoc mali est, quod

quod naturalia mali non habet? timorem, pudorem, tergiversationem, pœnitentiam, deplorationem. Quid hoc mali est, cujus reus gaudet? cujus accusatio votum est, & pœna felicitas? non potes dementiam dicere, qui revinceris ignorare.

CAP. II.

Perversitas quæ in damnandis & absolvendis Christianis observatur.

SI certum est denique nos nocentissimos esse, cur à vobis ipsis aliter tractamur, quàm pares nostri, id est, cæteri nocentes, cum ejusdem noxæ eadem tractatio deberet intervenire? Quodcunque dicimur, cum alii dicuntur, & proprio ore, & mercenaria advocatione utuntur ad innocentiæ suæ commendationem. respondendi, altercandi facultas patet: quando nec liceat indefensos, & inauditos omnino damnari. Sed Christianis solis nihil permittitur loqui, quod causam purget, quod veritatem defendat, quod judicem non faciat injustum: sed illud solum expectatur, quod odio publico necessarium est, confessio nominis, non examinatio criminis: quando si de aliquo nocente

cognoſcitis, non ſtatim confeſſo eo nomen homicidæ, vel ſacrilegi, vel inceſti, vel publici hoſtis (ut de noſtris elogiis loquar) contenti ſitis ad pronuntiandum, niſi & conſequentia exigatis, qualitatem facti, locum, modum, tempus, conſcios, ſocios. De nobis nihil tale, cum æque extorquere oporteret quodcunque falsò jactatur; quot quiſque jam infanticidia deguſtaſſet; quot inceſta contenebraſſet; qui coci; qui canes affuiſſent. O quanta illius præſidis gloria, ſi eruiſſet aliquem, qui centum jam infantes comediſſet. Atqui invenimus inquiſitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus, cum provinciam regeret, damnatis quibuſdam Chriſtianis, quibuſdam gradu pulſis, ipſa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret conſuluit tunc Trajanum imperatorem, allẽgans præter obſtinationem non ſacrificandi, nihil aliud ſe de ſacramentis eorum comperiſſe, quam coetus antelucanos ad canendum Chriſto & Deo, & ad confœderandam diſciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, & cætera ſcelera prohibentes. Tunc Trajanus reſcripſit, hoc genus inquirendos quidem non eſſe, oblatos vero

puniri

puniri oportere. O ſententiam neceſſitate confuſam! negat inquirendos, ut innocentes, & mandat puniri, ut nocentes. Parcit, & ſævit; diſſimulat, & animadvertit. Quid temetipſum cenſura circumvenis? Si damnas, cur non & inquiris? Si non inquiris, cur non & abſolvis? Latronibus veſtigandis per univerſas provincias militaris ſtatio ſortitur. In reos majeſtatis, & publicos hoſtes omnis homo miles eſt: ad ſocios, ad conſcios inquiſitio uſque extenditur. Solum Chriſtianum inquiri non licet; offerri licet; quaſi aliud eſſet actura inquiſitio, quam oblationem. Damnatis ergo oblatum, quem nemo voluit requiſitum; qui puto jam non meruit ideo pœnam, quia nocens eſt, ſed quia non requirendus, inventus eſt. Itaque nec in illo ex forma malorum judicandorum agitis erga nos, quod cæteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendum, ſolis Chriſtianis ad negandum; cum ſi malum eſſet, nos quidem negaremus, vos verò confiteri tormentis compelleretis. Neque enim ideo non putaretis requirenda quæſtionibus ſcelera, quia certi eſſetis admitti ea ex nominis confeſſione, qui hodie de confeſſo homicida, ſcientes homicidium quid ſit, nihilominus

nus ordinem extorquetis admissi: Quo perversius, cum præsumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione, cogitis tormentis de confessione decedere, ut negantes nomen, pariter utique negemus & scelera, de quibus ex confessione nominis præsumpseratis. Sed, opinor, non vultis nos perire, quos pessimos creditis. Sic enim soletis; dicere homicidæ, nega: laniari jubere sacrilegum, si confiteri perseveraverit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentissimos judicatis, cum quasi innocentissimos non vultis in ea confessione perseverare, quam necessitate, non justitia damnandam à vobis sciatis. Vociferatur homo, Christianus sum. quod est, dicit: tu vis audire quod non est. Veritatis extorquendæ præsides de nobis solis mendacium elaboratis audire. Hoc sum, inquit, quod quæris, an sim. Quid me torques in perversum? confiteor, & torques: quid faceres, si negarem? Planè aliis negantibus non facile fidem accommodatis. nobis, si negaverimus, statim creditis. Suspecta sit vobis ista perversitas, ne qua vis lateat in occulto, quæ vos adversus formam, adversus naturam judicandi, contra ipsas quoque leges ministret.

Nisi

Nisi enim fallor, leges malos erui jubent, non abſcondi: confeſſos damnari præſcribunt, non abſolvi. Hoc Senatusconſulta, hoc principum mandata definiunt; hoc imperium, cujus miniſtri eſtis. Civilis, non tyrannica dominatio eſt. Apud tyrannos enim tormenta etiam pro pœna adhibebantur: apud vos ſoli quæſtioni temperatur. veſtram illis ſervate legem uſque ad confeſſionem neceſſariam. Et jam ſi confeſſione præveniantur, vacabunt. ſententia opus eſt: debito pœnæ nocens expungendus eſt, non eximendus. denique nemo illum geſtit abſolvere. non licet hoc velle. Ideo nec cogitur quiſquam negare. Chriſtianum hominem omnium ſcelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturæ totius inimicum exiſtimas, & cogis negare, ut abſolvas, quem non poteris abſolvere, niſi negaverit. Prævaricaris in leges. Vis ergo neget ſe nocentem, ut eum facias innocentem; & quidem invitum jam, nec de præterito reum. unde iſta perverſitas? ut etiam illud non recogitetis, ſponte confeſſo magis credendum eſſe, quàm per vim neganti; vel ne compulſus negare, non ex fide negarit; & abſolutus, ibidem poſt tribunal de veſtra rideat

æmulatione iterum Christianus. Cum igitur in omnibus nos aliter disponitis, quàm cæteros nocentes, id unum contendendo, ut de eo nomine excludamur (excludimur enim, si facimus, quæ faciunt non Christiani) intelligere potestis, non scelus aliquod in causa esse, sed nomen, quod quædam ratio æmulæ operationis insequitur, hoc primum agens ut homines nolint scire pro certo, quod se nescire pro certo sciunt. Ideo & credunt de nobis quæ non probantur, & nolunt inquiri, ne probentur non esse, quæ malunt credidisse, ut nomen illius æmulæ rationis inimicum, præsumptis non probatis criminibus de sua sola confessione damnetur. Ideo torquemur confitentes, & punimur perseverantes, & absolvimur negantes, quia nominis prælium est. Denique quid de tabella recitatis illum Christianum, cur non & homicidam? Si homicida Christianus, cur non & incestus? vel quodcunque aliud esse nos creditis? In nobis solis pudet, aut piget ipsis nominibus scelerum pronuntiare. Christianus, si nullius criminis reus est, nomen valdè infestum, si solius nominis crimen est.

CAP.

CAP. III.

Titulus Christianitatis odiosus, id latè probat.

QUid? quod ita plerique clausis oculis in odium ejus impingunt, ut bonum alicui testimonium ferentes, admisceant nominis exprobrationem. Bonus vir Caius Seius, tantum quod Christianus. Item alius. Ego Lucium sapientem virum repente factum Christianum. nemo retractat, ne ideo bonus Caius, & prudens Lucius, quia Christianus: aut ideo Christianus, quia prudens, & bonus? Laudant, quæ sciunt; vituperant, quæ ignorant: & id, quod sciunt, eo quod ignorant, corrumpunt, cum sit justius occulta de manifestis præjudicare, quam manifesta de occultis prædamnare. Alii, quos retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos noverant, ex ipso denotant, quod laudant: cæcitate odii in suffragium impingunt. Quæ mulier, quàm lasciva, quàm festiva. Qui juvenis, quàm Lucius; quàm amasius: facti sunt Christiani. Ita nomen emendationi imputatur. Nonnulli etiam de utilitalibus suis cum odio isto paciscuntur, contenti injuria, dum ne domi habeant quod oderunt.

runt. Uxorem jam pudicam maritus jam non zelotypus; filium subjectum pater retro patiens abdicavit. servum jam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegavit. Ut quisque hoc nomine emendatur, offendit. Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum. nunc igitur, si nominis odium est, quis nominum reatus? quæ accusatio vocabulorum? nisi aut barbarum sonat aliqua vox nominis, aut infaustum, aut maledicum, aut impudicum. Christianus verò, quantum interpretatio est, de unctione deducitur. Sed & cum perperam Chrestianus pronuntiatur à vobis, (nam nec nominis est notitia penes vos,) de suavitate, vel benignitate compositum est. oditur itaque in hominibus innocuis etiam nomen innocuum. At enim secta oditur in nomine utique sui authoris. Quid novi, si aliqua disciplina de magistro cognomentum sectatoribus suis inducit? nonne philosophi de auctoribus suis nuncupantur Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiam à locis conventiculorum, & stationum suarum Stoici, Academici? Neque Medici ab Erasistrato, & Grammatici ab Aristarcho, Coci etiam ab Apicio? nec tamen quemquam offendit professio

ſio nominis cum inſtitutione transmiſſa ab inſtitutore. planè ſi qui probavit malam ſectam, & ita malum & auctorem, is probabit & nomen malum dignum odio de reatu ſectæ, & auctoris. Ideóque ante odium nominis competebat prius de auctore ſectam recognoſcere, vel auctorem de ſecta. At nunc utriuſque inquiſitione, & agnitione neglecta, nomen detinetur, nomen expugnatur. & ignotam ſectam, ignotum & auctorem vox ſola prædamnat, quia nominantur, non quia revincuntur.

CAP. IV.

Quod leges Principum, & Senatus-conſulta nonnunquam errare poſſunt, atque adeò repurgari.

ATque adeo quaſi præfatus hæc ad ſugillandam odii erga nos publici iniquitatem, jam de cauſa innocentiæ conſiſtam, nec tantum refutabo, quæ nobis objiciuntur, ſed etiam in ipſos retorquebo, qui objiciunt; ut ex hoc quoque ſciant omnes in Chriſtianis non eſſe, quæ in ſe neſciunt eſſe; ſimul uti erubeſcant accuſantes, non dico peſſimi optimos, ſed jam, ut volunt, compares ſuos. Reſpondebimus ad ſingula, quæ in occulto admittere dicimur, quæ illos

los palàm admittentes invenimus, in quibus scelesti, in quibus vani, in quibus damnandi, in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam, cum ad omnia occurrit veritas nostra, postremo legum obstruitur auctoritas adversus eam, ut aut nihil dicatur retractandum esse post leges, aut ingratis necessitas obsequii præferatur veritati, de legibus prius concurram vobiscum, ut cum tutoribus legum. Jam primum, cum dure definitis dicendo, Non licet esse vos; & hoc sine ullo retractatu humaniore præscribitis, vim profitemini, & iniquam ex arce dominationem; si ideo negatis licere, quia vultis; non quia debuit non licere. quod si quia non debet, ideo non vultis licere, sine dubio id non debet licere, quod malè fit, & utique hoc ipso præjudicatur licere quod bene fit. Si bonum invenero esse, quod lex tua prohibuit, nonne ex illo præjudicio prohibere me non potest, quod si malum esset jure prohiberet? si lex tua erravit, puto ab homine concepta est: neque enim de coelo ruit. Miramini hominem aut errare potuisse in lege condenda, aut resipuisse in reprobanda. Non enim & ipsius Lycurgi leges à Lacedæmoniis emendatæ tantum

auctori

auctori suo doloris incusserunt, ut in secessu inedia de semetipso judicarit? Nónne & vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem, & squalentem sylvam legum novis principalium rescriptorum, & edictorum securibus truncatis, & cæditis? Nónne vanissimas Papias leges, quæ ante liberos suscipi cogunt, quàm Juliæ matrimonium contrahi, post tantæ auctoritatis senectutem, heri Severus constantissimus principum exclusit? Sed & judicatos in partes secari à creditoribus leges erant. consensu tamen publico crudelitas postea erasa est; & in pudoris notam capitis poena conversa est, bonorum adhibita proscriptione. Suffundere maluit hominis sanguinem, quàm effundere. Quot adhuc vos repurgandæ leges latent, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, sed æquitas sola? & ideo, cum iniquæ recognoscuntur, merito damnantur, licet damnent. cum iniquas dicimus, immo si nomen puniunt, etiam stultas. Si verò facta, cur de solo nomine puniunt facta, quæ in aliis de admisso, non de nomine probata defendunt? incestus sum; cur non requirunt? infanticida: cur non extorquent?

quent? In Deos, in Cæſares aliquid committo: cur non audior qui habeo quo purger? nulla lex vetat diſcuti, quod prohibet admitti: quia neque judex juſtè ulciſcitur, niſi cognoſcat admiſſum eſſe, quod non licet: neque civis fideliter legi obſequitur: ignorans quale ſit quod ulciſcitur lex. Nulla lex ſibi ſoli conſcientiam juſtitiæ ſuæ debet, ſed eis, à quibus obſequium expectat. Cæterum ſuſpecta lex eſt, quæ probari ſe non vult: improba autem, ſi non probata dominetur.

CAP. V.

Imperatores Romani Chriſtianum nomen qui probaverunt; & qui oderint.

UT de origine aliquid retractemus ejuſmodi legum; vetus erat decretum, ne qui Deus ab imperatore conſecraretur, niſi à ſenatu probatus. Scit M. Æmilius de Deo ſuo Alburno. Facit & hoc ad cauſam noſtram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas penſitatur. niſi homini Deus placuerit, Deus non erit, homo jam Deo propitius eſſe debebit. Tiberius ergo, cujus tempore nomen Chriſtianum in ſeculum introivit, annunciatum ſibi ex Syria

Syria Palæſtina, quæ veritatem illius divinitatis revelarat, detulit ad ſenatum cum prærogativa ſuffragii ſui. Senatus, quia non ipſe probaverat, reſpuit. Cæſar in ſententia manſit, comminatus periculum accuſatoribus Chriſtianorum. Conſulite commentarios veſtros. illic reperietis primum Neronem in hanc ſectam cum maximè Romæ orientem Cæſariano gladio ferociſſe. Sed tali dedicatore damnationis noſtræ etiam gloriamur. Qui enim ſcit illum, intelligere poteſt non niſi grande aliquod bonum à Nerone damnatum. Tentaverat & Domitianus portio Neronis de crudelitate; ſed qua & homo, facilè cœptum repreſſit, reſtitutis etiam quos relegaverat. tales ſemper nobis inſecutores, injuſti, impii, turpes, quos & ipſi damnare conſueſtis, à quibus damnatos reſtituere ſoliti eſtis. Cæterum de tot exinde principibus ad hodiernum, divinum, humanúmque ſapientibus edite aliquem debellatorem Chriſtianorum. At nos contrario edimus protectorem; ſi literæ Marci Aurelii graviſſimi Imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam ſitim Chriſtianorum forte militum precationibus impetrato imbri diſcuſſam conteſtatur. Qui ſicut

non

non palam ab ejusmodi hominibus pœnam dimovit, ita alio modo palam dispersit, adjecta etiam accusatoribus damnatione, & quidem tetriore. Quales ergo leges istæ, quas adversus nos soli exercent impii, injusti, turpes, truces, vani, dementes? quas Trajanus ex parte frustratus est, vetando inquiri Christianos: quas nullus Hadrianus, quanquam curiositatum omnium explorator, nullus Vespasianus, quanquam Judæorum debellator; nullus Pius, nullus Verus impressit. Facilius utique pessimi ab optimis quibusque ut ab æmulis, quàm à suis sociis eradicandi judicarentur.

CAP. VI.

Quantum à pietate, & majorum suorum legibus, Romani defecerint.

NUnc Religiosissimi legum, & paternorum institutorum protectores, & cultores respondeant velim de sua fide, & honore, & obsequio erga majorum consulta, si à nullo desciverunt? si in nullo exorbitaverunt? si non necessaria, & aptissima quæque disciplinæ oblitaverunt? quónam illæ leges abierunt sumptum, & ambitionem comprimentes?

primentes? quæ centum æra non amplius in cœnam subscribi jubebant, nec amplius quam unam inferri gallinam, & eam non saginatam? quæ patricium, quod decem pondo argenti habuisset, pro magno titulo ambitionis senatu summovebant? quæ theatra stuprandis moribus orientia statim destruebant? quæ dignitatem, & honestorum natalium insignia non temere, nec impune usurpari sinebant? Video enim & centenarias cœnas à centenis jam sestertiis dicendas: & in lances (parum est si senatorum, & non libertinorum vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta. Video & theatra, nec singula satis esse, nec nuda. Nam ne vel hyeme voluptas impudica frigeret, primi Lacedæmonii penulam ludis excogitaverunt. Video & inter matronas, atque prostibulas nullum de habitu discrimen relictum. Circa fœminas quidem etiam illa majorum instituta ceciderunt, quæ modestiæ, quæ sobrietati patrocinabantur, cum aurum nulla norat præter unico digito, quem sponsus oppignerasset pronubo annulo. Cum mulieres usque adeo vino abstinerentur, ut matronam ob resignatos cellæ vinariæ loculos sui inedia necarint.

Sub

Sub Romulo verò quæ vinum attigerat, impune à Mecenio marito trucidata est. Idcirco & oscula propinquis offerre necessitas erat, ut spiritu judicarentur. Ubi est illa felicitas matrimoniorum de moribus utique prosperata, qua per annos ferme sexcentos ab Urbe condita nulla repudium domus scripsit? nunc in fœminis præ auro nullum leve est membrum: præ vino nullum liberum est osculum. Repudium verò jam & votum est, quasi matrimonii fructus. Etiam circa ipsos Deos vestros quæ prospecte decreverant patres vestri, iidem vos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysteriis Consules senatus auctoritate non modo urbe, sed universa Italia eliminaverunt. Serapidem, & Isidem, & Harpocratem cum suo Cynocephalo, Capitolio prohibitos inferri, id est, curia Deorum pulsos, Piso, & Gabinius Coss. non utique Christiani, eversis etiam aris eorum abdicaverunt, turpium & otiosarum superstitionum vitia cohibentes. His vos restitutis summam majestatem contulistis. Ubi religio? ubi veneratio majoribus debita à vobis? habitu, victu, instructu, sensu, ipso denique sermone proavis renuntiastis. Laudatis semper antiquitatem,

tem, & nove de die vivitis. Per quod ostenditur, dum à bonis majorum institutis deceditis, ea vos retinere, & custodire, quæ non debuistis, cum quæ debuistis, non custoditis. Adhuc quod videmini fidelissime tueri à patribus traditum, in quo principaliter reos transgressionis Christianos destinatis, studium dico Deorum colendorum, de quo maximè erravit antiquitas, licèt Serapidi jam Romano aras restruxeritis; licet Baccho jam Italico furias vestras immolaveritis, suo loco ostendam, proinde despici, & negligi, & destrui à vobis adversus majorum auctoritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam respondebo, ut viam mihi ad manifestiora purgem.

CAP. VII.

Inanis est fama, quæ Christianis objicitur.

DIcimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, & pabulo inde, & post convivium incesto, quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum, & libidinum impiarum inverecundia procurent. Dicimur tamen semper, nec vos quod tamdiu dicimur, eruere curatis. Ergo aut eruite, si creditis,

dicis, aut nolite credere, qui non eruistis. De vestra vobis dissimulatione præscribitur, non esse, quod nec ipsi audetis eruere. Longe aliud munus carnifici in Christianos imperatis, non ut dicant quæ faciunt, sed ut negent quod sunt. Census istius disciplinæ, ut jam edidimus, à Tiberio est. Cum odio sui coepit veritas, simul atque apparuit inimica esse. Tot hostes ejus quot extranei, & quidem proprii, ex æmulatione Judæi; ex concussione milites; ex natura ipsi etiam domestici nostri. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur: in ipsis plurimum coetibus, & congregationibus nostris opprimimur. Quis unquam taliter vagienti infanti supervenit? quis cruenta, ut invenerat, Cyclopum, & Sirenarum ora judici reservavit? quis vel in uxoribus aliqua immunda vestigia deprehendit? quis talia facinora, cum invenisset, celavit, aut vendidit ipsos trahens homines? Si semper latemus, quando proditum est quod admittimus? Imo à quibus prodi potuit? ab ipsis enim reis non utique; cùm vel ex forma omnibus mysteriis silentii fides debeatur. Samothracia, & Eleusinia reticentur. Quanto magis talia, quæ prodita interim etiam humanam animadversionem

versionem provocabunt, dum divina servantur? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur, ut extranei; & unde extraneis notitia? cum semper etiam piæ initiationes arceant profanos, & arbitris caveant, nisi si impii minus metuunt. Natura famæ omnibus nota est. vestrum est. *Fama malum, quo non aliud velocius ullum.* Cur malum fama? quia velox? quia index? an quia plurimum mendax? quæ ne tunc quidem, cum aliquid veri affert, sine mendacii vitio est, detrahens, adjiciens, demutans de veritate. Quid? quod ea illi conditio est, ut non, nisi cum mentitur, perseveret. Et tamdiu vivit, quamdiu non probat. Si quidem ubi probavit, cessat esse, & quasi officio nuntiandi functa, rem tradit, & exinde res tenetur, res nominatur, nec quisquam dicit. verbi gratia, hoc Romæ aiunt factum, aut, fama est illum provinciam sortitum: sed, Sortitus est ille provinciam: &, Hoc factum Romæ. Fama nomen incerti locum non habet ubi certum est. An verò famæ credat, nisi inconsideratus? quia sapiens non credit incerto. Omnium est æstimare quantacunque illa ambitione diffusa sit, quantacunque asseveratione constructa. Quod ab uno aliquando principe exorta sit, necesse

necesse est; exinde in traduces linguarum, & aurium serpat. Et ita modici seminis vitium cætera rumoris obscurat, ut nemo recogitet ne primum illud os mendacium seminaverit: quod sæpe fit aut ingenio æmulationis, aut arbitrio suspicionis, aut non nova, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate. Bene autem, quod omnia tempus revelat, testibus etiam vestris proverbiis, atque sententiis, ex dispositione naturæ, quæ ita ordinavit, ut nihil diu lateat, etiam quod fama non distulit. Merito igitur fama tamdiu conscia sola est scelerum Christianorum. Hanc indicem adversus nos profertis, quæ, quod aliquando jactavit, tantóque spatio in opinionem corroboravit, usque adhuc probare non valuit.

CAP. VIII.

Flagitia quibus infamantur, nedum falsa sunt, sed de Christianis incredibilia.

UT fidem naturæ ipsius appellem adversus eos, qui talia credenda esse præsumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedem; vitam æternam repromittunt. Credite interim. De hoc enim quæro, an & qui credideris, tanti

habeas

habeas ad eam tali conſcientia perveni-re? veni, demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum, omni-um filium; vel ſi alterius officium eſt, tu modo aſſiſte morienti homini ante quàm vixit; fugientem animam novam expecta; excipe rudem ſanguinem. Eo panem tuum ſatia: veſcere libenter. In-terea diſcumbens dinumera loca, ubi mater, ubi ſoror; nota diligenter, ut cum tenebræ ceciderint caninæ, non er-res. Piaculum enim admiſeris, niſi in-ceſtum feceris. Talia initiatus, & con-ſignatus vivis in ævum. Cupio reſpon-deas, ſi tanti æternitas, aut ſi non, ideo nec credenda. Etiam ſi credideris, ne-go te velle. Etiam ſi volueris, nego te poſſe. Cur ergo alii poſſint, ſi vos non poteſtis? cur non poſſitis, ſi alii poſſunt? alia nos opinor, natura, Cynopenæ, aut Sciapodes; alii ordines dentium; alii ad inceſtam libidinem nervi. Qui iſta credis de homine, potes & facere: ho-mo es & ipſe, quod & Chriſtianus. Qui non potes facere, non debes cre-dere. Homo eſt enim & Chriſtianus, & quod & tu. Sed ignorantibus ſubjici-tur, & imponitur. Nihil enim tale de Chriſtianis aſſeverari ſciebant, obſervan-dum utique ſibi, & omni vigilantia inve-

ſtigandum. Atque volentibus initiari moris eſt (opinor) prius patrem illum ſacrorum adire, quæ præparanda ſint deſcribere. Tum ille; infans tibi neceſſarius adhuc tener, qui neſciat mortem, qui ſub cultro tuo rideat. Item panis, quo ſanguinis jurulentiam colligas; prætereà candelabra, & lucernæ, & canes aliqui, & offulæ, quæ illos ad everſionem luminum extendant. Ante omnia cum matre, & ſorore tua venire debebis. Quid ſi noluerint, vel nullæ fuerint? quid denique ſingulares Chriſtiani? non erit (opinor) legitimus Chriſtianus niſi frater, aut filius. Quid nunc & ſi iſta omnia ignaris præparantur? Certè poſtea cognoſcunt, & ſuſtinent, & ignoſcunt. Timent plecti, ſi proclament, qui defendi merebuntur; qui etiam ultro perire malint, quam ſub tali conſcientia vivere. Age nunc timeant; cur etiam perſeverant? Sequitur enim ne ultra velis id te eſſe, quod ſi prius ſciſſes, non fuiſſes.

CAP.

CAP. IX.

Quòd quæ Christianis objiciuntur, in sacris ipsorum gentilium, tum in aperto, tum in occulto committantur.

HÆC quo magis refutaverim, à vobis fieri ostendam partim in aperto, & partim in occulto, per quod forsitan & de nobis credidistis. Infantes penes Africam Saturno immolabantur palàm usque ad proconsulatum Tiberii, qui eosdem Sacerdotes in eisdem arboribus templi sui obumbratricibus scelerum, votivis crucibus exposuit, teste militia patriæ nostræ, quæ idipsum munus illi proconsuli functa est. Sed & nunc in occulto perseveratur hoc sacrum facinus. non soli vos contemnunt Christiani, nec ullum scelus in perpetuum eradicatur, aut mores suos aliqui Deus mutat. Cum propriis filiis Saturnus non pepercit, extraneis utique non parcendo perseverabat, quos quidem ipsi parentes sui offerebant, & libentes respondebant, & infantibus blandiebantur, ne lachrymantes immolarentur. Et tamen multum homicidio paricidium differt. Major ætas apud Gallos Mercurio prosecatur. Remitto Tau-

ricas fabulas theatris ſuis. Ecce in illa religioſiſſima urbe Æneadarum piorum eſt Jupiter quidam, quem ludis ſuis humano proluunt ſanguine. Sed beſtiarii, inquitis. Hoc opinor minus quam hominis. An hoc turpius, quod mali hominis? certe tamen de homicidio funditur. O Jovem Chriſtianum, & ſolum Patris Filium de crudelitate. Sed quoniam de infanticidio nihil intereſt, ſacro an arbitrio perpetretur (licet parricidium homicidio interſit) convertar ad populum. Quot vultis ex his circunſtantibus, & in Chriſtianorum ſanguinem hiantibus, ex ipſis etiam vobis juſtiſſimis, & ſeveriſſimis in nos præſidibus apud conſcientias pulſem, qui natos ſibi liberos enecent? Siquidem & de genere necis differt, utique crudelius in aqua ſpiritum extorquetis, aut frigori, & fami, & canibus exponitis. Ferro enim mori ætas quoque major optaverit. Nobis verò homicidio ſemper interdicto, etiam conceptum utero, dum adhuc ſanguis in hominem delibatur, diſſolvere non licet. Homicidii feſtinatio eſt prohibere naſci. Nec refert natam quis eripiat animam, an naſcentem diſturbet. Homo eſt & qui eſt futurus. Etiam fructus omnis jam in ſemine eſt.

De ſanguinis pabulo, & ejuſmodi tragicis ferculis legite necubi relatum ſit (eſt apud Herodotum, opinor) defuſum brachiis ſanguinem ex alterutro deguſtatum nationes quaſdam fœderi comparaſſe. Neſcio quid & ſub Catilina deguſtatum eſt. Aiunt & apud quoſdam gentiles Scytharum defunctum quemque à ſuis comedi. Longe excurro. Hodie iſtic Bellonæ ſacratus ſanguis de femore proſciſſo in palmulam exceptus ſuis datus ſignatis. Item illi, qui munere in arena noxiorum jugulatorum ſanguinem recentem de jugulo decurrentem exceptum avida ſiti comitiali morbo medentes hauſerunt. Ubi ſunt item illi, qui de arena ferinis obſoniis coenant? qui de apro, qui de cervo petunt? Aper ille, quem cruentavit, colluctando deterſit; Cervus ille in gladiatoris ſanguine jactavit. Ipſorum urſorum alvei appetuntur cruditantes adhuc de viſceribus humanis. Ructatur proinde ab homine caro paſta de homine. Hæc qui editis, quantum abeſtis à conviviis Chriſtianorum? Minus autem & illi faciunt, qui libidine fera humanis membris inhiant, quia vivos vorant? minus humano ſanguine ad ſpurcitiam conſecrantur, quia futurum ſan-

guinem lambunt? non edunt infantes planè, sed magis puberes. Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus. Qui propterea quoque suffocatis, & morticinis abstinemus, ne quo sanguine contaminemur vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum, botulos etiam cruore distentos admovetis, certissimi scilicet illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porrò quale est, ut quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? nisi forte suaviorem eum experti. quem quidem & ipsum proinde examinatorem Christianorum adhiberi ut foculum, ut acerram oportebat. Proinde enim probarentur sanguinem humanum appetendo, quemadmodum sacrificium respuendo: alioquin necandi si gustassent, quemadmodum si non immolassent. Et utique non deesset vobis in auditione custodiarum, & damnatione sanguis humanus. Proinde incesti qui magis, quàm quos ipse Jupiter docuit? Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert. Sed & Macedones suspecti, quia cum primum Oedipum tragoediam audissent, ridentes in-

cesti

cesti dolorem, ἔμλυνε, dicebant, εἰς τὴν μητέρα. Jam nunc recogitate quantum liceat erroribus ad incesta miscenda suppeditante materias passivitate luxuriæ. In primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte misericordia extranea, vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quandoque memoriam dissipari. Et simul error impegerit, exinde jam tradux proficiet incesti serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocunque in loco, domi, peregrè, trans freta comes est libido. Cujus ubique saltus facile possunt alicubi ignaris filios pangere, vel ex aliqua seminis portione; uti aspersum genus per commercia humana concurrat in memorias suas, neque eas cœtus incesti sanguinis agnoscat. Nos ab isto eventu diligentissima & fidelissima castitas sepsit: quantumque ab stupris, & ab omni post matrimonium excessu, tantum & ab incesti casu tuti sumus. Quidam multo securiores totam vim hujus erroris virgine continentia depellunt, senes, pueri. Si hæc in vobis esse consideraretis, proinde in Christianis non esse perspiceretis. Iidem oculi renuntiassent utrumque. Sed cæcitatis duæ

ſpecies facile concurrunt, ut qui non vident quæ ſunt, & videre videantur, quæ non ſunt, Sic per omnia nunc oſtendam. Nunc de manifeſtioribus dicam.

CAP. X.

Deos quos colunt, non eſſe Deos.

DEos, inquitis, non colitis, & pro imperatoribus ſacrificia non impenditis. Sequitur, ut eadem ratione pro aliis non ſacrificemus, quia nec pro nobis ipſis, ſemel deos non colendo. Itaque ſacrilegii, & majeſtatis rei convenimur. Summa hæc cauſa, imò tota eſt, & utique digna cognoſci; ſi non præſumptio, aut iniquitas judicet, altera, quæ deſperat, altera, quæ recuſat veritatem. Deos veſtros colere deſinimus, ex quo illos non eſſe cognoſcimus. Hoc igitur exigere debetis, uti probemus non eſſe illos deos, & idcirco non colendos, quia tunc demum coli debuiſſent, ſi dii fuiſſent. Tunc & Chriſtiani puniendi, ſi quos non colerent, quia putarent non eſſe, conſtaret illos deos eſſe. Sed nobis, inquitis, dii ſunt. Appellamus, & provocamus à vobis ad conſcientiam veſtram. Illa nos judicet, illa nos damnet, ſi poterit negare omnes iſtos

deos

deos vestros homines fuisse. Si & ipsa inficias ierit, de suis antiquitatum instrumentis revincetur; de quibus eos didicit testimonium perhibentibus ad hodiernum, & civitatibus, in quibus nati sunt, & regionibus, in quibus aliquid operati, vestigia reliquerunt, in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nec ego per singulos decurram, tot ac tantos, novos, veteres, barbaros, Græcos, Romanos, peregrinos, captivos, adoptivos, proprios, communes, masculos, feminas, rusticos, urbanos, nauticos, militares, (otiosum est etiam titulos persequi,) ut colligam in compendium, & hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis: certe enim oblitos agitis. Ante Saturnum Deus penes vos nemo est. Ab illo census totius vel potioris, vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id & de posteritate conveniet. Saturnum itaque, quantum literæ docent, neque Diodorus Græcus, aut Tallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator ejusmodi antiquitatum, aliud quàm hominem promulgaverunt. Si quantum rerum argumenta, nusquam invenio fideliora, quàm apud ipsam Italiam, in qua Saturnus post multas expeditiones,

poſtquam Attica hoſpitia conſedit, exceptus ab Jano, vel Jane, ut Salii volunt. Mons quem incoluerat, Saturnius dictus. Civitas, quam depalaverat, Saturnia uſque nunc eſt. Tota denique Italia poſt Oenotriam, Saturnia cognominabatur. Ab ipſo primum tabulæ, & imagine ſignatus numus, & inde ærario præſidet. Tamen ſi homo Saturnus, utique ex homine, & quia ab homine, non utique de cœlo & terra. Sed cujus parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici, quorum & omnes poſſumus videri. Quis enim non cœlum, & terram matrem, ac patrem venerationis, & honoris gratia appellet, vel ex conſuetudine humana, qua ignoti, vel ex inopinato apparentes de cœlo ſuperveniſſe dicuntur? Proinde Saturno repentino ubique cœlitem contigit dici. Nam & terræ filios vulgus vocat, quorum genus incertum eſt. Taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, ut cujuſlibet novi viri aſpectu, quaſi divino commoverentur: cum hodie jam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos ſint confeſſi, in Deos conſecrent. Satis jam de Saturno licet paucis. Etiam Jovem oſtendemus tam hominem quam ex homine,

mine, & deinceps totum generis examen tam mortale, quam seminis sui par.

CAP. XI.

Vanissimæ sunt causæ, cur qui homines essent, facti sint Dii.

ET quoniam sicut homines fuisse non audetis negare, ita post mortem Deos factos instituistis asseverare, causas, quæ hoc exegerint, retractemus. In primis quidem necesse est concedatis esse aliquem sublimiorem Deum, & mancipem quendam divinitatis, qui ex hominibus Deos fecerit. Nam neque sibi illi potuissent sumere divinitatem, quam non habebant, nec alius præstare eam non habentibus, nisi qui proprie possidebat. Cæterum si nemo esset, qui Deos faceret, frustra præsumitis Deos factos auferendo factorem. Certe quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent, possidentes scilicet melioris conditionis potestatem. Igitur si est qui faciat Deos, revertor ad causas examinandas faciendorum ex hominibus Deorum: nec ullas invenio, nisi si ministeria, & auxilia officiis divinis desideravit ille magnus Deus. Primo indignum est, ut alicujus opera indi-

indigeret, & quidem mortui, cum dignius ab initio Deum aliquem fecisset, qui mortui erat operam desideraturus. Sed nec operæ locum video. Totum enim hoc mundi corpus sive innatum, & infectum secundum Pythagoram, sive natum, & factum secundum Platonem, semel utique in ista constructione dispositum, & instructum, & ordinatum cum omni rationis gubernaculo inventum est. imperfectum non potuit esse, quod perficit omnia. Nihil Saturnum, & Saturniam gentem expectabat. Vani erunt homines, nisi certi sint, à primordio & pluvias de cœlo ruisse, & sydera radiasse, & lumina floruisse, & tonitrua mugisse, & ipsum Jovem, quæ in manu ejus ponitis fulmina, timuisse. Item omnem frugem ante Liberum,& Cererem, & Minervam, immo ante illum aliquem principem hominem de terra exuberasse, quia nihil continendo, & sustinendo homini prospectum post hominem potuit inferri. Denique invenisse dicuntur necessaria ista vitæ, non instituisse, quod autem invenitur, fuit, & quod fuit, non ejus deputabitur, qui invenit, sed ejus, qui instituit; erat enim antequam inveniretur. Cæterum si propterea Liber Deus, quod

vitem demonſtravit, male cum Lucullo actum eſt, qui primus ceraſa ex ponto Italiæ promulgavit, quod non eſt propterea conſecratus, ut novæ frugis auctor, quia inventor, & oſtenſor. Quamobrem ſi ab initio & inſtructa, & certis exercendorum officiorum ſuorum rationibus diſpenſata univerſitas conſtitit, vacat ex hac parte cauſa allegendæ humanitatis in divinitatem, quia quas illis ſtationes, & poteſtates diſtribuiſtis, tam fuerunt ab initio, quàm & fuiſſent etiamſi Deos iſtos non creaſſetis. Sed convertimini ad cauſam aliam, reſpondentes collationem divinitatis meritorum remunerandorum fuiſſe rationem. & hinc concedetis opinor illum Deum deificum juſtitia præcellere, qui nec temere, nec indigne, nec prodige tantum præmium diſpenſarit. Volo igitur merita recenſere, an ejuſmodi ſint, ut illos in cœlum extulerint, & non potius in imum Tartarum merſerint, quem carcerem pœnarum infernarum cum vultis affirmatis. Illuc enim abſtrudi ſolent impii, quique in parentes, & in ſorores inceſti, & maritarum adulteri, & virginum raptores, & puerorum contaminatores, & qui ſæviunt, & qui occidunt, & qui furantur, & qui deci-

decipiunt, & quicunque ſimiles ſunt alicujus Dei veſtri, quem neminem integrum à crimine, aut vitio probare poteritis niſi hominem negaveritis. Atquin ut illos homines fuiſſe non poſſitis negare, etiam iſtæ notæ accedunt, quæ nec Deos poſtea factos credi permittunt. Si enim talibus vos puniendis præſidetis; ſi commercium, colloquium, convictum malorum, & turpium probi quique reſpuitis, horum autem pares Deus ille majeſtatis ſuæ conſortio aſcivit, quid ergo damnatis quorum collegas adoratis? Suggillatio eſt in cœlo veſtra juſtitia. Deos facite crimino ſiſſimos quoſque ut placeatis diis veſtris. Illorum eſt honor conſecratio coæqualium. Sed, ut omittam hujus indignitatis retractatum; probi, & integri, & boni fuerint. Quot tamen potiores viros apud inferos reliquiſtis? aliquem de ſapientia Socratem, de juſtitia Ariſtidem, de militia Themiſtoclem, de ſublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de copia Crœſum, de eloquentia Demoſthenem? Quis ex illis diis veſtris gravior, & ſapientior Catone? Juſtior, & militarior Scipione? Quis ſublimior Pompeio? Felicior Sylla? copioſior Craſſo? eloquentior Tullio?

Quanto

Quanto dignius iſtos Deos ille aſſumendos expectaſſet, præſcius utique potiorum? properavit, opinor. & cœlum ſemel cluſit, & nunc utique melioribus apud inferos muſſitantibus erubeſcit.

CAP. XII.

Simulacra colere, alienum eſt ab omni ratione.

CEſſo jam de iſtis, ut qui ſciam me ex ipſa veritate demonſtraturum quid non ſint, cum oſtendero quid ſint. Quantum igitur de Diis veſtris, nomina ſolummodo video quorundam veterum mortuorum, & fabulas audio, & ſacra de fabulis recognoſco. Quantum autem de ſimulachris ipſis, nihil aliud reprehendo, quam materias, ſorores eſſe vaſculorum, inſtrumentorumque communium, vel ex iiſdem vaſculis, & inſtrumentis quaſi fatum conſecratione mutantes licentia artis transfigurante, & quidem contumelioſiſſime, & in ipſo opere ſacrilege, ut revera nobis, maximè qui propter Deos ipſos plectimur, ſolatium pœnarum eſſe poſſit, quod eadem & ipſi patiuntur, ut fiant. Crucibus, & ſtipitibus imponitis Chriſtianos. Quod ſimulachrum non prius

prius argilla deformat cruci, & ſtipiti ſuperſtructa? In patibulo primum corpus Dei veſtri dedicatur. Ungulis deraditis latera Chriſtianorum. At in Deos veſtros per omnia membra validius incumbunt aſciæ, & runcinæ, & ſcobinæ. Cervices ponimus ante plumbum, & glutinum, & gomphos, ſine capite ſunt dii veſtri. Ad beſtias impellimur; certe quas Libero, & Cybele, & Cœleſti applicatis. Ignibus urimur. Hoc & illi à prima quidem maſſa. In metalla damnamur. Inde cenſentur dii veſtri. In inſulis relegamur. Solet & in inſula aliqui Deus veſter aut naſci, aut mori. Si per hæc conſtat divinitas aliqua, ergo qui puniuntur, conſecrantur, & numina erunt dicenda ſupplicia. Sed plane non ſentiunt has injurias, & contumelias ſuæ fabricationis dii veſtri. ſicut nec obſequia. O impiæ voces, O ſacrilega convitia. infrendite, inſpumate, iidem eſtis, qui Senecam aliquem pluribus, & amarioribus de veſtra ſuperſtitione perorantem reprehendiſtis. Igitur ſi ſtatuas, & imagines frigidas mortuorum ſuorum ſimillimas non adoramus, quas milvi, & mures, & araneæ intelligunt, nonne laudem magis, quam pœnam merebatur repudium ag-

niti

niti erroris? Possumus enim videri lædere eos, quos certi sumus omnino non esse? quod non est, nihil ab ullo patitur, quia non est.

CAP. XIII.

De ludibrio in Deos, tum domesticos, tum publicos.

SED nobis dii sunt, inquis. Et quomodo vos è contrario impii, & sacrilegi, & irreligiosi erga Deos vestros deprehendimini? qui quos præsumitis esse, negligitis; quos timetis, destruitis; quos etiam vindicatis, illuditis. Recognoscite, si mentiar. Primo, quia cum alii alios colitis, utique quos non colitis, offenditis. Prælatio alterius sine alterius contumelia non potest procedere, quia nec electio sine reprobatione. Jam ergo contemnitis, quos reprobatis, quos reprobando offendere non timetis. Nam ut supra perstrinximus, status Dei cujusque in senatus æstimatione pendebat. Deus non erat, quem homo consultus noluisset, & nolendo damnasset. Domesticos Deos, quos Lares dicitis, domestica potestate tractatis, pignerando, venditando, demutando, aliquando in cacabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerva, ut quisque

que contritus, atque contusus est, dum diu colitur, ut quisque dominus sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. Publicos æque publico jure fœdatis, quos in hastario vectigales habetis. Si Capitolium, si Olitorium forum petitur, sub eadem voce præconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione quæstoris divinitas addicta conducitur. Sed enim agri tributo onusti viliores. Hominum capita stipendio censa ignobiliora. Nam hæ sunt notæ captivitatis. Dii vero, qui magis tributarii, magis sancti. Immo qui magis sancti, magis tributarii. Majestas quæstuaria efficitur. Circuit cauponas religio mendicans. Exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri. Non licet Deos nosse gratis: venales sunt. Quid omnino ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis vestris conferatis? ædes proinde, aras proinde. Idem habitus, & insignia in statuis. Ut ætas, ut ars, ut negotium mortui fuit, ita Deus est. Quo differt ab epulo Jovis silicernium? à simpulo obba? ab aruspice pollinctor? Nam & aruspex mortuis apparet. Sed digne Imperatoribus defunctis honorem divinitatis dicatis, quibus & viventibus eum addicitis. accepto ferent dii vestri, immo

immo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui. Sed cum Larentinam publicum scortum, velim saltem Laidem, aut Phrynen; inter Junones, & Cereres, ac Dianas adoratis; cum Simonem Magum statua, & inscriptione sancti Dei inauguratis; cum de pædagogiis aulicis nescio quem; cinædum deum facitis, licet non nobiliores dii veteres, tamen contumeliam à vobis deputabunt, hoc & aliis licuisse, quod solis antiquitas contulit.

CAP. XIV.

Quæ ludibria Poetæ & Philosophi de Diis scripserunt.

VOlo & ritus vestros recensere, non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta, & tabidosa, & scabiosa quæque mactatis: cum de opimis, & integris supervacua quæque truncatis capitula, & ungulas, quæ domi quoque pueris, vel canibus destinassetis; cum de decima Herculis, nec tertiam partem in aram ejus imponitis. Laudo magis sapientiam, quod de perdito aliquid eripitis. Sed conversus ad literas vestras, quibus informamini ad prudentiam, & ad liberalia officia, quanta invenio ludibria. Deos inter se

propter

propter Trojanos, & Achivos, ut gladiatorum paria congreſſos depugnaſſe. Venerem humana ſagitta ſauciatam, quod filium ſuum Æneam pene interfectum ab eodem Diomede rapere vellet. Martem tredecim menſibus in vinculis penè conſumptum. Jovem, ne eandem vim à cæteris cœlitibus experiretur, opera cujuſdam monſtri liberatum, & nunc flentem Sarpedonis caſum, nunc fœde ſubantem in ſororem ſub commemoratione non ita dilectarum jam pridem amicarum. Exinde quis non Poëta ex auctoritate principis ſui dedecorator invenitur Deorum? Hic Apollinem Admeto Regi paſcendis pecoribus addicit. Ille Neptuni ſtructorias operas Laomedonti locat. Eſt & ille de Lyricis (Pindarum dico) qui Æſculapium canit avaritiæ merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatum. Malus Jupiter, ſi fulmen illius eſt, impius in nepotem, invidus in artificem. hæc neque vera prodi, neque falſa, confingi apud religioſiſſimos oportebat. Nec Tragici quidem, aut Comici parcunt, ut non ærumnas, vel errores domus alicujus Dei præſentur. Taceo de philoſophis, Socrate contentus, qui in contumeliam Deorum quercum,

cum, & hircum, & canem dejerabat. Sed propterea damnatus eſt Socrates, quia Deos deſtruebat. Planè olim, id eſt, ſemper, veritas odio eſt. Tamen cum pœnitentia ſententiæ Athenienſes, & criminatores Socratis poſtea afflixerint, & imaginem ejus auream in templo collocarint, reſciſſa damnatio teſtimonium Socrati reddidit. Sed & Diogenes neſcio quid in Herculem ludit: & Romanus Cynicus Varro trecentos Joves, ſive Jupiteres dicendum, ſine capitibus introducit.

CAP. XV.

Quàm ſint fœda quæ in theatris ac ſcenâ de Diis repræſentantur.

CÆtera laſciviæ ingenia etiam voluptatibus veſtris per Deorum dedecus operantur. Diſpicite Lentulorum, & Hoſtiliorum venuſtates, utrum mimos an Deos veſtros in jocis, & ſtrophis rideatis. Mœchum Anubim, & maſculum Lunam, & Dianam flagellatam, & Jovis mortui teſtamentum recitatum, & tres Hercules famelicos irriſos. Sed & hiſtrionum literæ omnem fœditatem eorum deſignant. Luget Sol filium jactatum de cœlo lætantibus vobis. Et Cybele paſtorem ſuſpirat faſtidioſum

ſtidioſum non erubeſcentibus vobis. Et ſuſtinetis Jovis elogia cantari, & Junonem, Venerem, Minervam à paſtore judicari. Quid, quod imago Dei veſtri ignominioſiſſimum caput, & famoſum veſtit? quod corpus impurum, & ad iſtam artem effœminatione productum Minervam aliquam, vel Herculem repræſentat? nonne violatur majeſtas, & divinitas conſtupratur laudantibus vobis? planè religioſiores eſtis in cavea, ubi ſuper ſanguinem humanum, ſuper inquinamenta pœnarum proinde ſaltant dii veſtri, argumenta, & hiſtorias noxiis miniſtrantes, niſi quod & ipſos Deos veſtros ſæpe noxii induunt. Vidimus aliquando caſtratum Atyn illum Deum ex Peſſinunte. & qui vivus ardebat, Herculem induerat. Riſimus & inter ludicras meridianorum crudelitates Mercurium mortuos cauterio examinantem. Vidimus & Jovis fratrem gladiatorum cadavera cum malleo deducentem. Singula iſta quæque adhuc inveſtigare qui poſſet, ſi honorem inquietant divinitatis, ſi majeſtatis veſtigia obſoletant, de contemptu utique cenſentur, tam eorum, qui ejuſmodi factitant, quam eorum, quibus factitant. Sed ludicra iſta ſint. Cæterum ſi adjiciam,

jiciam, quæ non minus conſcientiæ omnium recognoſcent, in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipſis plerumque æedituorum, & ſacerdotum tabernaculis, ſub iiſdem vittis, & apicibus, & purpuris, thure flagrante libidinem expungi; neſcio ne plus de vobis dii veſtri, quam de Chriſtianis querantur. Certe ſacrilegi de veſtris ſemper apprehenduntur. Chriſtiani enim templa nec interdiu norunt; ſpoliarent forſitan ea & ipſi, ſi & ipſi ea adorarent. Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Jam quidem intelligi ſubjacet veritatis eſſe cultores, qui mendacii non ſint: nec errare amplius in eo, in quo erraſſe ſe recognoſcendo ceſſaverint. Hoc prius capite, & omnem hinc ſacramenti noſtri ordinem haurite, repercuſſis ante tamen opinionibus falſis.

CAP. XVI.

Chriſtiani non caput Aſini colunt, non rectos palos, non Solem, non Ononychetem.

NAM & quidam ſomniaſtis caput aſininum eſſe Deum noſtrum. Hanc Cornelius Tacitus ſuſpicionem ejuſmodi inſeruit. Is enim in quinta hiſtoriarum

arum ſuarum bellum Judaicum exorſus ab origine gentis etiam de ipſa tam origine quam de nomine, & religione gentis, quæ voluit, argumentatus, Judæos refert Ægypto expeditos, ſive, ut putavit, extorres, vaſtis Arabiæ in locis aquarum egentiſſimos, cum ſiti macerarentur, onagris, qui forte de paſtu potum petituri æſtimabantur, indicibus, fontibus uſos, ob eam gratiam conſimilis beſtiæ ſuperficiem conſecraſſe. Atque ita inde præſumptum, opinor, nos quoque, ut Judaicæ religionis propinquos, eidem ſimulacro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, ſanè ille mendaciorum loquaciſſimus, in eadem hiſtoria refert Cn. Pompeium, cum Hieruſalem cepiſſet, propiereaque templum adiſſet ſpeculandis Judaicæ religionis arcanis, nullum illic reperiſſe ſimulachrum. Et utique ſi id colebatur, quod aliqua effigie repræſentabatur, nuſquam magis quàm in ſacrario ſuo exhiberetur, eo magis, quia nec verebatur extraneos arbitros quanquam vana cultura. Solis enim ſacerdotibus adire licitum: etiam conſpectus cæterorum velo oppanſo interdicebatur. Vos tamen non negabitis & jumenta omnia, & totos cantherios cum ſua Hippona

coli

coli à vobis. Hoc forsitan improbandum, quod inter cultores omnium pecudum, bestiarumque, asinarii tantum sumus. Sed & qui crucis nos religiosos putat, consecraneus erit noster, cum lignum aliquod propitiatur. Viderit habitus, dum materiæ qualitas eadem sit; viderit forma, dum id ipsum Dei corpus sit. Et tamen quanto distinguitur à crucis stipite Pallas Attica? & Ceres farrea, quæ sine effigie rudi palo, & informi ligno prostat? Pars crucis est omne robur, quod erecta statione defigitur. Nos si forte integrum, & totum Deum colimus. Diximus originem Deorum vestrorum à plastis de cruce induci. Sed & victorias adoratis, cum in tropæis cruces intestina sint tropæorum. Religio Romanorum tota castrensis, signa veneratur, signa jurat, signa omnibus diis præponit. Omnes illi imaginum suggestus insignes, monilia crucium sunt. Sypara illa vexillorum, & Cantabrorum stolæ crucium sunt. Laudo diligentiam, noluistis nudas, & incultas cruces consecrare. Alii planè humanius, & verisimilius Solem credunt Deum nostrum. Ad Persas si forte deputabimur, licet Solem non in linteo depictum adoremus, habentes ipsum ubique in suo clypeo.

denique inde ſuſpicio, quod innotuerit nos ad orientis regionem precari. Sed & plerique veſtrum affectatione aliquando, & cœleſtia adorandi ad Solis ortum labia vibratis. Æque ſi diem Solis lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quam religione Solis, ſecundo loco ab eis ſumus, qui diem Saturni otio, & victui decernunt, exorbitantes & ipſi à Judaico more, quem ignorant. Sed nova jam Dei noſtri in iſta civitate proxime editio publicata eſt, ex quo quidam in fruſtrandis beſtiis mercenarius noxius picturam propoſuit cum ejuſmodi inſcriptione, Deus Chriſtianorum Ononychitis. Is erat auribus aſininis, altero pede ungulatus, librum geſtans, & togatus. Riſimus & nomen, & formam. Sed illi debebant adorare ſtatim biforme numen, quia & canino, & leonino capite commiſtos, & de capro, & de ariete cornutos, & à lumbis hircos, & à cruribus ſerpentes, & planta, vel tergo alites Deos receperunt. Hæc ex abundanti, nequid rumoris inrepercuſſum quaſi de conſcientia præteriſſemus. Quæ omnia converſi jam ad demonſtrationem religionis noſtræ repurgavimus.

CAP.

CAP. XVII.

Quòd Deus unus sit, multis argumentis probari posse.

QUod colimus, Deus unus est, qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum, verbo, quo jussit, ratione, qua disposuit, virtute, qua potuit, de nihilo expressit in ornamentum majestatis suæ, unde & græci nomen mundo κόσμον accommodaverunt. Invisibilis est, etsi videatur; incomprehensibilis, etsi per gratiam repræsentetur; inæstimabilis, etsi humanis sensibus æstimetur. Ideo verus, & tantus est. Cæterum quod videri communiter, quod comprehendi, quod æstimari potest, minus est & oculis, quibus occupatur, & manibus, quibus contaminatur, & sensibus, quibus invenitur. Quod vero immensum est, soli sibi notum est. Hoc quod est, Deum æstimari facit, dum æstimari non capit. Ita eum vis magnitudinis & notum hominibus objecit, & ignotum. Et hæc est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare non possunt. Vultis ex operibus ipsius tot, ac talibus, quibus continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus exterremur?

mur? vultis ex animæ ipsius testimonio comprobemus? quæ licet carcere corporis pressa, licet institutionibus pravis circumscripta, licet libidinibus ac concupiscentiis evigorata, licet falsis diis exancillata, cum tamen resipiscit, ut ex crapula, ut ex somno, ut ex aliqua valetudine, & sanitatem suam patitur, Deum nominat, hoc solo quia propriè verus hic unus Deus, bonus, & magnus. Et quod Deus dederit, omnium vox est. Judicem quoque contestatur illum, Deus videt, & Deo commendo, & Deus mihi reddet. O testimonium animæ naturaliter Christianæ. denique pronuntians hæc, non ad Capitolium, sed ad cœlum respicit. Novit enim sedem Dei vivi, ab illo, & inde descendit.

CAP. XVIII.

De opera Ptolomæi Philadelphi, quâ in Græcam linguam tralatæ sunt sacræ Scripturæ.

SED quo plenius, & impressius tam ipsum, quam dispositiones ejus, & voluntates adiremus, instrumentum adjecit literaturæ, si qui velit de Deo inquirere, & inquisito invenire, & invento credere, & credito deservire. Viros

ros enim justitia, & innocentia dignos Deum nosse & ostendere à primordio in seculum emisit spiritu divino inundatos, quo prædicarent Deum unicum esse, qui universa condiderit, qui hominem de humo instruxerit; (hic enim est verus Prometheus) qui seculum certis temporum dispositionibus, & exitibus ordinavit; exinde quæ signa majestatis suæ judicantis ediderit per imbres, per ignes; quas demerendo sibi disciplinas determinaverit, quæ ignoratis, & deseritis, sed observantibus his præmia destinarit, ut qui producto ævo isto judicaturus sit suos cultores in vitæ æternæ retributionem, profanos in ignem æque perpetem & jugem suscitatis omnibus ab initio defunctis, & reformatis, & recensitis ad utriusque meriti dispunctionem. Hæc & nos risimus aliquando. De vestris fuimus. Fiunt, non nascuntur Christiani. Quos diximus prædicatores, Prophetæ de officio præfandi vocantur. Voces eorum, itemque virtutes, quas ad finem divinitatis edebant, in thesauris literarum manent, nec istæ nunc latent. Ptolemæorum eruditissimus, quem Philadelphum supernominant, & omnis literaturæ sagacissimus, cum studio bibliothecarum

Pisistratum (opinor) æmularetur, inter cætera memoriarum, quibus aut vetustas, aut curiositas aliqua ad famam patrocinabatur, ex suggestu Demetrii Phalerei grammaticorum tunc probatissimi, cui præfecturam mandaverat, libros à Judæis quoque postulavit, proprias scilicet atque vernaculas literas, quas soli habebant: ex ipsis enim & ad ipsos semper prophetæ peroraverant, scilicet ad domesticam Dei gentem ex patrum gratia. Hebræi retro, qui nunc Judæi. Igitur & literæ Hebrææ, & eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemæo à Judæis subscriptum est, septuaginta & duobus interpretibus indultis: quos Menedemus quoque Philosophus providentiæ vindex de sententiæ communione suspexit. Affirmavit hæc vobis etiam Aristæas. Ita in græcum stylum ex aperto monimenta reliquit. Hodie apud Serapæum Ptolemæi bibliothecæ cum ipsis Hebraicis literis exhibentur. Sed & Judæi palam lectitant. Vectigalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus; qui audierit, inveniet Deum: qui etiam studuerit intelligere, cogetur & credere.

CAP.

CAP. XIX.

Quòd antiquitas Scripturarum póſſit ex Moſis ætate, & ſupputatione temporum facilè probari.

PRimam inſtrumentis iſtis auctoritatem ſumma antiquitas vindicat. apud vos quoque religionis eſt inſtar, fidem de temporibus aſſerere. Omnes itaque ſubſtantias, omnéſque materias, origines, ordines, venas veterani cujuſque ſtyli veſtri, gentes etiam pleraſque, & urbes inſignes, hiſtoriarum cauſas & memoriarum, ipſas denique effigies literarum indices, cuſtodeſque rerum, & (puto adhuc minus dicimus) ipſos inquam Deos veſtros, ipſa templa, & oracula, & ſacra, unius interim prophetæ ſcrinium ſeculis vincit, in quo videtur theſaurus collocatus totius Judaici ſacramenti, & inde etiam noſtri. Si quem audiſtis interim Moyſem, Argivo Inacho pariter ætate eſt. Quadringentis pæne annis, nam & ſeptem minus, Danaum & ipſum apud vos vetuſtiſſimum prævenit; mille circiter cladem Priami antecedit. Poſſem etiam dicere quingentis amplius & Homerum, habens quos ſequar. Cæteri quoque prophetæ, etſi Moyſi poſtumant, extremiſſimi

tamen eorum non retrosiores deprehenduntur primoribus vestris sapientibus & legiferis, & historicis. Hæc quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere, quam enorme; nec arduum, sed interim longum. Multis instrumentis, cum digitorum supputariis gesticulis assidendum est. Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum, advocandi eorum municipes, per quos notitia subministrata est, aliqui, Manethon Ægyptius, & Berosus Chaldæus, sed & Hieronymus Phœnix Tyri rex, sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemæus, & Menander Ephesius, & Demetrius Phalereus, & rex Juba, & Appion, & Thallus, & qui istos aut probat, aut revincit, Judæus Josephus antiquitatum Judaicarum vernaculus vindex. Græcorum etiam censuales conferendi, & quæ quando sint gesta, ut concatenationes temporum aperiantur, per quæ luceant annalium numeri. Peregrinandum est in historias, & literas orbis. Et tamen quasi partem jam probationis intulimus, cum per quæ probari possint, aspersimus. Verum differre præstat, ne vel minus persequamur festinando, vel diutius evagemur persequendo.

CAP.

CAP. XX.

De majestate & divinitate Scripturarum ex rerum eventu, quas prædicunt.

PLus jam offerimus pro ista dilatione, majestatem scripturarum, si non vetustatem, divinas probamus, si dubitatur antiquas. Nec hoc tardius, aut aliunde discendum: coram sunt quæ docebunt, Mundus, & Seculum, & Exitus. Quicquid agitur, prænunciabatur. Quicquid videtur, audiebatur. Quod terræ vorant urbes, quod insulas maria fraudant, quod externa, atque interna bella dilaniant, quod regnis regna compulsant, quod fames, & lues, & locales quæque clades, & frequentiæ plerunque mortium vastant, quod humiles sublimitate, sublimes humilitate mutantur, quod justitia rarescit, & iniquitas increbrescit, bonarum omnium disciplinarum cura torpescit, quod etiam officia temporum, & elementorum munia exorbitant, quod & monstris, & portentis naturalium forma turbatur, providenter scripta sunt. Dum patimur, leguntur, dum recognoscimus, probantur. Idoneum (opinor) testimonium divinitatis veritas divinationis. Hinc igitur

gitur apud nos futurorum quoque fides tuta est jam scilicet probatorum, quia cum illis, quæ quotidie probantur, prædicebantur. Eadem voces sonant, eadem literæ notant, idem spiritus pulsat, unum tempus est divinationi futura præfanti apud homines, si forte distinguitur, dum expungitur, dum ex futuro præsens, dehinc ex præsenti præteritum deputatur. Quid delinquimus (oro vos) futura quoque credentes, qui jam didicimus illis per duos gradus credere?

CAP. XXI.

De Christo Domino.

SED quoniam edidimus antiquissimis Judæorum instrumentis sectam istam esse suffultam, quam aliquando novellam, ut Tiberii temporibus plerique sciunt profitentibus nobis quoque; fortassean hoc nomine de statu ejus retractetur, quasi sub umbraculo insignissimæ religionis, certe licitæ, aliquid propriæ præsumptionis abscondat, vel quia præter ætatem neque de victus exceptionibus, neque de solemnitatibus dierum, neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Judæis agimus, quod utique oporteret

si-

ſi eidem Deo manciparemur. Sed & vulgus jam ſcit Chriſtum, ut aliquem hominum, qualem Judæi judicaverunt, quo facilius quis nos hominis cultores exiſtimaverit. Verum neque de Chriſto erubeſcimus, cum ſub nomine ejus deputari, & damnari juvat, neque de Deo aliter præſumimus. Neceſſe eſt igitur pauca de Chriſto, ut de Deo totum. Judæis erat apud Deum gratia, ubi & inſignis juſtitia, & fides originalium auctorum, unde illis & generis magnitudo, & regni ſublimitas floruit, & tanta felicitas, ut Dei vocibus, quibus edocebantur, de promerendo Deo, & non offendendo præmonerentur. Sed quanta dereliquerint fiducia patrum inflati ad declinandum derivantes, à diſciplina in profanum modum, etſi ipſi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipſorum. Diſperſi, palabundi, & cœli & ſoli ſui extorres vagantur per orbem ſine homine, ſine Deo rege, quibus nec advenarum jure terram patriam ſaltem veſtigio ſalutare conceditur. Cum hæc illis ſanctæ voces præminarentur, eadem ſemper omnes ingerebant fore, uti ſub extimis curriculis ſeculi, ex omni jam gente, & populo, & loco cultores ſibi allegeret Deus multo

to fideliores, in quos gratiam transferret pleniorem quidem ob disciplinæ authoris capacitatem. Venit igitur, qui ad reformandam, & illuminandam eam venturus à Deo prænuntiabatur Christus ille filius Dei. Hujus igitur gratiæ, disciplinæque arbiter, & magister, illuminator, atque deductor generis humani filius Dei annuntiabatur, non quidem ita genitus, ut erubescat in filii nomine, aut de patris semine. non de sororis incesto, nec de stupro filiæ, aut conjugis alienæ Deum patrem passus est, squamatum, aut cornutum, aut plumatum amatorem in auro conversum Danaidis. Jovis ista sunt & numina vestra. Cæterum Dei filius nullam de impudicitia habet matrem. Etiam quam videtur habere, non nupserat. Sed prius substantiam edisseram, & ita nativitatis qualitas intelligitur. Jam ediximus Deum universitatem hanc mundi verbo, & ratione, & virtute molitum. Apud vestros quoque sapientes λόγον, id est, sermonem, atque rationem constat artificem videri universitatis. Hunc enim Zenon determinat factitatorem, qui cuncta in dispositione formaverit. eundem & fatum vocari, & Deum, & animum Jovis, & necessitatem omnium

rerum.

rerum. Hæc Cleanthes in ſpiritum congerit, quem permeatorem univerſitatis affirmat. Et nos etiam ſermoni, atque rationi, itemque virtuti, per quæ omnia molitum Deum ediximus, propriam ſubſtantiam ſpiritum inſcribimus, cui & ſermo inſit pronuntianti, & ratio adſit diſponenti, & virtus præſit perficienti. Hunc ex Deo prolatum didicimus, & prolatione generatum, & idcirco filium, & Deum dictum ex unitate ſubſtantiæ. Nam & Deus ſpiritus. Etiam cum radius ex Sole porrigitur, portio ex ſumma; ſed Sol erit in radio, quia Solis eſt radius, nec ſeparatur ſubſtantia, ſed extenditur. Ita de ſpiritu ſpiritus, & de Deo Deus. Ut lumen de lumine accenſum, manet integra, & indefecta materiæ matrix, etſi plures inde traduces qualitatum mutueris. Ita & quod de Deo profectum eſt, Deus eſt, & Dei filius, & unus ambo. Ita de ſpiritu ſpiritus, & de Deo Deus modulo alternum numerum gradu non ſtatu fecit, & à matrice non receſſit, ſed exceſſit. Iſte igitur Dei radius, ut retro ſemper prædicabatur, delapſus in Virginem quandam, & in utero ejus caro figuratus naſcitur homo Deo miſtus. Caro ſpiritui inſtructa nutritur, adoleſcit, affatur, docet,

cet, operatur, & Christus est. Recipite interim hanc fabulam, similis est vestris, dum ostendimus quomodo Christus probetur, & qui penes vos ejusmodi fabulas æmulas ad destructionem veritatis istiusmodi præministraverint. Sciebant & Judæi venturum esse Christum, scilicet quibus prophetæ loquebantur. Nam & nunc adventum ejus expectant, nec alia magis inter nos, & illos compulsatio est, quam quod jam venisse non credunt. Duobus enim adventibus ejus significatis; primo, qui jam expunctus est in humilitate conditionis humanæ; secundo, qui concludendo seculo imminet in sublimitate divinitatis exertæ, primum non intelligendo, secundum, quem manifestius prædicatum sperant, unum existimaverunt. Ne enim intelligerent pristinum, credituri, si intellexissent, & consecuturi salutem, si credidissent, meritum fuit delictum eorum. Ipsi legunt ita scriptum, mulctatos se sapientia, & intelligentia, & oculorum, & aurium fruge. Quem igitur solum hominem modo præsumpserant de humilitate, sequebatur uti magum æstimarent de potestate, cum ille verbo dæmonia de hominibus excuteret, cæcos reluminaret, leprosos purgaret,

ret,

ret, paralyticos restringeret, mortuos denique verbo redderet vitæ, elementa ipsa famularet, compescens procellas, & freta ingrediens, ostendens se esse verbum Dei, id est λόγον, illud primordiale primogenitum virtute, & ratione comitatum, & spiritu instructum, eundem, qui verbo omnia & faceret, & fecisset. Ad doctrinam vero ejus quia revincebantur magistri, primoresque Judæorum, ita exasperabantur, maximè quod ad eum ingens multitudo deflecteret, ut postremo oblatum Pontio Pilato, Syriam tunc ex parte Romana procuranti, violentia suffragiorum in crucem Jesum dedi sibi extorserint. Prædixerat & ipse ita facturos. Parum hoc, si non & prophetæ retro etiam. Tamen suffixus multa mortis illius propria ostendit insignia. Nam spiritum cum verbo sponte dimisit prævento carnificis officio. Eodem momento dies medium orbem signante Sole subducta est. Deliquium utique putaverunt, qui id quoque super Christo prædicatum non scierunt, & tamen eum mundi casum relatum in archivis vestris habetis. Tunc Judæi detractum, & sepulchro conditum magna etiam militari manu custodiæ diligentia circumsederunt;

runt, ne quia prædixerat tertia die resurrecturum se à morte, discipuli furto amoliti cadaver fallerent suspectos. Sed ecce die tertia concussa repente terra, & mole revoluta, quæ obstruxerat sepulchrum, & custodia pavore disjecta, nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulchro repertum est, præterquam exuviæ sepulti. Niholominus tamen primores, quorum intererat & scelus divulgare, & populum vectigalem, & famularem sibi à fide revocare, surreptum à discipulis jactitaverunt. Nam nec ille se in vulgus eduxit, ne impii errore liberarentur, ut & fides non mediocri præmio destinata difficultate constaret. Cum discipulis autem quibusdam apud Galileam Judææ regionem ad XL. dies egit, docens eos quæ docerent. Dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbem circumfusa nube in cœlum est receptus, multo melius quam apud vos asseverare de Romulo Proculi solent. Ea omnia super Christo Pilatus, & ipse jam pro sua conscientia Christianus Cæsari tunc Tiberio nuntiavit. Sed & Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæsares non essent seculo necessarii, aut si & Christiani potuissent esse Cæsares. Discipuli quoque diffusi

per

per orbem ex præcepto magiſtri Dei paruerunt,qui & ipſi à Judæis inſequentibus multa perpeſſi, utique pro fiducia veritatis libenter, Romæ poſtremo per Neronis ſævitiam ſanguinem Chriſtianum ſeminaveruut. Sed monſtrabimus vobis idoneos teſtes Chriſti, ipſos illos, quos adoratis. multum eſt, ſi eos adhibeam, ut credatis Chriſtianis, propter quos non creditis Chriſtianis. Interim hic eſt ordo noſtræ inſtitutionis. Hunc edidimus & ſectæ, & nominis cenſum cum ſuo authore. Nemo jam infamiam incutiat, nemo aliud exiſtimet, quia nec fas eſt ulli de ſua religione mentiri. Ex eo enim, quod aliud à ſe coli dicit, quam colit, negat quod colit, & culturam,& honorem in alterum tranfert, & transferendo jam non colit quod negavit. Dicimus, & palàm dicimus, & vobis torquentibus. Lacerati, & cruenti vociferamur, Deum colimus per Chriſtum, illum hominem putate. Per eum, & in eo ſe cognoſci vult Deus, & coli. ut Judæis reſpondeamus, & ipſi Deum per hominem Moyſem colere didicerunt. Ut Græcis occurram, Orpheus Pieriæ, Muſæus Athenis, Melampus Argis, Trophonius Bœotiæ initiationibus homines obligaverunt. Ut ad

vos quoque dominatores gentium aſpiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operoſiſſimis ſuperſtitionibus oneravit. Licuerit & Chriſto commentari divinitatem rem propriam, non qui rupices, & adhuc feros homines multitudine tot numinum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, quod Numa: Sed qui jam expolitos, & ipſa urbanitate deceptos in agnitionem veritatis ocularet. Quærite ergo, ſi vera eſt iſta divinitas Chriſti. Si ea eſt, qua cognita ad bonum quis reformatur, ſequitur ut falſæ renuntietur, comperta in primis illa omni ratione, quæ deliteſcens ſub nominibus, & imaginibus mortuorum, quibuſdam ſignis, & miraculis & oraculis fidem divinitatis operatur.

CAP. XXII.

De Dæmonibus, eorúmque viribus & actionibus.

ATque adeo dicimus eſſe ſubſtantias quaſdam ſpiritales: nec nomen novum eſt. Sciunt dæmonas Philoſophi Socrate ipſo ad dæmonii arbitrium expectante. Quidni? cum & ipſi dæmonium adhæſiſſe à pueritia dicatur.

Dehor-

Dehortatorium planè à bono omnes sciunt poëtæ. Etiam vulgus indoctum in usum maledicti frequentat. Nam & Sathanam principem hujus mali generis, proinde de propria conscientia anima eadem ex sacramenti voce pronuntiat. Angelos quoque etiam Plato non negavit; utriusque nominis testes esse, vel magos afferunt. Sed quomodo de angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens dæmonum evaserit, damnata à Deo cum generis auctoribus, & cum eo, quem diximus, principe apud literas sanctas ordine cognoscitur. Nunc de operatione eorum satis erit exponere. Operatio eorum est hominis eversio, sic malitia spiritalis à primordio auspicata est in hominis exitium. Itaque corporibus quidem & valetudines infligunt, & aliquos casus acerbos, animæ vero repentinos, & extraordinarios per vim excessus. Suppetit illis ad utramque substantiam hominis adeundam subtilitas, & tenuitas sua: multum spiritalibus viribus licet, ut invisibiles, & insensibiles in effectu potius quam in actu suo appareant. Si poma, si fruges nescio quod auræ latens vitium in flore præcipitat, in germine exanimat, in pubertate convulnerat, ac si cæca ratione

tione tentatus aër pestilentes haustus suos offundit. Eadem igitur obscuritate contagionis aspiratio dæmonum, & angelorum mentis quoque corruptelas agit furoribus, & amentiis fœdis, ac sævis libidinibus cum erroribus variis, quorum iste potissimus, quod eos ipsos captis, & circunscriptis hominum mentibus commendat, ut & sibi pabula propria nidoris, & sanguinis procuret simulachris, imaginibus oblata. Et quæ illi accuratior pascua est, quam ut hominem è cogitatu veræ divinitatis avertat præstigiis falsis? quas & ipsas quomodo operetur, expediam. Omnis spiritus ales est. Hoc angeli, & dæmones. Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est, quid ubi geratur tam facile sciunt quam enuntiant. Velocitas, divinitas creditur, quia substantia ignoratur. Sic & auctores interdum videri volunt eorum, quæ annuntiant. Et sunt planè malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. Dispositiones etiam Dei, & tunc Prophetis concionantibus excerpunt, & nunc lectionibus resonantibus carpunt. Ita & hinc sumentes quasdam temporum sortes æmulantur divinitatem, dum furantur divinationem. In oraculis autem

quo

quo ingenio ambiguitates temperent in eventus, ſciunt Crœſi, ſciunt Pyrrhi. Cæterum teſtudinem decoqui cum carnibus pecudis Pythius eo modo renunciavit, quo ſupra diximus; momento apud Lydiam fuerat. Habent de incolatu aëris, & de vicinia ſyderum, & de commercio nubium cœleſtes ſapere paraturas, ut & pluvias, quas jam ſentiunt, repromittant; benefici plane & circa curas valetudinum. Lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt, ad miraculum nova, ſive contraria, poſt quæ deſinunt lædere, & curaſſe creduntur. Quid ergo de cæteris ingeniis, vel etiam viribus fallaciæ ſpiritalis edifferam? Phantaſmata Caſtorum, & aquam cribro geſtatam, & navem cingulo promotam, & barbam tactu irrufatam; ut numina lapides crederentur, & Deus verus non quæreretur.

CAP. XXIII.

De phantaſmatibus Magiæ, & Dæmonibus.

PORRO ſi & magi phantaſmata edunt, & jam defunctorum inclamant animas, ſi pueros in eloquium oraculi eliciunt, ſi multa miracula circulatoriis

præſtigiis

præstigiis ludunt, si & somnia immittunt, habentes semel invitatorum angelorum, & dæmonum assistentem sibi potestatem, per quos & capræ, & mensæ divinare consueverunt; quanto magis ea potestas de suo arbitrio, & pro suo negotio studeat totis viribus operari, quod alienæ præstat negotiationi? aut si eadem & Angeli, & Dæmones operantur, quæ & dii vestri, ubi est ergo præcellentia divinitatis, quam utique superiorem omni potestate credendum est? non ergo dignius præsumetur ipsos esse, qui se Deos faciant, cum eadem edant, quæ faciant Deos credi, quàm pares angelis, & dæmonibus, Deos esse? locorum differentia distinguitur (opinor) ut à templis deos existimetis, quos alibi deos non dicitis, ut aliter dementire videatur, qui sacras turres pervolat, aliter qui tecta viciniæ transilit, & alia vis pronuntietur in eo qui genitalia, vel lacertos, alia, qui sibi gulam prosecat. Compar exitus furoris, & una ratio est instigationis. Sed hactenus verba, jam hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus unam esse utriusque nominis qualitatem. Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quem dæmone agi constet. Jussus à quolibet

Christi-

Chriſtiano loqui ſpiritus ille, tam ſe dæmonem confitebitur de vero, quam alibi deum de falſo. Æque producatur aliquis ex iis, qui de Deo pati exiſtimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando curantur, qui anhelando profantur. Iſta ipſa virgo cœleſtis pluviarum pollicitatrix, iſte ipſe Æſculapius medicinarum demonſtrator, alias demorituris ſocordi & denati, & aſclepiadoti ſumminiſtrator, niſi ſe dæmones confeſſi fuerint, Chriſtiano mentiri non audentes, ibidem illius Chriſtiani procaciſſimi ſanguinem fundite. Quid iſto opere manifeſtius? quid hac probatione fidelius? ſimplicitas veritatis in medio eſt. Virtus illi ſua aſſiſtit. Nihil ſuſpicari licebit magia, aut aliqua ejuſmodi fallacia fieri. dictis non ſtetis, ſi oculi veſtri, & aures permiſerint vobis. Quid autem inniti poteſt adverſus id, quod oſtenditur nuda ſinceritate? ſi altera parte vere Dei ſunt, cur ſeſe dæmonia mentiuntur? an ut nobis obſequantur? Jam ergo ſubjecta Chriſtianis divinitas veſtra. Nec divinitas deputanda eſt, quæ ſubdita eſt homini, &, ſi quid ad dedecus facit, æmulis ſuis. Si altera parte dæmones ſunt, vel angeli, cur ſe alibi pro diis agere

respondent? Nam sicut illi, qui dii habentur, dæmones se dicere noluissent, si vere dii essent, scilicet ne de majestate se deponerent: Ita & isti, quos directo dæmonas nostis, non auderent alibi pro diis agere, si aliqui omnino dii essent quorum nominibus utuntur. Vererentur enim abuti majestate superiore sine dubio, & timendorum. Ideo nulla est divinitas ista, quam tenetis, quia si esset, neque à dæmoniis affectaretur in confessione, neque à diis negaretur. Cum ergo utraque pars concurrit in confessionem Deos esse negans, agnoscite unum genus esse, id est dæmonas. Verum utrobique jam Deos quærite. quos enim præsumpseratis, dæmonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem diis vestris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi dii sint, neque ulli alii, etiam illud incontinenti cognoscitis, qui sit vere Deus, & an ille, & an unicus, quem Christiani profitemur. & an ita credendus, colendusque, ut fides, ut disciplina disposita est Christianorum. Dicent ibidem, ecquis ille Christus cum sua fabula? Si homo communis conditionis, si magus, si post mortem de sepulchro à discipulis surreptus, si nunc denique penes inferos;
si

ſi non in cœlis potius, & inde venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, ſed non Chriſtianorum, ut Dei virtus, & Dei ſpiritus, & ſermo, & ſapientia, & ratio, & Dei filius. Quodcumque ridetis, rideant & illi vobiſcum, negent Chriſtum omnem ab ævo animam reſtituto corpore judicaturum; dicant hoc pro tribunali, ſi forte Minoën, & Radamanthum ſecundum conſenſum Platonis, & poëtarum hoc eſſe ſortitos, ſuæ ſaltem ignominiæ, & damnationis notam refutent. Renuntient ſe immundos ſpiritus eſſe, quod vel ex pabulis eorum, ſanguine, & fumo, & putidis rogis pecorum, & impuratiſſimis linguis ipſorum vatum intelligi debuit. Renuant ob malitiam prædamnatos ſe in eundem judicii diem cum omnibus cultoribus, & operatoribus ſuis. Atqui omnis hæc noſtra in illos dominatio, & poteſtas de nominatione Chriſti valet, & de commemoratione eorum, quæ ſibi à Deo per arbitrum Chriſtum imminentia expectant. Chriſtum timentes in Deo, & Deum in Chriſto, ſubjiciuntur ſervis Dei, & Chriſti. Ita de contactu, deque afflatu noſtro contemplatione, & repræſentatione ignis illius cor-

repti etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti, & dolentes, & vobis præsentibus erubescentes. Credite illis, cum de se loquuntur, qui mentientibus creditis; nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem: magis fides prona est adversus semetipsos confitentes, quam pro semetipsis negantes. Hæc denique testimonia Deorum vestrorum Christianos facere consueverunt, quia plurimum illis credendo, in Christo domino credimus. Ipsi literarum nostrarum fidem accendunt. Ipsi spei nostræ fidentiam ædificant. Colitis illos, quod sciam, etiam de sanguine Christianorum; nollent itaque vos, tam fructuosos, tam officiosos sibi amittere, vel ne à vobis quandoque Christianis fugentur, si illis sub Christiano volente vobis veritatem probare, mentiri liceret.

CAP. XXIV.

Quòd Christiani non incurrant crimen læsæ religionis; sed ipsi potiùs, qui Deos colunt longè diversos.

OMnis ista confessio illorum, qua se deos negant esse, quaque non alium Deum respondent præter unum, cui

cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellendum crimen læsæ maxime Romanæ religionis. Si enim non sunt Dei pro certo, nec religio pro certo est. Si religio non est, nec pro certo rei sumus læsæ religionis. At è contrario in vos exprobratio resultavit, qui mendacium colentes veram religionem veri Dei non modo negligendo, quin insuper expugnando Deum verum, committitis crimen veræ irreligiositatis. Nam ut constaret illos deos esse, nonne conceditis de æstimatione communi aliquem esse sublimiorem, & potentiorem, velut principem mundi perfectæ peritiæ, & majestatis? nam & sic plerique disponunt divinitatem, ut imperium summæ dominationis esse penes unum, officia ejus penes multos velint, ut Plato Jovem magnum in coelo comitatum exercitu describit deorum pariter, & dæmonum. Itaque oportere & procurantes, & præfectos, & præsides pariter suspici. Et tamen quod facinus admittit qui magis ad Cæsarem promerendum & operam, & spem suam transfert, nec appellationem Dei, ita ut Imperatoris in aliquem principem confitetur, cum capitale esse judicetur alium præter Cæsarem & dicere, & audire? Colat

alius Deum, alius Jovem, alius ad cœlum ſupplices manus tendat, alius ad aram Fidei, alius, ſi hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius ſuam animam Deo ſuo voveat, alius hirci. Videte enim, nè & hoc ad irreligioſitatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, ſed cogar colere, quem nolim. Nemo ſe ab invito coli vellet, ne homo quidem, atque ideo & Ægyptiis permiſſa eſt tam vanæ ſuperſtitionis poteſtas, avibus, & beſtiis conſecrandis, & capite damnandis, qui aliquem hujuſmodi Deum occiderit. Unicuique etiam provinciæ, & civitati ſuus Deus eſt, ut Syriæ Aſtartes, ut Arabiæ Diſares, ut Norici Belenus, ut Africæ Cœleſtis, ut Mauritaniæ Reguli ſui. Romanas (ut opinor) provincias edidi, nec tamen Romanos deos earum, quia Romæ non magis coluntur, quàm qui per ipſam quoque Italiam municipali conſecratione cenſentur, Cruſtuminienſium Belventinus, Narnienſium Viridianus, Æſculanorum Ancaria, Volſinienſium Nurſia, Ocriculanorum Valentia, Sutrinorum Nortia, Faliſcorum in honore eſt pater Curis, unde accepit

cogno-

cognomen Juno. Sed nos ſoli arcemur à religionis proprietate. Lædimus Romanos, nec Romani habemur, quia non Romanorum Deum colimus. Bene quod omnium Deus eſt, cujus velimus, aut nolimus omnes ſumus. Sed apud vos quodvis colere jus eſt, præter Deum verum. quaſi non hic magis omnium ſit Deus, cujus omnes ſumus.

CAP. XXV.

Quòd magna fuit præſumptio Romanorum, credentium ob religionem Deorum ſuorum, ſe imperium mundi occupâſſe.

SAtis mihi quidem videor probaſſe de falſa, & vera divinitate, cum demonſtravi, quemadmodum probatio conſiſtat, non modo diſputationibus, nec argumentationibus, ſed ipſorum etiam teſtimoniis, quos Deos creditis, ut nihil jam ad hanc cauſam ſit retractandum. Quoniam tamen Romani nominis proprie mentio occurrit, non omittam congreſſionem, quam provocat illa præſumptio dicentium, Romanos pro merito religioſitatis diligentiſſimæ in tantum ſublimitatis elatos, ut orbem occuparint, & adeo Deos eſſe, ut præ-

 ter

ter cæteros floreant, qui illis officium præter cæteros faciant. Scilicet ista merces Romanis à diis pro gratia expensa est. Sterculius, & Mutunus, & Larentina provexit imperium. Peregrinos enim Deos non putem extraneæ genti magis fautum voluisse quàm suæ; & patrium solum, in quo nati, adulti, nobilitati, sepultique sunt, transfretanis dedisse. Viderit Cybele, si urbem Romanam, ut memoriam Trojani generis adamavit, vernaculi sui scilicet adversus Achivorum arma protecti, si ad ultores transire prospexit, quos sciebat Græciam Phrygiæ debellatricem subacturos. Itaque majestatis suæ in urbem collatæ grande documentum nostra etiam ætate proposuit cum M. Aurelio apud Syrmium reip. exempto die XVI. Calendarum Aprilium, Archigallus ille sanctissimus die IX. Calend. earundem, quo sanguinem impurum lacertos quoque castrando libabat, pro salute Imperatoris Marci jam intercepti solita æque imperia mandavit. O nuntios tardos, ô somniculosa diplomata, quorum vitio excessum Imperatoris non ante Cybele cognovit, ne deam talem riderent Christiani. Sed non statim, & Jupiter Cretam suam Romanis fascibus concuti sineret, oblitus

oblitus antrum illud Idæum & æra Corybantia, & jucundissimum illic nutricis suæ odorem. Nonne omni Capitolio tumulum suum præposuisset, ut ea potius orbi terræ præcelleret, quæ cineres Jovis texit? vellet Juno Punicam urbem posthabita Samo dilectam ab Æneadarum utique genere deleri? quod sciam,

----Hic illius arma,
Hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, jam tum tenditq; fovetque.

Misera illa conjux Jovis, & soror adversus fata non valuit, planè

Fato stat Jupiter esse.

Nec tantum tamen honoris Romani dicaverunt fatis dedentibus sibi Carthaginem adversus destinatum, votumque Junonis, quantum prostitutissimæ lupæ Larentinæ. Plures Deos vestros regnasse certum est. Igitur si conferendi imperii tenent potestatem, cum ipsi regnarent, à quibus acceperant eam gratiam? quem coluerat Saturnus, & Jupiter? aliquem, opinor, Sterculium, sed Romæ postea cum indigenis. Etiam

ſiqui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis nondum cultoribus ſuis, ut qui nondum dii habebantur. Ergo aliorum eſt regnum dare, quia regnabatur multo ante, quam iſti dii inciderentur. Sed quam vanum eſt faſtigium Romani nominis religioſitatis meritis deputare, cum poſt imperium, ſive adhuc regnum religio profecerit. Age jam rebus religio profecerit. Nam etſi à Numa concepta eſt curioſitas ſuperſtitioſa, nondum tamen aut ſimulachris, aut templis res divina apud Romanos conſtabat, frugi religio, & pauperes ritus, & nulla Capitolia certantia cœlo, ſed temeraria de ceſpite altaria & vaſa adhuc Samia, & nidor ex illis, & Deus ipſe nuſquam. Nondum enim tunc ingenia Græcorum, atque Tuſcorum fingendis ſimulachris urbem inundaverant. Ergo non ante religioſi Romani quam magni. Ideoque non ob hoc magni, quia religioſi. Atqui quomodo ob religionem magni, quibus magnitudo de irreligioſitate provenit? ni fallor enim omne regnum, vel imperium bellis quæritur, & victoriis propagatur. Porrò bella & victoriæ, captis & everſis plurimum urbibus conſtant. Id negotium ſine Deorum injuria non eſt. Eædem ſtrages mœnium, &

& templorum, pares cædes civium, & ſacerdotum, nec diſſimiles rapinæ ſacrarum divitiarum, & profanarum. Tot igitur ſacrilegia Romanorum, quot trophæa. Tot de Diis, quot de gentibus triumphi. Tot manubiæ, quot manent adhuc ſimulachra captivorum Deorum. Et ab hoſtibus ergo ſuis ſuſtinent adorari, & illis imperium ſine fine decernunt, quorum magis injurias, quam adulationes remuneraſſe debuerant. Sed qui nihil ſentiunt, tam impunè læduntur, quàm fruſtra coluntur. Certe non poteſt fidei convenire, ut religionis meritis excreviſſe videantur, qui, ut ſuggeſſimus, religionem aut lædendo creverunt, aut creſcendo læſerunt. Etiam illi, quorum regna conflata ſunt in imperii Romani ſummam, cum ea amitterent, ſine religionibus non fuerunt.

CAP. XXVI.

Quòd ſolus Deus, cujus eſt orbis terrarum, regna contulit.

VIdete igitur ne ille regna diſpenſet, cujus eſt & orbis, qui regnatur, & homo ipſe, qui regnat. ne ille vices dominationum ipſis temporibus in ſeculo ordinaverit, qui ante omne tempus

pus fuit, & feculum corpus temporum fecit. Ne ille civitates extollat, aut deprimat, fub quo fuit aliquando fine civitatibus genus hominum. Quid erratis? prior eft quibufdam diis fuis fylveftris Roma. ante regnavit, quàm tantum ambitum capitolii extrueretur. Regnaverunt & Babylonii ante Pontifices, & Medi ante Quindecim viros, & Ægyptii ante Salios, & Affyrii ante Lupercos, & Amazones ante Virgines Veftales. Poftremo fi Romanæ religiones regna præftant, nunquam retro Judæa regnaffet defpectrix communium iftarum divinitatum, cujus & Deum victimis, & templum donis, & gentem foederibus aliquandiu Romani honoraftis, nunquam dominaturi ejus, fi Deo non deliquiffet, ultimo in Chriftum.

CAP. XXVII.

Quòd dæmones incitant contra Chriftianos, gentes; quia licèt fubjiciantur illis, funt tamen fervi contumaces.

SAtis hæc adverfus intentionem læfæ divinitatis, quod non videamur lædere eam, quam oftendimus non effe. Igitur provocati ad facrificandum obftruimus

ſtruimus gradum pro fide conſcientiæ noſtræ, qua certi ſumus, ad quos iſta perveniant officia, ſub imaginum proſtitutione, & humanorum nominum conſecratione. Sed quidam dementiam exiſtimant, quod cum poſſimus & ſacrificare in præſenti, & illæſi abire manente apud animum propoſito, obſtinationem ſaluti præferamus. Datis ſcilicet conſilium, quo vobis abutamur. ſed agnoſcimus unde talia ſuggerantur, quis totum hoc agitet, & quomodo nunc aſtutia ſuadendi, nunc duritia ſæviendi ad conſtantiam noſtram dejiciendam operetur. Ille ſcilicet ſpiritus dæmoniacæ, & angelicæ paraturæ, qui noſter ob divortium æmulus, & ob Dei gratiam invidus, de mentibus veſtris adverſus nos præliatur, occulta inſpiratione modulatis, & ſubornatis ad omnem, quam in primordio exorſi ſumus, & judicandi perverſitatem, & ſæviendi iniquitatem. Nam licet ſubjecta ſit nobis tota vis dæmonum, & ejuſmodi ſpiritus, ut nequam tamen ſervi metui nonnumquam contumaciam miſcent, & lædere geſtiunt, quos alias verentur. odium enim etiam timor ſpirat. Præterquam & deſperata conditio eorum ex prædamnatione, ſolacium reputat fruendæ

dæ interim malignitatis de pœnæ mora. Et tamen apprehensi subiguntur, & conditioni suæ succidunt, & quos de longinquo oppugnant, de proximo obsecrant. Itaque cum vice rebellantium ergastulorum, sive carcerum, vel metallorum, vel hoc genus pœnalis servitutis erumpunt adversum nos, in quorum potestate sunt, certi impares se esse, & hoc magis perditos, ingratis resistimus ut æquales, & repugnamus perseverantes in eo, quod oppugnant, & illos nunquam magis detriumphamus, quam cum pro fidei obstinatione damnamur.

CAP. XXVIII.

Quòd gentes propriam religionem parvi pendant, timentes magis Imperatorem, quàm Jovem.

QUoniam autem facile iniquum videretur liberos homines invitos urgeri ad sacrificandum, (Nam & aliàs divinæ rei faciendæ libens animus indicitur,) certe ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos ultro sui causa placare deberet, ne præ manu esset jure libertatis dicere, nolo mihi Jovem propitium.

tium. Tu qui es? me conveniat Janus iratus ex qua velit fronte. Quid tibi mecum est? Formati estis ab iisdem utique spiritibus, ut nos pro salute Imperatoris sacrificare cogatis. Et imposita est tam vobis necessitas cogendi, quam nobis obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secundum titulum læsæ augustioris majestatis. Siquidem majore formidine, & callidiore timiditate Cæsarem observatis, quam ipsum de Olympo Jovem, & merito si sciatis. Quis enim ex viventibus non quilibet mortuo potior? Sed nec hoc vos ratione facitis, potius quam respectu repræsentaneæ potestatis. Adeo & in isto irreligiosi erga Deos vestros deprehendimini, cum plus timoris humano dominio dicatis. Citius denique apud vos per omnes deos, quam per unum genium Cæsaris pejeratur.

CAP. XXIX.

Dii nec Cæsarem, nec alium juvare possunt: quare meritò Cæsar magis honorandus, quàm illi.

CONstet igitur prius, si isti, quibus sacrificatur, salutem imperatoribus, vel cuilibet homini impertiri possunt & ita

ita nos crimini addicite. Si Angeli, aut Dæmones substantia pessimi spiritus, beneficium aliquod operantur, si perditi conservant, si damnati liberant, si denique, quod in conscientia vestra est, mortui vivos tuentur, jam utique suas primo statuas, & imagines, & ædes tuerentur, quæ (ut opinor) Cæsarum milites excubiis suis salva præstant. Puto autem hæ ipsæ materiæ de metallis Cæsarum veniunt, & tota templa de nutu Cæsaris constant. Multi denique dii habuerunt Cæsarem iratum. Facit ad causam, si & propitius illis aliquid liberalitatis, aut privilegii confert. Ita qui sunt in Cæsaris potestate, cujus & toti sunt, quomodo habebunt salutem Cæsaris in potestate, ut eam præstare posse videantur, quam facilius ipsi à Cæsare consequuntur? Ideo ergo committimus in majestatem Imperatorum, quia illos non subjicimus rebus suis? quia non ludimus de officio salutis eorum qui eam non putamus in manibus esse plumbatis? Sed vos religiosi, qui eam quæritis ubi non est, petitis, à quibus dari non potest, prætenito eo, in cujus est potestate. Insuper eos debellatis, qui eam sciunt petere, qui etiam possunt impetrare, dum sciunt petere.

CAP.

CAP. XXX.

Imperatores à Deo esse, quorum salutem Christiani à Deo vero supplices petant, qui eam dare est solitus.

NOS enim pro salute Imperatorum Deum invocamus æternum, Deum verum, Deum vivum, quem & ipsi Imperatores propitium sibi præter cæteros malunt. Sciunt quis illis dederit imperium; sciunt qua homines, quis & animam. Sentiunt eum Deum esse solum, in cujus solius potestate sunt, à quo sunt secundi, post quem primi, ante omnes, & super omnes Deos. Quidni? cum super omnes homines, qui utique vivunt, & mortuis antistant; recogitant quousque vires imperii sui valeant, & ita Deum intelligunt, adversus quem valere non possunt; per eum valere se cognoscunt. Coelum denique debellet Imperator, coelum captivum triumpho suo invehat, coelo mittat excubias, coelo vectigalia imponat. Non potest, ideo magnus est, quia coelo minor est. Illius enim est ipse, cujus & coelum est, & omnis creatura. Inde est Imperator, unde & homo antequam Im-

Imperator, inde poteſtas illi, unde & ſpiritus. Illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubeſcimus; denique ſine monitore, quia de pectore oramus, precantes ſumus omnes ſemper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam, exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcumque hominis, & Cæſaris vota ſunt. Hæc ab alio orare non poſſum, quàm à quo ſcio me conſecuturum, quoniam & ipſe eſt, qui ſolus præſtat, & ego ſum, cui impetrare debetur; famulus ejus, qui eum ſolum obſervo, qui ei offero opimam, & majorem hoſtiam, quam ipſe mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de ſpiritu ſancto profectam. Non grana thuris unius aſſis, non Arabicæ arboris lachrymas, nec duas meri guttas, nec ſanguinem reprobi bovis mori optantis, & poſt omnia inquinamenta, etiam conſcientiam ſpurcam, ut mirer, cum hoſtiæ probantur penes vos à vitioſiſſimis ſacerdotibus, cur præcordia potius victimarum, quam ipſorum ſacrificantium examinantur. Sic itaque nos ad Deum expanſos ungulæ fodiant,

cruces

cruces ſuſpendant, ignes lambant, gladii guttura detruncent, beſtiæ inſiliant, paratus eſt ad omne ſupplicium ipſe habitus orantis Chriſtiani. Hoc agite boni præſides. Extorquete animam Deo ſupplicantem pro Imperatore. Hic erit crimen, ubi veritas & Dei devotio eſt.

CAP. XXXI.

De oratione pro inimicis, & Principibus.

ADulati nunc ſumus Imperatori, & mentiti vota, quæ diximus ad evadendam ſcilicet vim. Planè proficit iſta fallacia. Admittitis enim nos probare quodcunque defendimus. Qui ergo putas nihil nos de ſalute Cæſarum curare, inſpice Dei voces, literas noſtras, quas neque ipſi ſupprimimus, & plerique caſus ad extraneos tranſferunt. Scitote ex illis præceptum eſſe nobis ad redundantiam benignitatis, etiam pro inimicis Deum orare, & perſecutoribus noſtris bona precari. Qui magis inimici, & perſecutores Chriſtianorum, quam de quorum majeſtate convenimur in crimen? ſed etiam nominatim, atque manifeſte, orate, inquit, pro regibus, & pro principibus, & poteſtatibus, ut omnia

nia tranquilla sint. Vobiscum enim concutitur imperium concussis etiam cæteris membris ejus; utique & nos (licet extranei à turbis æstimemur) in aliquo loco casus invenimur.

CAP. XXXII.

Quamobrem Christiani orent pro Romano Imperatore, & jurent.

EST & alia major necessitas nobis orandi pro Imperatoribus, etiam pro omni statu imperii, rebusque Romanis, quod vim maximam universo orbi imminentem, ipsamque clausulam seculi acerbitates horrendas comminantem, Romani Imperii commeatu scimus retardari. Itaque nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati favemus. Sed & juramus, sicut non per Genios Cæsarum, ita per salutem eorum, quæ est augustior omnibus geniis. Nescitis genios dæmonas dici, & inde diminutiva voce dæmonia? Nos judicium Dei suspicimus in Imperatoribus, qui gentibus illos præfecit. Id in eis scimus esse, quod Deus voluit, & pro magno adjumento habemus. Cæterum dæmonas, id est genios adjurare consuevimus, ut illos de hominibus exigamus,

non dejerare, ut illis honorem divinitatis conferamus.

CAP. XXXIII.

Imperatorem hominem esse, non Deum.

SED quid ego amplius de religione, atque pietate Christiana in Imperatorem? quem necesse est suspiciamus, ut eum, quem Dominus noster elegit, ut merito dixerim, noster est magis Cæsar, ut à nostro Deo constitutus. Itaque ut meo plus ego illi operor in salutem. Siquidem non solum ab eo postulo, eam qui potest præstare, aut quod talis postulo, qui merear impetrare, sed etiam, quod temperans majestatem Cæsaris infra Deum, magis illum commendo Deo, cui soli subjicio. Subjicio autem cui non adæquo. Non enim Deum Imperatorem dicam, vel quia mentiri nescio, vel quia illum deridere non audeo, vel quia nec ipse se Deum volet dici, si homo sit. interest homini Deo cedere. Satis habeat appellari Imperator. Grande & hoc nomen est, quod à Deo traditur. Negat illum Imperatorem, qui Deum dicit. Nisi homo sit, non est Imperator. Hominem se esse

esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei à tergo, Respice post te, Hominem memento te. Et utique hoc magis gaudet, tanta se gloria coruscare, ut illi admonitio conditionis suæ sit necessaria. Minor erat, si tunc Deus diceretur, quia non vere diceretur. Major est, qui revocatur, ne se Deum existimet.

CAP. XXXIV.

Non dominum appellandum esse Imperatorem, nisi more communi; nunquam verò Deum.

AUgustus Imperii formator ne dominum quidem dici se volebat. Et hoc enim Dei est cognomen. Dicam planè Imperatorem dominum, sed more communi: sed quando non cogor, ut dominum Dei vice dicam. Cæterum liber sum illi. Dominus enim meus unus est, Deus omnipotens, & æternus, idem qui & ipsius. Qui pater patriæ est, quomodo Dominus est? Sed & gratius nomen est pietatis quam potestatis, etiam familiæ magis patres, quam domini vocantur. Tanto abest, ut Imperator Deus debeat dici, quod non potest credi non modo turpissima, sed

&

& perniciosa adulatione. Tanquam si habens Imperatorem, alterum appelles, nonne maximam, & inexorabilem offensam contrahes ejus, quem habuisti, etiam ipsi timendam, quem appellasti? esto religiosus in Deum, qui vis illum propitium Imperatori. Desine alium Deum credere, atque ita & hunc Deum dicere, cui Deo opus est. Si non de mendacio erubescit adulatio, ejusmodi hominem Deum appellans, timeat saltem de infausto. Maledictum est ante apotheosin Deum Cæsarem nuncupare.

CAP. XXXV.

Quòd Christiani majores & veriores honores exhibent Imperatoribus, quàm Gentiles.

PRopterea igitur publici hostes Christiani, quia Imperatoribus neque vanos, neque mentientes, neque temerarios honores dicant, quia veræ religionis homines etiam solemnia eorum, conscientia potius quàm lascivia celebrant. Grande videlicet officium focos, & toros in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernæ habitu abolefacere, vino lutum cogere, catervatim cursi-

curſitate ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Hæccine ſolennes dies principum decent, quæ alios dies non decent? qui obſervant diſciplinam de Cæſaris reſpectu, ii eam propter Cæſarem deſerunt? & malorum morum licentia pietas erit, occaſio luxuriæ religio deputabitur? O nos merito damnandos! cur enim vota, & gaudia Cæſarum caſti, & ſobrii, & probi expungimus? cur die læto non laureis poſtes obumbramus? nec lucernis diem infringimus? honeſta res eſt ſolemnitate publica exigente induere domui tuæ habitum alicujus novi lupanaris. Velim tamen in hac quoque religione ſecundæ majeſtatis, de qua in ſecundum ſacrilegium convenimur Chriſtiani, non celebrando vobiſcum ſolemnia Cæſarum, quo more celebrari, nec modeſtia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt, ſed occaſio voluptatis magis, quàm digna ratio perſuaſit, fidem, & veritatem veſtram demonſtrare, ne forte & iſtic deteriores Chriſtianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, ſed hoſtes principum Romanorum. Ipſos Quirites, ipſam vernaculam ſeptem collium plebem

convenio,

convenio, an alicui Cæſari ſuo parcat illa lingua Romana? Teſtis eſt Tyberis, & ſcholæ beſtiarum. Jam ſi pectoribus ad tranſlucendum quandam ſpecularem materiam natura obduxiſſet, cujus non præcordia inſculpta apparerent novi ac novi Cæſaris ſcenam congiario dividendo præſidentis? etiam illa hora qua adclamant,

De noſtris annis tibi Juppiter augeat annos.

Hæc Chriſtianus tam enuntiare non novit, quam de novo Cæſare optare. Sed vulgus, inquis, ut vulgus. tamen Romani, nec ulli magis depoſtulatores Chriſtianorum quam vulgus. Planè cæteri ordines pro auctoritate religioſi ex fide, nihil hoſticum de ipſo ſenatu, de equite, de caſtris, de palatiis ipſis ſpirant. Unde Caſſii,& Nigri,& Albini? unde qui inter duas lauros obſident Cæſarem? unde qui faucibus ejus exprimendis palæſtricam exercent? unde qui armati palatium irrumpunt omnibus Stephanis,atq;Partheniis audaciores? de Romanis (niſi fallor) id eſt,de non Chriſtianis. Atq;adeo omnes illi ſub ipſa uſque impietatis eruptione, & ſacra faciebant pro ſalute Imperatoris, & Genium ejus dejerabant, alii foris, alii intus, & utique publicorum hoſtium

ſtium nomen Chriſtianis dabant. Sed & qui nunc ſceleſtarum partium ſocii, aut plauſores quotidie revelantur, poſt vindemiam parricidarum racematio ſuperſtes, quam recentiſſimis, & ramoſiſſimis laureis poſtes præſtruebant? quam elatiſſimis, & clariſſimis lucernis veſtibula enubilabant? quàm cultiſſimis, & ſuperbiſſimis toris forum ſibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, ſed ut vota propria jam ediſcerent, & in aliena ſolemnitate exemplum, atque imaginem ſpei ſuæ inaugurarent, nomen principis in corde mutantes. Eadem officia dependunt & qui Aſtrologos, & Aruſpices, & Augures, & Magos de Cæſarum capite conſultant, quas artes ut ab angelis deſertoribus proditas, & à Deo interdictas, ne ſuis quidem cauſis adhibent Chriſtiani. Cui autem opus eſt perſcrutari ſuper Cæſaris ſalute, niſi à quo aliquid adverſus illam cogitatur, vel optatur? aut poſt illam ſperatur, & ſuſtinetur? non enim ea mente de charis conſulitur, qua de dominis. Aliter curioſa eſt ſolicitudo ſanguinis, aliter ſervitutis.

CAP.

CAP. XXXVI.

Tenentur Christiani diligere non solùm Imperatorem, sed & omnes homines.

SI hæc ita sunt, ut hostes deprehendantur, qui Romani vocabantur, cur nos, qui hostes existimamur, Romani negamur? Non possumus & Romani non esse, & hostes esse, cum hostes reperiantur, qui Romani habebantur? adeo pietas, & religio, & fides Imperatoribus dedita non in hujusmodi officiis consistit, quibus & hostilitas magis ad velamentum sui potest fingi, sed in iis moribus, quibus divinitas imperat, tam vere, quam circa omnes necesse habet exhiberi. Neque enim hæc opera bonæ mentis solis Imperatoribus debentur à nobis. Nullum bonum sub exceptione personarum administramus, quia nobis præstamus, qui non ab homine, aut laudis, aut præmii expensum captamus, sed à Deo exactore & remuneratore indifferentis benignitatis. Iidem sumus Imperatoribus, qui & vicinis nostris. Male enim velle, male facere, male dicere, male cogitare de quoquam ex æquo vetamur. Quodcunque

non licet in Imperatorem, id nec in quemquam. Quod in neminem, eo forsitan magis, nec in ipsum, qui per Deum tantus est.

CAP. XXXVII.

Quòd ad Christianos pertinet neminem lædere, quanquam pro multitudine possent se vindicare.

SI inimicos, ut supra diximus, jubemur diligere, quem habebimus odisse? Item si læsi vicem referre prohibemur, ne de facto pares simus, quem possumus lædere? Nam de isto ipsi recognoscite. Quoties enim in Christianos desævitis partim animis propriis, partim legibus obsequentes? Quoties etiam præteritis vobis, suo jure, nos inimicum vulgus invadit lapidibus, & incendiis? ipsis Bacchanalium furiis nec mortuis parcunt Christianis, quin illos de requie sepulturæ, de asylo quodam mortis, jam alios, jam nec totos avellant, dissecent, distrahant. Quid tamen de tam conspiratis unquam denotatis, de tam animatis ad mortem usque pro injuria repensatis? quando vel una nox pauculis faculis largitatem ultionis posset operari, si malum malo dispungi penes

nos liceret. Sed absit, ut aut igni humano vindicetur divina secta, aut doleat pati, in quo probatur. Si enim hostes exertos, non tantum vindices occultos agere vellemus, deesset nobis vis numerorum & copiarum? Plures nimirum Mauri, & Marcomanni, ipsíque Parthi, vel quantæcunque, unius tamen loci & suorum finium gentes, quàm totius orbis. Hesterni sumus, & vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum: Sola vobis relinquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quàm occidere? Potuimus & inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus à vobis, suffudisset utique dominationem vestram tot qualiumcunque amissio civium, immo etiam & ipsa destitutione punisset. Proculdubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum, & stuporem quendam quasi mortuæ urbis, quæsissetis quibus

 in

in ea imperaſſetis. Plures hoſtes, quàm cives vobis remanſiſſent. nunc enim pauciores hoſtes habetis præ multitudine Chriſtianorum penè omnium civium, penè omnes cives Chriſtianos habendo. Sed hoſtes maluiſtis vocare generis humani potius,quam erroris humani. Quis autem vos ab illis occultis, & uſquequaque vaſtantibus mentes, & valetudines veſtras hoſtibus raperet? A dæmoniorum incurſibus dico, quæ de vobis ſine præmio, ſine mercede depellimus. Sufſeciſſet hoc ſolum noſtræ ultioni, quod vacua exinde poſſeſſio immundis ſpiritibus pateret. Porrò nec tanti præſidii compenſationem cogitantes non modo non moleſtum vobis genus, verum etiam neceſſarium,hoſtes iudicare maluiſtis, quia ſumus planè non generis humani tamen, ſed potius erroris.

CAP. XXXVIII.

Chriſtianorum Sectam neque deputandam eſſe inter Factiones licitas.

PRoinde nec paulo lenius inter licitas factiones ſectam iſtam deputari oportebat, à qua nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus timeri ſolet. Niſi fallor enim prohibendarum

rum factionum causa de providentia constat modestiæ publicæ, ne civitas in partes scinderetur, quæ res facile comitia, concilia, curias, conciones, spectacula, etiam æmulis studiorum compulsationibus inquietaret, cum jam & in quæstu habere cœpissent venalem, & mercenariam homines violentiæ suæ operam. At enim nobis ab omni gloriæ, & dignitatis ardore frigentibus nulla est necessitas cœtus, nec ulla magis res aliena, quam publica. Unam omnes rempublicam cognoscimus mundum. Æque spectaculis vestris in tantum renuntiamus, in quantum originibus eorum, quas scimus de superstitione conceptas, cum & ipsis rebus, de quibus transiguntur, prætersumus. Nihil est nobis dictu, visu, auditu cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xysti vanitate. Quo vos offendimus, si alias præsumimus voluptates? Si oblectari novisse nolumus, nostra injuria est, si forte, non vestra. Sed reprobamus quæ placent vobis, nec vos nostra delectant. Sed licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem, id est animi æquitatem, & ampla negotia.

CAP. XXXIX.

Disciplina Christianorum; ubi dilucidè & clarè ponit omnia, quæ peragi solita sunt in Ecclesia.

EDam jam nunc ego ipse negotia Christianæ factionis, ut qui mala refutaverim, bona ostendam. Corpus sumus de conscientia religionis, & disciplinæ unitate, & spei foedere. Coïmus in coetum, & congregationem, ut ad Deum quasi manu facta precationibus ambiamus orantes. Hæc vis Deo grata est. Oramus etiam pro Imperatoribus, pro ministris eorum, ac potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete, pro mora finis. Coïmus ad literarum divinarum commemorationem, si quid præsentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoscere. Certe fidem sanctis vocibus pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam præceptorum nihilominus inculcationibus densamus. Ibidem etiam exhortationes, castigationes, & censura divina. Nam & judicatur magno cum pondere, ut apud certos de Dei conspectu; summumque futuri judicii præjudicium est, siquis ita deliquerit, ut

à

à communicatione orationis, & conventus, & omnis sancti commercii relegetur. Præsident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti; neque enim pretio ulla res Dei constat. Etiam si quod arcæ genus est, non de oneraria summa quasi redemptæ religionis congregatur. Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, & si modo velit, & si modo possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis, nec potaculis, nec ingratiis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis, humandisque, & pueris, ac puellis re, ac parentibus destitutis, jamque domesticis senibus. Item naufragis, & si qui in metallis, & si qui in insulis, vel in custodiis dumtaxat ex causa Dei sectæ, alumni confessionis suæ fiunt. Sed ejusmodi vel maxime dilectionis operatio notam nobis inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, ut invicem se diligant. Ipsi enim invicem oderunt. & ut pro alterutro mori sint parati. Ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores erunt. Sed & quod fratres nos vocamus, non alias (opinor) infamant quam quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affe-

ctatione simulatum est. Fratres etiam vestri sumus jure naturæ matris unius, etsi parum homines vos, quia mali fratres. At quanto dignius fratres & dicuntur, & habentur, qui unum patrem Deum agnovernnt, qui unum spiritum biberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantiæ ejusdem ad unam lucem expaverint veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragœdia exclamat, vel quia ex substantia familiari fratres sumus, quæ penes vos ferè dirimit fraternitatem. Itaque qui animo, animaque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus. Omnia indiscreta sunt apud nos, præter uxores. In isto loco consortium solvimus, in quo solo cæteri homines consortium exercent, qui non amicorum solummodo matrimonia usurpant, sed & sua amicis patientissime subministrant; ex illa (credo) majorum, & sapientissimorum disciplina, Græci Socratis, & Romani Catonis, qui uxores suas amicis communicaverunt, quas in matrimonium duxerant, liberorum causa, & alibi creandorum, nescio quidem an invitas. quid enim de castitate curarent, quam mariti tam facile donaverant? O sapientiæ

Atticæ,

Atticæ, ô Romanæ gravitatis exemplum. Leno est Philosophus, & Censor. quid ergo mirum, si tanta caritas conviolatur? Nam & cœnulas nostras prætérquàm sceleris infames, ut prodigas suggillatis. De nobis scilicet Diogenis dictum est; Megarenses obsonant, quasi crastina die morituri; ædificant vero quasi nunquam morituri. Sed stipulam quis in alieno oculo facilius perspicit, quàm in suo trabem. Tot tribubus, & curiis, & decuriis ructantibus acescit aër: Saliis cœnaturis creditor erit necessarius. Herculanarum decimarum & pollutorum sumptus tabularii supputabunt. Apaturiis, Dionysiis mysteriis Atticis coquorum dilectus indicentur. Ad fumum cœnæ Serapicæ sparteoli excitabuntur. De solo triclinio Christianorum retractatur. Cœna nostra de nomine rationem sui ostendit. Vocatur ἀγάπη, id quod dilectio penes Græcos est. Quantiscunque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum, siquidem inopes quosque refrigerio isto juvamus, non qua penes vos parasiti affectant ad gloriam famulandæ libertatis sub auctoramento ventris inter contumelias saginandi; sed qua penes Deum major est contemplatio medio-

crium. Si honesta causa est convivii, reliquum ordinem disciplinæ æstimate, quid sit de religionis officio. nihil vilitatis, nihil immodestiæ admittit; non prius discumbitur, quàm oratio ad Deum prægustetur: editur quantum esurientes capiunt: bibitur quantum pudicis est utile. Ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum Deum sibi esse. Ita fabulantur, ut qui sciunt Dominum audire. Post aquam manualem, & lumina, ut quisque de scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere, hinc probatur quomodo biberit. Æque oratio convivium dirimit. inde disceditur non in catervas cæsionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum, sed ad eandem curam modestiæ, & pudicitiæ, ut qui non tam cœnam cœnaverint, quam disciplinam. Hæc coitio Christianorum merito sanè illicita, si illicitis par; merito damnanda, si quis de ea queritur eo titulo, quo de factionibus querela est. In cujus perniciem aliquando convenimus? Hoc sumus congregati, quod & dispersi. hoc universi, quod & singuli; neminem lædentes, neminem contristantes. Cum probi, cum

boni

boni coeunt, cum pii, cum casti congregantur, non est factio dicenda, sed curia.

CAP. XL.

Diluit aliam calumniam, probátque, post adventum Christi, pauciores clades, Deo parcente & miserante, accidisse.

AT è contrario illis nomen factionis accommodandum est, qui in odium bonorum, & proborum conspirant, qui adversum sanguinem innocentium conclamabant, prætexentes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem, quod existiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse causam. Si Tiberis ascendit in mœnia, si Nilus non ascendit in arva, si coelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim Christianos ad leonem. Tantos ad unum? Oro vos, ante Tiberium, id est ante Christi adventum, quantæ clades orbem, & urbem ceciderunt. Legimus Hierapolim, & Delon, & Rhodon, & Coon insulas multis cum millibus hominum pessum abiisse. Memorat & Plato majörem Asiæ, & Africæ terram Atlantico mari ereptam.

ereptam. Sed & mare Corinthium terræmotus ebibit. & vis undarum Lucaniam Italiæ abſciſſam in Siciliæ nomen relegavit. Hæc utique non ſine injuria incolentium accidere potuerunt. Ubi vero tunc non dicam Deorum veſtrorum contemptores Chriſtiani, ſed ipſi dii veſtri, cum totum orbem cataclyſmus abolevit? vel, ut Plato putavit, campeſtre ſolummodo? poſteriores enim illos clade diluvii conteſtantur ipſæ urbes, in quibus nati, mortuique ſunt, etiam quas condiderunt, neque enim aliàs in hodiernum manerent, niſi & ipſæ poſtumæ cladis illius. Nondum Judæum ab Ægypto examen Palæſtina ſuſceperat, nec jam illic Chriſtianæ ſectæ origo conſederat, cum regiones ad fines ejus Sodoma, & Gomorra igneus imber exuſſit. Olet adhuc incendio terra, & ſi qua illic arborum poma conantur, oculis tenus, cæterum contacta cinereſcunt. Sed nec Thuſcia jam tunc, atque Campania de Chriſtianis querebatur, cum Vulſinios de cœlo, Pompeios de ſuo monte perfudit ignis. Nemo adhuc Romæ Deum verum adorabat, cum Annibal apud Cannas per Romanos annulos cædes ſuas modio metiebatur. Omnes dii veſtri ab omnibus colebantur,

lebantur, cum ipſum Capitolium Senones occupaverunt. Et bene, quod ſi quid adverſi accidit urbibus, eædem clades templorum quæ & mœnium fuerunt, ut jam hoc revincam non à deis evenire, quia & ipſis evenit. Semper & humana gens male de Deo meruit, primo quidem ut inofficioſa ejus, quem cum intelligeret ex parte, non requiſivit, ſed & alios inſuper ſibi commentata eſt quos coleret; dehinc quod non inquirendo innocentiæ magiſtrum, & nocentiæ judicem, & exactorem, omnibus vitiis, & criminibus inolevit. Cæterum ſi requiſiſſet, ſequebatur, ut cognoſceret requiſitum, & recognitum obſervaret. & obſervatum propitium magis experiretur, quam iratum. Eundem ergo nunc quoque ſcire debet iratum, quem & retro ſemper prius quam Chriſtiani nominarentur. Cujus bonis utebatur ante editis quam ſibi Deos fingeret, cur non ab eo etiam mala intelligat evenire, cujus bona eſſe non ſenſit ? Illius rea eſt, cujus & ingrata. Et tamen ſi priſtinas clades comparemus, leviora nunc accidunt, ex quo Chriſtianos à Deo orbis accepit, Ex eo enim & innocentia ſeculi iniquitates temperavit, & deprecatores Dei eſſe cœperunt. Denique cum

ab imbribus æstiva hyberna suspendunt, & annus in cura est, vos quidem quotidie pasti, statimque pransuri balneis, & cauponis, & lupanaribus operati aquilicia Jovi immolatis, nudipedalia populo denuntiatis, coelum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, aversi ab ipso & Deo, & coelo. Nos vero jejuniis aridi, & omni continentia expressi, ab omni vitæ fruge dilati, in sacco, & cinere volutantes, invidia coelum tundimus, Deum tangimus, & cum misericordiam extorserimus, Jupiter honoratur.

CAP. XLI.

Quòd meritò Deus in genus humanum irasci debuit; cùm spernatur, & Statuæ adorentur.

VOS igitur importuni rebus humanis, vos rei publicorum incommodorum; vos malorum illices semper, apud quos Deus spernitur, statuæ adorantur. Etenim credibilius haberi debet eum irasci, qui negligatur, quam qui coluntur. Aut næ illi iniquissimi, si propter Christianos etiam cultores suos lædunt, quos separare deberent à meritis Christianorum. Hoc, inquitis, & in

in Deum vestrum repercutere est, siquidem & ipse patiatur propter profanos etiam cultores suos lædi. Admittite prius dispositiones ejus, & non retorquebitis. Qui enim semel æternum judicium destinavit, post seculi finem, non præcipitat discretionem, quæ est conditio judicii ante seculi finem. Æqualis est interim super omne hominum genus, & indulgens, & increpans, communia voluit esse commoda profanis, & incommoda suis, ut pari consortio omnes & lenitatem ejus, & severitatem experiremur. Quia æquitatem didicimus apud ipsum, diligimus lenitatem, metuimus severitatem, vos contra utramque despicitis: & sequitur, ut omnes seculi plagæ nobis, si forte in admonitionem, vobis in castigationem à Deo obveniant. Atqui nos nullo modo lædimur, in primis, quia nihil nostra refert in hoc ævo nisi de eo quam celeriter excedere. Dehinc, quia si quid adversi infligitur, vestris meritis deputatur. Sed etsi aliqua nos quoque perstringunt, ut vobis cohærentes lætamur magis recognitione divinarum prædicationum confirmantium scilicet fiduciam, & fidem spei nostræ. Si vero ab eis, quos colitis, omnia vobis mala eveniant nostri causa,
quid

quid colere perſeveratis tam ingratos, tam injuſtos? qui magis vos in dolorem Chriſtianorum juvare, & aſſerere debuerant, quos ſeparare deberent à meritis Chriſtianorum.

CAP. XLII.

Contra eos, qui infructuoſos dicebant Chriſtianos.

SED alio quoque injuriarum titulo poſtulamur, & infructuoſi in negotiis dicimur. Quo pacto homines vobiſcum degentes, ejuſdem victus, habitus, inſtructus, ejuſdem ad vitam neceſſitatis? neque enim Brachmanæ, aut Indorum Gymnoſophiſtæ ſumus ſylvicolæ, & exules vitæ. Meminimus gratiam nos debere Domino Deo creatori. Nullum fructum operum ejus repudiamus, planè temperamus, ne ultra modum, aut perperam utamur. Itaque non ſine foro, non ſine macello, non ſine balneis, tabernis, officinis, ſtabulis, nundinis veſtris, cæteriſque commerciis cohabitamus in hoc ſeculo. Navigamus & nos vobiſcum, & militamus, & ruſticamur, & mercamur, proinde miſcemus artes, opera noſtra publicamus uſui veſtro. Quomodo infructuoſi videamur nego-

tiis

tiis veſtris, cum quibus, & de quibus vivimus non ſcio. Sed ſi ceremonias tuas non frequento, attamen illa die homo ſum. Non lavor diluculo Saturnalibus, ne & noctem, & diem perdam. Attamen lavor honeſta hora, & ſalubri, quæ mihi & calorem, & ſanguinem ſervet. Rigere, & pallere poſt lavacrum mortuus poſſum. Non in publico Liberalibus diſcumbo, quod beſtiariis ſuprema cœnantibus mos eſt. Attamen ubi ubi de copiis tuis cœno. Non emo capiti coronam. quid tua intereſt emptis nihilominus floribus quomodo utar ? puto gratius eſſe liberis, & ſolutis, & undique vagis. Sed & ſi in coronam coactis, nos coronam naribus novimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non convenimus ; quæ tamen apud illos cœtus venditantur ſi deſideravero, libentius de propriis locis ſumantur. Thura non eminus. Si Arabiæ queruntur, ſciant Sabæi pluris, & carioris ſuas merces Chriſtianis ſepeliendis profligari, quam diis fumigandis. Certe inquitis, templorum vectigalia quotidie decoquunt. Stipes quotus quiſque jam jactat ? Non ſufficimus & hominibus, & diis veſtris mendicantibus opem ferre, nec putamus aliis quam petentibus

tentibus impertiendum. Denique porrigat manum Jupiter, & accipiat, cum interim plus nostra misericordia insumit vicatim, quam vestra religio templatim. Sed cætera vectigalia gratias Christianis agent ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinemus, ut si ineatur quantum vectigalibus pereat fraude, & mendacio vestrarum professionum, facile ratio haberi possit, unius speciei querela compensata pro commodo cæterarum rationum.

CAP. XLIII.

Qui de Christianis conqueruntur.

PLanè confitebor, qui conqueruntur. Nam si qui forte vere de sterilitate Christianorum conqueri possunt, primi erunt lenones, perductores, aquarioli, tum sicarii, venenarii, magi; item aruspices, arioli, mathematici. His infructuosos esse magnus fructus est. Et tamen quodcumque dispendium est rei vestræ per hanc sectam cum aliquo præsidio compensari potest. Quantos habetis, non dico qui jam de vobis dæmonia excutiant, non dico jam qui pro vobis quoque vero Deo preces sternant, quia forte non creditis, sed à quibus nihil timere possitis?

CAP.

CAP. XLIV.

Quantum nocumentum Respublica patiatur ex morte Christianorum.

AT enim illud detrimentum reipublicæ tam grande quam verum nemo circumspicit: illam injuriam civitatis nullus expendit, cum tot justi impendimur, cum tot innocentes erogamur. vestros enim jam contestamur actus, qui quotidie judicandis custodiis præsidetis; qui sententiis elogia dispungitis. Tot à vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur; quis illic sicarius? quis manticularius? quis sacrilegus? aut corruptor? aut lavantium prædo? quis ex illis etiam Christianus ascribitur? aut cum Christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes? De vestris semper æstuat carcer: de vestris semper metalla suspirant: de vestris semper bestiæ saginantur: de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic Christianus, nisi planè tantum Christianus; aut si & aliud, jam non Christianus.

CAP.

CAP. XLV.

Quòd innocentia solùm in Christianis reperiatur.

NOS ergo soli innocentes. Quid mirum, si necesse est? Enimvero necesse est. Innocentiam à Deo edocti, & perfecte eam novimus, ut à perfecto magistro revelatam, & fideliter custodimus, ut ab incontemptibili dispensatore mandatam. Vobis autem humana æstimatio innocentiam tradidit, humana item dominatio imperavit. Inde nec plenæ, nec adeo timendæ estis disciplinæ ad innocentiæ veritatem. Tanta est prudentia hominis ad demonstrandum bonum, quanta auctoritas ad exigendum; tam illa falli facilis, quàm ista contemni. Atque àdeo quid plenius dicere non occides, an docere ne irascaris quidem? Quid perfectius prohibere adulterium, an etiam ab oculorum solitaria concupiscentia arcere? quid eruditius de maleficio, an de maliloquio interdicere? quid instructius injuriam non permittere, an nec vicem injuriæ sinere? dum tamen sciatis ipsas quoque leges vestras, quæ videntur ad innocentiam pergere, de divina lege, ut antiquiore

tiquiore forma mutuatas. Diximus jam de Mosis ætate. Sed quanta auctoritas legum humanarum? quam illas etsi evadere homini contingat, & plerunque in admissis delitescere, & aliquando contemnere ex voluntate, vel necessitate delinquendi, recogitata etiam brevitate supplicii cujuslibet, non tamen ultra mortem remansuri. Sic & Epicurus omnem cruciatum, dolorémque depretiat, modicum quidem contemptibilem pronuntiando, magnum vero non diuturnum. enimvero nos qui sub Deo omnium speculatore dispungimur, quíque æternam ab eo pœnam providemus, merito soli innocentiæ occurrimus, & pro scientiæ plenitudine, & pro latebrarum difficultate, & pro magnitudine cruciatus non diuturni, verum sempiterni, eum timentes, quem timere debebit & ipse, qui timentes judicat, Deum non proconsulem timentes.

CAP.

CAP. XLVI.

Quòd Christiani debeant licentia disciplinæ philosophis adæquari; maximè, cùm illi veritatem integrè præstent, quam hi mimicè affectant.

COnstitimus (ut opinor) adversus omnium criminum intentionem, quæ Christianorum sanguinem flagitat. Ostendimus totum statum nostrum, & quibus modis probare possimus ita esse, sicut ostendimus, ex fide scilicet, & antiquitate divinarum literarum. Item ex confessione spiritalium potestatum. Quis nos revincere audebit, non arte verborum, sed eadem forma, qua probationem constituimus de veritate? Sed dum unicuique manifestatur veritas nostra, interim incredulitas dum de bono sectæ hujus obducitur, quod usu jam, & de commercio innotuit, non utique divinum negotium existimat, sed magis philosophiæ genus. eadem, inquit, & philosophi monent, & profitentur, innocentiam, justitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparamur de disciplina, proinde illis non adæquamur ad licentiam, impunita-

nitatémque diſciplinæ? vel cur & illi, ut pares noſtri, non urgentur ad officia, quæ nos non obeuntes periclitamur? Quis enim philoſophum ſacrificare, aut dejerare, aut lucernas meridie vanas proferre compellit? Quinimmo & Deos veſtros palam deſtruunt, & ſuperſtitiones veſtras commentariis quoque accuſant, laudantibus vobis. Plerique etiam in principes latrant ſuſtinentibus vobis, & facilius ſtatuis, & ſalariis remunerantur, quam ad beſtias pronuntiantur; ſed merito. Philoſophi enim, non Chriſtiani cognominantur. Nomen hoc Philoſophorum dæmonia non fugat. quidni? cum ſecundum Deos Philoſophi dæmonas deputent. Socratis vox eſt, ſi dæmonium permittat. Idem & cum aliquid de veritate ſapiebat Deos negans, Æſculapio tamen gallinaceum proſecari jam in fine jubebat, credo ob honorem patris ejus, quia Socratem Apollo ſapientiſſimum omnium cecinit. O Apollinem inconſideratum! Sapientiæ teſtimonium reddidit ei viro, qui negabat Deos eſſe. In quantum odio flagrat veritas, in tantum qui eam ex fide præſtat, offendit. Qui autem adulterat, & affectat, hoc maximè nomine gratiam pangit apud inſectatores veritatis,

ritatis, qua illusores, & corruptores. Mimice Philosophi affectant veritatem, & affectando corrumpunt, ut qui gloriam captant. Christiani eam necessario appetunt, & integre præstant, ut qui saluti suæ curant, adeo neque de conscientia, neque de disciplina, ut putatis, æquamur. Quid enim Thales ille princeps Physicorum sciscitanti Crœso de divinitate certum renuntiavit, commeatus deliberandi sæpe frustratus? Deum quilibet opifex Christianus & invenit, & ostendit. Et exinde totum, quod adeo quæritur, re quoque assignat: licet Plato affirmet factitatorem universitatis, neque inveniri facilem, & inventum enarrari in omnes difficilem. Cæterum si de pudicitia provocemus, lego partem sententiæ Atticæ in Socratem corruptorem adolescentium pronuntiatam. Sexum nec fœmineum mutat Christianus. novi & Phrynen meretricem Diogenis supra recubantis ardorem subantem. Audio & quendam Speusippum de Platonis schola in adulterio periisse. Christianus uxori suæ soli masculus nascitur. Democritus excæcando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset, & doleret, si non esset potitus, incontinentiam emendatione

datione profitetur. At Christianus salvis oculis foeminam videt. animo adversus libidinem cæcus est. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus Diogenes superbos Platonis toros alia superbia deculcat. Christianus nec in pauperem superbit. Si de modestia certem; ecce Pythagoras apud Thurios, Xenon apud Prienenses tyrannidem affectant, Christianus vero nec ædilitatem. Si de æquanimitate congrediar, Lycurgus ἀποκαρτέρησιν optavit, quod leges ejus Lacones emendassent, Christianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem, Anaxagoras depositum hostibus denegavit; Christianus etiam extra fidelis vocatur. Si de simplicitate consistam, Aristoteles familiarem suum Hermiam turpiter loco excedere fecit; Christianus nec inimicum suum lædit. Idem Aristoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adulatur, quàm Plato à Dionysio ventris gratia venditatur. Aristippus in purpura sub magna gravitatis superficie nepotatur, & Hippias, dum civitati insidias disponit, occiditur. Hoc pro suis omni atrocitate dissipatis, nemo unquam tentavit Christianus. Sed dicet aliquis, etiam de nostris excedere quosdam à regula dis-

 ciplinæ.

ciplinæ. Desinunt tum Christiani haberi penes nos. Philosophi vero illi cum talibus factis in nomine, & in honore sapientiæ perseverant. Quid adeo simile Phiosophus, & Christianus? Græciæ discipulus, & cœli? famæ negotiator, & vitæ? verborum, & factorum operator, & rerum ædificator, & destructor? amicus, & inimicus erroris, veritatis interpolator, & integrator, & expressor, & furator ejus & custos?

CAP. XLVII.

Quòd omnes potaverint de Divino sacræ Literaturæ fonte.

ANtiquior omnibus veritas (ni fallor) & hoc mihi proficit antiquitas perstructa divinæ literaturæ, quo facile credam thesaurum eam fuisse posteriori cuique sapientiæ. Et si non onus jam voluminis temperarem, etiam excurrerem in hanc quoque probationem. Quis poëtarum, quis sophistarum, qui non omnino de Prophetarum fonte potaverit? Inde igitur philosophi sitim ingenii sui rigaverunt, ut quæ de nostris habent, ea nos comparent illis. Inde (opinor) & à quibusdam quoque ejecta philosophia, à Thebanis dico,

co, à Spartiatis, & Argivis, dum ad noſtra conantur, & homines gloriæ (ut diximus) & eloquentiæ ſolius libidinoſi, ſi quid in ſanctis ſcripturis offenderunt, digeſtis, pro inſtituto curioſitatis ad propria verterunt, neque ſatis credentes divina eſſe quo minus interpolarent, neque ſatis intelligentes, ut adhuc tunc ſubnubila, etiam ipſis Judæis obumbrata, quorum propria videbantur. Nam & ſi qua ſimplicitas erit veritatis, eò magis ſcrupuloſitas humana fidem aſpernata mutabat, per quod incertum miſcuerunt etiam quod invenerant certum. Inventum enim ſolummodo Deum, non ut invenerant, diſputaverunt, ut & de qualitate, & de natura ejus, & de ſede diſceptent. Alii incorporalem aſſeverant, alii corporalem, ut tam Platonici quàm Stoici, alii ex atomis, alii ex numeris, ſicut Epicurus, & Pythagoras, alii ex igne, qualiter Heraclito viſum eſt. Et Platonici quidem curantem rerum; contra Epicurei otioſum, & inexercitum, & ut ita dixerim, neminem humanis rebus; poſitum vero extra mundum Stoici, qui figuli modo extrinſecus torqueat molem hanc; intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat. Sic & de

de ipſo mundo natus, innatúſve ſit, deceſſurus manſurúſve ſit variant, ſic & de animæ ſtatu, quam alii divinam & æternam, alii diſſolubilem contendunt, ut quis ſenſit, ita & intulit, aut reformavit. Nec mirum ſi vetus inſtrumentum ingenia philoſophorum interverterunt. Ex horum ſemine & noſtram hanc novitiolam paraturam viri quidam ſuis opinionibus ad philoſophicas ſententias adulteraverunt, & de una via obliquos multos tramites, & inexplicabiles ſciderunt. Quod ideo ſuggeſſerim, ne cui nota varietas ſectæ hujus in hoc quoque nos philoſophis adæquare videatur, & ex varietatè defenſionum judicet veritatem, expedite autem præſcribimus adulteris noſtris illam eſſe regulam veritatis, quæ veniat à Chriſto, tranſmiſſa per comites ipſius, quibus aliquanto poſteriores diverſi iſti commentatores probabuntur. Omnia adverſus veritatem de ipſa veritate conſtructa ſunt operantibus æmulationem iſtam ſpiritibus erroris. Ab his adulteria hujuſmodi ſalutaris diſciplinæ ſuborta, ab his quædam etiam fabulæ immiſſæ, quæ de ſimilitudine fidem infirmarent veritatis, vel etiam, ſi poſſent, evincerent, ut quis ideo non putet Chriſtianis credendum, quia

quia nec poetis, & philoſophis, vel ideo magis poetis, & philoſophis exiſtimet credendum, quia non Chriſtianis. Itaque & ridemur Deum prædicantes judicaturum. Sic enim & poetæ, & philoſophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quæ eſt ignis arcani ſubterraneus ad poenam theſaurus, proinde decachinnamur. Sic enim & Pyriphlegethon apud mortuos amnis eſt; & ſi paradiſum nominemus locum divinæ æmoenitatis recipiendis ſanctorum ſpiritibus deſtinatum, maceria quadam igneæ illius zonæ à noticia orbis communis ſegregatum, Elyſii campi fidem occuparunt. Unde hæc oro vos, philoſophis, aut poëtis tam conſimilia? non niſi de noſtris ſacramentis. Si de noſtris ſacramentis, ut de prioribus? Ergo fideliora ſunt noſtra magiſque credenda, quorum imagines quoque fidem inveniunt. Si de ſuis ſenſibus, ergo jam ſacramenta noſtra imagines poſteriorum habebuntur, quod rerum forma non ſuſtinet. nunquam enim corpus umbra, aut veritatem imago præcedit.

CAP. XLVIII.

De reſurrectione Corporum.

AGE jam ſiquis philoſophus affirmet, ut ait Laberius, de ſententia Pythagoræ, hominem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, & in eam opinionem omnia argumenta eloquii virtute detorſerit, nonne & ſenſum movebit, & fidem infiget etiam ab animalibus abſtinendi? Propterea perſuaſum quis habeat, ne forte bubulam de aliquo proavo ſuo opſonet. At enim Chriſtianus, ſi de homine hominem, ipſumque de Caio Caium reducem repromittat, lapidibus magis, nec ſaltem cædibus à populo exigetur? ſi quæcunque ratio præeſt animarum humanarum reciprocandarum in corpora, cur non in eandem ſubſtantiam redeant, cum hoc ſit reſtitui, id eſſe quod fuerat? Jam non ipſæ ſunt, quæ fuerant, quia non potuerunt eſſe quod non erant, niſi deſinant eſſe quod fuerant. Multis etiam locis ex otio opus erit, ſi velimus àd hanc partem laſcivire. Quis inquam beſtiam reformari vidit? ſed de noſtra magis defenſione, qui proponimus multo utique dignius credi hominem ex homine

mine rediturum, quemlibet pro quolibet, dum eadem qualitas animæ in eandem reſtauretur conditionem, & ſi non effigiem, certe quia ratio reſtitutionis deſtinatio judicii eſt, neceſſario idem ipſe, qui fuerat, exhibebitur, ut boni, ſeu contrarii meriti judicium, à Deo referat. Ideoque repræſentabuntur, & corpora, quia neque pati quicquam poteſt anima ſola ſine materia ſtabili, id eſt carne; Et quod omnino de judicio Dei pati debent animæ, non ſine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt. Sed quomodo, inquis. diſſoluta materia exhiberi poteſt? Conſidera temetipſum ô homo, & fidem rei invenies. Recogita quid fueris antequam eſſes, utique nihil, meminiſſes enim, ſiquid fuiſſes. Qui ergo nihil fueras, prius quàm eſſes, idem nihil factus cum eſſe defieris, cur non poſſes eſſe rurſus de nihilo ejuſdem ipſius auctoris voluntate, qui te voluit eſſe ex nihilo? Quid novi tibi eveniet? qui non eras, factus es; cum iterum non eris, fies. Redde rationem, ſi potes, qua factus es, & tunc require qua fies. Et tamen facilius utique fies, quod fuiſti aliquando, quia æque non difficile factus es, quod nunquam fuiſti aliquando. Dubitabitur, credo, de Dei

viribus, qui tantum corpus hoc mundi de eo, quod non fuerat, non minus quàm de morte vacationis, & inanitatis, imposuit animatum spiritu omnium animarum animatore, signatum & ipsum humanæ resurrectionis exemplum in testimonium nobis. Lux quotidie interfecta resplendet, & tenebræ pari vice decedendo succedunt, sidera defuncta vivescunt, tempora ubi finiuntur, incipiunt, fructus consummantur, & redeunt, certe semina non nisi corrupta, & dissoluta foecundius surgunt, omnia pereundo servantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo tantum nomen, si intelligas te, vel de titulo Pythiæ discens Dominus omnium morientium, & resurgentium, ad hoc morieris, ut pereas ubicunque resolutus fueris, quæcunque te materia destruxerit, hauserit, aboleverit, in nihilum prodegerit, reddet te. ejus est nihilum ipsum, cujus & totum. Ergo, inquitis, semper moriendum erit, & semper resurgendum. Si ita rerum Dominus destinasset, ingratis experireris conditionis tuæ legem. At nunc non aliter destinavit, quàm prædicavit, quæ ratio universitatem ex diversitate composuit, ut omnia æmulis substantiis sub unitate constarent ex vacuo,

cuo, & ſolido, ex animali, & inanimali, ex comprehenſibili, & incomprehenſibili, ex luce, & tenebris, ex ipſa vita, & morte, eadem ævum quoque ita deſtinata ac diſtincta conditione conſeruit, ut prima hæc pars ab exordio rerum quam incolimus, temporali ætate ad finem defluat: ſequens vero, quam expectamus, in infinitam æternitatem propagetur. Cum ergo finis, & limes medius, qui interhiat, affuerit, ut etiam mundi ipſius ſpecies transferatur æque temporalis, quæ illi diſpoſitioni æternitatis aulæi vice oppanſa eſt, tunc reſtituetur omne humanum genus ad expungendum, quòd in iſto ævo boni, ſeu mali meruit, & exinde in immenſam æternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors jam, nec rurſus ac rurſus reſurrectio, ſed erimus iidem, qui nunc, nec alii pòſt: Dei quidem cultores apud Deum ſemper, ſuperinduti ſubſtantia propria æternitatis. Profani vero, & qui non integri apud Deum, in pœna æque jugis ignis, habentes ex ipſa natura ejus divinam ſcilicet ſubminiſtrationem incorruptibilitatis. Noverunt & Philoſophi diverſitatem arcani,& publici ignis. Ita longe alius eſt qui uſui humano, alius, qui judicio Dei apparet,

ſive de cœlo fulmina ſtringens, ſive de terra per vertices montium eructans, non enim aſſumit, quod exurit, ſed dum erogat, reparat. Adeo manent montes ſemper ardentes, & qui de cœlo tangitur ſalvus eſt, ut nullo jam igni decinereſcat. Et hoc erit teſtimonium ignis æterni. Hoc exemplum jugis judicii pœnam nutrientis. Montes uruntur, & durant. Quid nocentes, & Dei hoſtes?

CAP. XLIX.

Quòd in Chriſtianis præſumptiones vocantur, quæ in philoſophis & poetis ſummæ ſcientiæ.

HÆC ſunt, quæ in nobis ſolis præſumptiones vocantur, in philoſophis & poëtis ſummæ ſcientiæ, & inſignia ingenia. Illi prudentes, nos inepti. Illi honorandi, nos irridendi. immo eo amplius & puniendi. Falſa nunc ſint, quæ tuemur, & merito præſumptiones, attamen neceſſaria; inepta, attamen utilia. Siquidem meliores fieri coguntur, qui eis credunt metu æterni ſupplicii, & ſpe æterni refrigerii. Itaque non expedit falſa dici, nec inepta haberi, quæ expedit vera præſumi. Nullo titulo

titulo damnari licet quæ prosunt omnino. In vobis itaque præsumptio est hæc ipsa, quæ damnat utilia. Proinde nec inepta esse possunt. certe & si falsa, & inepta, nulli tamen noxia, nam & multis aliis similia, quibus nullas pœnas irrogatis, vanis, & fabulosis, inaccusatis, & impunitis, ut innoxiis. Sed in ejusmodi error si utique irrisioni judicandum est, non gladiis, & ignibus, & crucibus, & bestiis, de qua iniquitate sævitiæ non modo cæcum hoc vulgus exultat, & insultat, sed & quidam vestrum quibus favor vulgi de iniquitate captatur, gloriantur, quasi non totum, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Certe, si velim Christianus sum, tunc ergo me damnabis, si damnari velim. Cum vero quod in me potes, nisi velim, non potes, jam meæ voluntatis est, quod potes, non tuæ potestatis. Proinde & vulgus vane de nostra vexatione gaudet. Proinde enim nostrum est gaudium, quod sibi vindicant, qui malumus damnari, quam à Deo excidere. Contra illi, qui nos oderunt, dolere non gaudere debebant consecutis nobis quod elegimus.

CAP.

CAP. L.

De victoria Christianorum in suppliciis.

ERgo, inquitis, cur querimini, quod vos insequamur, si pati vultis, cum diligere debeatis, per quos patimini? quod vultis, plane volumus pati; verum eo more, quo & bellum miles. Nemo quippe libens patitur, cum & trepidare, & periclitari sit necesse, tamen & prœliatur omnibus viribus, & vincens in prælio gaudet, qui de prælio querebatur, quia & gloriam consequitur, & prædam. Prælium est nobis, quod provocamur ad tribunalia, ut illic sub discrimine capitis pro veritate certemus. Victoria est autem pro quo certaveris, obtinere. Ea victoria habet & gloriam placendi Deo, & prædam vivendi in æternum. Sed obducimur certe, cum obtinuimus, ergo vicimus, cum occidimur, denique evadimus, cum obducimur. Licet nunc sarmenticios, & semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriæ nostræ. Hæc palmata vestis. Tali curru triumphamus. Merito itaque victis non placemus.

placemus. Propterea enim desperati, & perditi existimamur. Sed hæc desperatio, & perditio penè vos in causa gloriæ, & famæ vexillum virtutis extollunt. Mutius dextram suam libens in ara reliquit. O sublimitas animi! Empedocles totum sese Catanensium Ætnæis incendiis donavit. O vigor mentis! Aliqua Carthaginis conditrix rogo se secundum matrimonium dedet. O præconium castitatis! Regulus ne unus pro multis hostibus viveret, toto corpore cruces patitur. O virum fortem, & in captivitate victorem! Anaxarchus cum in exitium Ptisanæ pilo contunderetur; tunde, tunde, aiebat, Anaxarchi follem, Anaxarchum enim non tundis. O philosophi magnanimitatem, qui tali de suo exitu etiam jocabatur! Omitto, qui cum gladio proprio, alióve genere mortis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim & tormentorum certamina coronantur à vobis. Attica meretrix carnifice jam fatigato, postremo linguam suam commestam in faciem tyranni sævientis expuit, ut expueret & vocem, ne conjuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleates consultus à Dionysio, quidnam Philosophia præstaret, cum respondisset con-

temptum

temptum mortis, impaſſibilibus flagellis tyranni objectus, ſententiam ſuam ad mortem uſque ſignabat. Certe Laconum flagella ſub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata tantum honorem tolerantiæ domui conferunt, quantum ſanguinis fuderint. O gloriam licitam, quia humanam, cui nec præſumptio perdita, nec perſuaſio deſperata reputatur in contemptu mortis, & atrocitatis omnimodæ, cui tantum pro patria, pro imperio, pro amicitia pati permiſſum eſt, quantum pro Deo non licet! Et tamen illis omnibus & ſtatuas deſunditis, & imagines inſcribitis, & titulos inciditis in æternitatem: quantum de monimentis poteſtis ſcilicet præſtatis & ipſis quodammodo mortuis reſurrectionem. Hanc qui veram à Deo ſperat, ſi pro Deo patiatur, inſanus eſt. Sed hoc agite boni præſides, meliores multo apud populum, ſi illis Chriſtianos immolaveritis. Cruciate, torquete, damnate, atterite nos. Probatio eſt enim innocentiæ noſtræ iniquitas veſtra. Ideo nos hæc pati Deus patitur. Nam & proxime ad lenonem damnando Chriſtianam, potius quam ad leonem, confeſſi eſtis labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni poena, & omni morte reputari.

tari. nec quicquam tamen proficit exquiſitior quæque crudelitas veſtra, illecebra eſt magis ſectæ. Plures efficimur, quoties metimur à vobis. ſemen eſt ſanguis Chriſtianorum. Multi apud vos ad tolerantiam doloris, & mortis hortantur, ut Cicero in Tuſculanis, ut Seneca in Fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus. Nec tamen tantos inveniunt verba diſcipulos, quantos Chriſtiani factis docendo. Illa ipſa obſtinatio, quam exprobratis, magiſtra eſt. Quis enim non contemplatione ejus concutitur ad requirendum quid intus in re ſit? Quis non ubi requiſivit, accedit? ubi acceſſit, pati exoptat? ut Dei gratiam redimat, ut omnem veniam ab eo compenſatione ſanguinis ſui expediat? omnia enim huic operi delicta donantur. Inde eſt, quod ibidem ſententiis veſtris gratias agimus, ut eſt æmulatio divinæ rei, & humanæ, cum damnamur à vobis, à Deo abſolvimur.

FINIS.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI

AD

SCAPULAM

LIBER.

CANTABRIGIÆ,
Ex Officina *Johannis Hayes.*

ARGUMENTUM.

Quum ſuo Apologetico Romam *miſſo, adeò nihil ſe profeciſſe videret* Tertullianus, *ut* Scapula Africæ Præſes Carthagini *cæteris crudeliùs in* Chriſtianos *graſſaretur*, Hunc Libellum velut deprecationum *ad illum miſit*.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI AD SCAPULAM LIBER.

CAP. I.

Præfatio ad Scapulam.

NOS quidem neque expavescimus, neque pertimescimus ea, quæ ab ignorantibus patimur: cùm ad hanc sectam utique susceptâ ejus conditione, pacti venerimus, ut etiam animas nostras auctorati in has pugnas accedamus, ea quæ Deus repromittit, consequi optantes; & ea quæ diversæ vitæ comminatur, pati timentes.

mentes, Denique cum omni ſævitia veſtra concertamus, etiam ultrò erumpentes: magíſque damnati, quam abſoluti, gaudemus. Itaque hunc Libellum non nobis timentes miſimus, ſed vobis & omnibus inimicis noſtris, nedum amicis: ita enim diſciplinâ jubemur diligere inimicos quoque, & orare pro eis qui nos perſequuntur: ut hæc ſit perfecta & propria bonitas noſtra, non communis. Amicos enim diligere, omnium eſt; inimicos autem, ſolorum Chriſtianorum. Qui ergo dolemus de ignorantia veſtra, & miſeremur erroris humani, & futura proſpicimus, ſigna eorum quotidie intentari videmus; neceſſe eſt vel hoc modo erumpere ad proponenda vobis ea quæ palàm non vultis audire.

CAP. II.

De Chriſtianorum innocentia.

NOS unum Deum colimus, quem omnes naturaliter noſtis, ad cujus fulgura & tonitrua contremiſcitis, ad cujus beneficia gaudetis. Cæteros & ipſi putatis Deos eſſe, quos nos Dæmonas ſcimus. Tamen humani juris & naturalis poteſtatis eſt, unicuique quod puta-

putaverit, colere; nec alii obeſt, aut prodeſt alterius religio. Sed nec religionis eſt cogere religionem, quæ ſponte ſuſcipi debeat, non vi: & cùm hoſtiæ ab animo libenti expoſtulentur. Ita etſi nos compuleritis ad ſacrificandum, nihil præſtabitis Diis veſtris; ab invitis enim ſacrificia non deſiderabunt, niſi contentioſi ſint: contentioſus autem Deus non eſt. Denique qui eſt verus, omnia ſua ex æquo, & profanis, & ſuis præſtat. Ideóque & judicium conſtituit æternum de gratis & ingratis. Tamen nos, quos ſacrilegos exiſtimatis, nec in furto unquam deprehendiſtis, nec dum in ſacrilegio, Omnes autem qui templa deſpoliant, & per Deos jurant, & eoſdem colunt, & Chriſtiani non ſunt, & ſacrilegi tandem deprehenduntur. Longum eſt, ſi retexamus quibus aliis modis, & derideantur & contemnantur omnes Dii ab ipſis cultoribus ſuis. Sic & circa Majeſtatem Imperatoris infamamur, tamen nunquam Albiniani, nec Nigriani, vel Caſſiani inveniri potuerunt Chriſtiani: ſed iidem ipſi, qui per genios in pridie uſque juraverant, qui pro ſalute eorum hoſtias & fecerant & voverant, qui Chriſtianos ſæpe damnaverant, hoſtes eorum ſunt reperti. Chriſtianus

ſtianus nullius eſt hoſtis, nedum Imperatoris: quem ſciens à Deo ſuo conſtitui, neceſſe eſt ut & ipſum diligat, & revereatur, & honoret, & ſalvum velit, cum toto Romano Imperio, quouſque ſeculum ſtabit; tamdiu enim ſtabit. Colimus ergo & Imperatorem ſic, quo modo nobis licet, & ipſi expedit, ut hominem à Deo ſecundum, & quicquid eſt, à Deo conſecutum, & ſolo Deo minorem. Hoc & ipſe volet. Sic enim omnibus major eſt, dum & ipſi in poteſtate ſunt ejus. Itaque & ſacrificamus pro ſalute Imperatoris, ſed Deo noſtro & ipſius: ſed quomodo præcepit Deus, purà prece. Non enim eget Deus conditor univerſitatis, odoris, aut ſanguinis alicujus. Hæc enim dæmoniorum pabula ſunt. Dæmonas tamen non tantùm reſpuimus, verùm & revincimus, & quotidie traducimus, & de hominibus expellimus, ſicut plurimis notum eſt. Ita nos magis oramus pro ſalute Imperatoris, ab eo eam poſtulantes, qui præſtare poteſt. Et utique ex diſciplina patientiæ divinæ agere nos ſatis maniſeſtum eſſe vobis poteſt, cùm tanta hominum multitudo, pars pene major civitatis cujuſque, in ſilentio & modeſtiâ agimus, ſinguli fortè noti magis
quàm

quàm omnes, nec aliunde noſcibiles quàm de emendatione vitiorum priſtinorum. Abſit enim ut indignè feramus ea nos pati quæ optamus, aut ultionem à nobis aliquam machinemur, quam à Deo expectamus.

CAP. III.

Quòd nulla civitas impune latura ſit Chriſtiani ſanguinis effuſionem.

TAmen (ut ſuprà diximus) doleamus neceſſe eſt, quòd nulla civitas impune latura ſit ſanguinis noſtri effuſionem: ſicut & ſub Hilariano præſide, cùm de areis ſepulturarum noſtrarum adclamaſſent, Areæ non ſint, Areæ ipſorum non fuerunt. Meſſes enim ſuas non egerunt. Cæterùm & imbre anni præteriti, quid commeruerit genus humanum, apparuit: cataclyſmum ſcilicet & retro fuiſſe propter incredulitatem & iniquitates hominum. Et ignes, qui ſuper mœnia Carthaginis proximè pependerunt per noctem quid minati ſint, ſciunt qui viderunt, & priſtina tonitrua quid ſonaverint, ſciunt qui obduruerunt. Omnia hæc ſigna ſunt imminantis iræ Dei,

Dei, quam necesse est quomodo possumus, ut & annuntiemus, & prædicemus, & deprecemur, interim localem esse. universalem enim & supremam suo tempore sentient, qui exempla ejus aliter interpretantur. Nam & Sol ille in conventu Uticensi extincto penè lumine adeò portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, positus in suo hypsomate & domicilio. Habetis Astrologos. Possumus æquè & exitus quorundam Præsidūm tibi proponere, qui in fine vitæ suæ recordati sunt deliquisse, quòd vexassent Christianos. Vigellius Saturninus, qui primus gladium in nos egit, lumina amisit. Claudius Herminianus in Cappadocia, cùm indignè ferens uxorem suam ad hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solúsque in Prætorio suo vastatus peste, cùm vivus vermibus ebullisset; Nemo sciat, aiebat, ne spe gaudeant Christiani. Posteà errore cognito suo, quòd tormentis quosdam à proposito suo excidere fecisset, penè Christianus decessit. Cæcilius Capella in illo exitu Byzantino, Christiani gaudete, exclamavit. Sed qui videntur sibi impunè tulisse, venient in diem divini judicii. Tibi quoque optamus

tamus admonitionem ſolam fuiſſe, quòd cùm Adrumeticum Mavilam ad beſtias damnaſſes, & ſtatim hæc vexatio ſubſecuta eſt, & nunc ex eadem cauſa, hæc interpellatio ſanguinis. Sed memento de cætero.

CAP. IV.

Quòd poſſit judex officio juriſdictionis ſuæ fungi, & humanitatis meminiſſe.

NON te terremus, qui nec timemus: ſed velim ut omnes ſalvos facere poſſimus monendo, μὴ θεομαχεῖν· Potes & officio juriſdictionis tuæ fungi, & humanitatis meminiſſe: vel quia & vos ſub gladio eſtis. Quid enim amplius tibi mandatur, quàm nocentes confeſſos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Videtis ergo quomodo ipſi vos contra mandata faciatis, ut confeſſos negare cogatis. Adeo confitemini innocentes eſſe nos, quos damnare ſtatim ex confeſſione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos nos, jam ergo innocentiam expugnatis. Quanti autem Præſides & conſtantiores & crudeliores, diſſimulaverunt ab hujuſmodi cauſſis? ut Cincius

Severus, qui Thriſtri ipſe dedit remedium quomodo reſponderent Chriſtiani, ut dimitti poſſent: ut Veſpronius Candidus, qui Chriſtianum, quaſi tumultuoſum, civibus ſuis ſatisfacere, dimiſit: ut Aſper, qui modicè vexatum hominem, & ſtatim dejectum, nec ſacrificium compulit facere, antè profeſſus inter Advocatos & Aſſeſſores, dolere ſe incidiſſe in hanc cauſſam. Pudens etiam miſſum ad ſe Chriſtianum, in elogio concuſſione ejus intellectâ, dimiſit, ſciſſo eodem elogio, ſine accuſatore negans ſe auditurum hominem, ſecundùm mandatum. Hæc omnia tibi & de officio ſuggeri poſſunt, & ab eiſdem Advocatis, qui & ipſi beneficia habent Chriſtianorum, licèt adclament quæ volunt. Nam & cujuſdam notarius cùm à Dæmone præcipitaretur, liberatus eſt: & quorundam propinquus & puerulus. Et quanti honeſti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut à Dæmoniis, aut valetudinibus remediati ſunt? Ipſe etiam Severus pater Antonini, Chriſtianorum memor fuit. Nam & Proculum Chriſtianum, qui Torpacion cognominabatur, Euhodeæ procuratorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requiſivit, & in Palatio

Palatio ſuo habuit uſque ad mortem ejus: quem & Antoninus optimè noverat, lacte Chriſtiano educatus. Sed & clariſſimas fœminas, & clariſſimos viros, Severus ſciens hujus ſectæ eſſe, non modò non læſit, verùm & teſtimonio exornavit, & populo furenti in nos palàm reſtitit. Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione Chriſtianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in ſiti illâ impetravit. Quando non geniculationibus & jejunationibus noſtris etiam ſiccitates ſunt depulſæ? Tunc & populus adclamans Deo deorum, & qui ſolus potens, in Jovis nomine Deo noſtro teſtimonium reddidit. Præter hæc, depoſitum non abnegamus, Matrimonium nullius adulteramus, Pupillos piè tractamus, Indigentibus refrigeramus, Nulli malum pro malo reddimus. Viderint qui ſectam mentiuntur, quos & ipſi recuſamus. Quis denique de nobis alio nomine quæritur? Quid aliud negotium patitur Chriſtianus, niſi ſuæ ſectæ? quam inceſtam, quam crudelem, tanto tempore nemo probavit? Pro tanta innocentia, pro tanta probitate, pro juſtitia, pro pudicitia, pro fide, pro veritate, pro Deo vivo cremamur. quod nec

ſacrilegi, nec hoſtes publici veri, nec tot majeſtatis rei pati ſolent. Nam & nunc à Præſide Legionis, & à Præſide Mauritaniæ vexatur hoc nomen, ſed gladio tenus, ſicut & à primordio mandatum eſt animadverti in hujuſmodi. Sed majora certamina, majora ſequuntur præmia.

CAP. V.

Quòd Chriſtianis parcendum vel ob multitudinem.

CRudelitas veſtra, gloria eſt noſtra. Vide tantùm ne hoc ipſo, quòd talia ſuſtinemus, ad hoc ſolum videamur erumpere, ut hoc ipſum probemus, nos hæc non timere, ſed ultrò vocare. Arrius Antoninus in Aſia cùm perſequeretur inſtanter, omnes illius civitatis Chriſtiani ante tribunalia ejus ſe manu factâ obtulerunt : cùm ille paucis duci juſſis, reliquis ait, ὦ δειλοὶ, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε. Hoc ſi placuerit & hîc fieri, quid facias de tantis millibus hominum, tot viris ac fœminis, omnis ſexûs, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus ſe tibi ? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit ? Quid ipſa

ipsa Carthago passura est decimanda à te, cùm propinquos, cùm contubernales suos illic unusquisque cognoverit; cùm viderit illic fortasse & hîc ordinis viros, & matronas, & principales quasque personas, & amicorum tuorum vel propinquos, vel amicos. Parce ergo, si tibi, non nobis. Parce Carthagini, si non tibi. Parce provinciæ quæ visâ intentione tuâ obnoxia facta est concussionibus & militum & inimicorum suorum cujusque. Magistrum neminem habemus, nisi Deum solum. Hic ante te est, nec abscondi potest, sed cui nihil facere possis. Cæterùm quos putas tibi magistros, homines sunt, & ipsi morituri quandoque. Nec tamen deficiet hæc secta, quam tunc magis ædificari scias, cùm cædi videtur. Quisque enim tantam tolerantiam spectans, ut aliquo scrupulo percussus, & inquirere accenditur, quid sit in caussa; & ubi cognoverit veritatem, & ipse statim sequitur.

Finis Libri ad Scapulam.

M. MINUCII FELICIS OCTAVIUS.

CANTABRIGIÆ,
Ex Officina *Johannis Hayes.*

PRÆFATIO
FR. BALDUINI
IN
M. MINUCII FELICIS OCTAVIUM
LECTORI.

UT *hunc sive Libellum, sive Dialogum, qui multis jam seculis falsò creditus est, dictusque esse octavus Arnobii adversus Gentes, & inscriberem, & esse planè liquidóque affirmarem* M. Minucii Felicis OCTAVIUM, *facilè mihi persuaserunt duo & boni & antiqui, & graves testes auctorésque, Lactantius atque Hieronymus.*

Ille enim ſuarum Inſtitutionum Lib. 1. Cap. 11. *citat* Minucium Felicem in eo, *ut ait*, libro, qui OCTAVIUS inſcribitur: *& ex eo verba quædam deſcripta recitat, quæ non patiuntur nos aut alium aliquem, aut alterius cujuſquam* OCTAVIUM *fingere. Idem* lib. 5. cap. 1. *loquens de Chriſtianorum, quos legerat, eloquentiâ, primo loco hunc* Minucium *laudat.* Minucius (*inquit*) Felix, non ignobilis inter cauſidicos loci fuit. Hujus liber cui *OCTAVIUS* titulus eſt, declarat, quàm idoneus veritatis aſſertor eſſe potuiſſet, ſi ſe totum ad id ſtudium contuliſſet. *Teſtis alter eſt Hieronymus, qui hunc (ſicuti ipſe fatetur) Lactantium ſecutus, in Catalogo ſcriptorum Eccleſiaſticorum ait:* Minucius Felix Romæ inſignis cauſidicus ſcripſit Dialogum Chriſtiani & Ethnici diſputantium, qui OCTAVIUS inſcribitur. *Idem*

in

in epist. ad Magnum Oratorem Roman. Minucius (*inquit*) Felix causidicus Romani fori, in libro cui titulus OCTAVIUS est, quid Gentilium Scripturarum dimisit intactum? *Jam autem non esse hunc librum Arnobii, satis patet, cùm Minucii esse apparet. Et verò quod Hieronymus in eadem epistola subjicit, indicare alioqui poterat Arnobii non esse, cùm quidem non nisi septem, qui etiamnum extant, libros adversùs Gentes Arnobium scripsisse testetur. Cúmque alterum quendam librum Minucio nostro falsò inscriptum fuisse narret, tantò miror doleóque magis, hunc qui ejus erat unicus* καὶ γνήσιος, *fuisse illi surreptum, alterique non domino iniustè ascriptum: ut & plagio & partu supposito facta nostro Minucio duplex injuria esse vedeatur. Sed hæc frequens est querela de librariorum nihil non temerè miscentium facinoribus. Fortasse, ut hunc*

hunc libellum Arnobio quidam aſcriberent, quædam ſtyli & argumenti ſimilitudo, quæ imperitos perſæpè fallit, fecit: & cum legerent OCTAVIUM, ſtatim ſomniarunt octavum aliquem eſſe librum. Ridiculè profecto & inepté. Saltem Arnobio perpetuâ oratione utenti, Dialogum temerè aſcribendum non eſſe cogitaſſent. Verùm inſcitia tam cæca, quàm confidens eſt audacia.

Sanè Hieronymus ſcribit, Nepotianum ſuum tam in ſcriptoribus Eccleſiaſticis diligenter verſatum fuiſſe, ut ſi quid ex iis proferretur, ſtatim agnoſceret atque diſcerneret, quid Tertulliani, quid Cypriani, quid Lactantii, quid Minucii, quid Victorini, quid Arnobii eſſet. Cæterùm tantò magis miror Eraſmum eo loco, illum dico Eraſmum, hominem acerrimo judicio præditum, & talium ſcriptorum minimè obtuſum cenſorem, annotaſſe, hujus Minucii nihil nunc extare.

Cujus

Cujus potissimùm Imperatoris temporibus Romæ vixerit noster Minucius, nondum mihi satis liquet. Hieronymus in suo Catologo, quo scriptores Ecclesiasticos, eo quo vixerunt ordine recensere videtur, illum Origeni proximum, Cypriano priorem fuisse, obscurè significat. Sed ejus alioqui vel seculum vel ætatem non indicat. Certè in Cypriani de idolorum vanitate libello plurima sunt, quæ totidem verbis in Octavio Minucii leguntur: necesse ut sit, aut hunc ab illo, aut illum ab hoc ea sumpsisse.

Hieronymus verò in Epistola ad Magnum, loquens de Latinis scriptoribus Ecclesiæ, etsi Minucium ante Cyprianum laudet, tamen illam de idolis Orationem ascribere Cypriano magis videtur. Sed & in Apologia pro suis adversùs Jovinianum libris, primo loco Tertullianum, secundo Cyprianum, tertio Minucium commemorat. Sabellicus, sed sine teste,

teste, affirmat eum Romæ floruisse, quo tempore Urbanus ibi erat Episcopus: hoc est, temporibus Alexandri Severi Imperatoris. Si ita esset, esset Minucius antiquior Cypriano, æqualis Tertulliano, nostrisque adeò jurisconss. Ulpiano & Paulo. Verùm etsi posteriorem fuisse credam, tamen proximè illa tempora secutum esse existimo: nostra verò non attingere nisi intervallo longissimo, hoc est, annorum prope M. CCC.

Minuciam gentem olim Romæ nobilem fuisse memini, in qua quatuor Consules Minucii Augurini intra annos quadraginta numerari possunt. Sed & Minucios Rufos, & Minucios Thermos in Fastis Consularibus lego. Denique & Minucius Fundanus Asiæ Præses fuit illustris, ad quem Adrianus Imperator non iniquam de Christianis legem misit: ut jam nihil dicam de eo, cujus in Epistolis meminit Plinius, vel quem ille noster laudat

Juli-

Julianus, cujus ad Minucium Natalem libri de jure Civili laudantur.

His vero omnibus unum Minucium Felicem, etsi non fuerit ejusdem aut gentis aut familiæ, facilè antepono, ætate quidem posteriorem, doctrinâ tamen, virtute, & (quod primo loco numerandum est) pietate multò superiorem. Fuit enim non modò Jurisconsultus magnus, & excellens suo tempore orator: sed & (quod majus est) fuit seriò Christianus. Afrum fuisse suspicor, licèt id affirmare non ausim. Certè Frontonis Cirtensis (Cirta autem fuit nobilissima Numidiæ civitas, cujus & in Pandectis mentio fit) ita meminit, ut in Africa versatum se esse significet. Estque genus dicendi scribendique secutus, quale Afri illi, Tertullianus, Cyprianus, Arnobius: ut jam de posterioribus non loquar, quos eadem olim aluit Africa, illa (inquam)

fœlix

fœlix fœcundaque Africa, quæ ut semper aliquid novi proferre dicebatur, sic etiam religionis nostræ vindices & patronos doctissimos acerrimósque protulit, & ad ipsius quoque Romanæ Ecclesiæ præsidium atque defensionem emisit. Nam & ex eadem Africa prodibant hostes minimè ignavi, neque improbi minùs, quàm vehementes calumniatores. Qualis (ne longiùs abeàm) fuit ille, cujus jam memini, Fronto: quem quidem tam impudentem Rhetorem, quàm impium Christianorum adversarium fuisse, ex Minucio intelligemus. Nollem hunc fuisse Papirium Frontonem Jurisconsultum, qui in Pandectis laudatur. Suspicor potiùs fuisse Cornelium Frontonem Rhetorem: quem Capitolinus narrat fuisse præceptorem M. Antonini Philosophi Imper. & ex cujus etiam Schola Oratoria accepimus prodiisse illum nostrum Militonem, qui ad Christianorum

ſtianorum defenſionem Eloquentiam ſuam convertit: ut quod illis impius præceptor probrum aſperſerat maledicendo, bonus Diſcipulus abſtergeret reſpondendo.

Minucium noſtrum Romæ cauſas egiſſe, paulò ante ex Lactantio & Hieronymo dictum eſt: neque hoc ipſe diſſimulat, cùm vindemiarum feriis curam judiciariam ſibi remiſſam fuiſſe narrat. Sic enim & Vlpianus in Pandectis lib. 1. *de fer. ſcribit, M. Antonini Imperat. oratione expreſſum fuiſſe, ne quis meſſium aut vindemiarum tempore adverſarium cogeret ad judicium venire. Sicuti & Suetonius narrat Auguſtum ſtatuiſſe, ne Septembri Octobrive menſe neceſſe eſſet in Senatum venire. Imò verò & ipſe Cyprianus, tanquam alter Minucius, in ſua Epiſtola ad Donatum, meminit ejus temporis, quo (ut ait) indulgente vindemiâ ſolutus animus in quietem, ſolennes & ſtatas anni fati-*

fatigantis inducias ſortitur. Ac tum quidem ſeceſſus amœnos captare ſe ait, ubi de rebus divinis cogitet. Non diſſimilis eſt narratio noſtri Minucii. Felices verò illæ feriæ, quibus à foro ſubſelliiſque abductus nobiliſſimus cauſidicus eſt, ad religioſam ſive commentationem, ſive diſputationem. Cicero, quod abs noſtro Scævola accepit, narrat Lælium cum Scipione ſolitum eſſe ruſticari: eóſque incredibiliter repueraſcere eſſe ſolitos, cùm rus ex Urbe tanquam ex vinculis evolâſſent: conchas etiam & umbilicos ad Cajetam & ad Lucrinum legere conſueſſe, & ad omnem animi remiſſionem ludúmque deſcendere. Ejus verò exempli ſtatim mihi in mentem venit, cùm Minucium audirem relicto ſtrepitu forenſi, cum ſuo Octavio ruſticari, & in littore Oſtienſi ſuaviter ſpectare puerilem, quem deſcribit, ludum. Sed cùm deinde audio, quàm in illo ſeceſſu

&

& gravis & seria de religione disputatio fuerit, & quale sit in deserto fornice concilium; sentio nunquam coactum Romæ fuisse Senatum majori de re: nullumque forum, urbem nullam, nullum negotium, illi sive otio sive solitudini prætulero: sæpiúsque ut Jurisconsulti eo modo feriari, secedere atque rusticari aliquando velint, optare cogor. An in eorum animos cadere non potest sancta aliqua & religiosa, & Secreto suo digna rerum divinarum cogitatio? Lactantius innuit Minucium sese totum non contulisse ad studium rerum Ecclesiasticarum. Sed tantò nobilior ejus Jurisprudentia fuit, quæ qualis esse debet, in Repub. fuit: & rerum divinarum humanarúmque curam & cognitionem conjunxit: tantóque propterea magis ejus exemplum nostri ordinis hominibus commendo: ut saltem diebus nefastis in otio melioris religionis fastos excolant, iísque

que se dent atque addicant. Habebant olim feriantes Romani suam decursionem Tiberinam, cujus meminit Cicero; suámq; (ut leges nostræ vocant) Majumam ad Ostiam. Sed excursio nostri Minucii quàm minimè aut otiosa aut ludicra fuit? Digna profectò, cujus vestigia libenter conspiceret Augustinus: & illum recessum, in quo habita est disputatio, salutaret, cùm in Ecclesia Ostiensi matrem suam Monicam sepeliret. Equidem religiosi ejus colloquii, quod sancta hæc matrona cum filio suo habuit ad Ostia illa Tiberina (sicuti ipse recitat Lib. *ix. Confession.) meminisse soleo, quoties Dialogum hunc Minucianum lego.*

Quænam esset Romani fori conditio, cum in eo versaretur Minucius, quæque Ecclesiæ in ea urbe tunc facies esset, ejus ætatis memoria planè ostendit: & quæ aliquando scripsi ad Edicta veterum

Prin-

Principum Rom. *de Christianis, eam rem illustrant. Neque ignota est historia temporum, quibus Decius aut Valerianus imperavit. Benè verò habet: Jurisconsultis, quorum de Jure Civili responsa legimus, non solùm abs religione alienis, sed & ejus acerrimis adversariis, successisse Christianum causidicum: & illud sive forum, sive collegium* Rom. *togæ atque advocationis, quod tot jam annis conspersum fuerat sanguine & cineribus piorum hominum, tandem aliquando voce & vestigiis Christiani Jurisperiti expiatum atque consecratum fuisse. Arnob.* lib. I. *gloriatur, & Oratores & Jurisconsultos magnis (ut ait) ingeniis præditos transiisse ad Ecclesiam. Credo equidem, cùm id scriberet, de Minucio eum suo cogitasse. Multos ejus ordinis fortasse numerare vix potuisset. Sed Minucii tamen exemplum quosdam secutos esse credo: ut*

ut & Minucius habuit, quos in eodem ſtadio ſequeretur. Saltem Hieronymus ad Magnum, ubi Minucium laudat, meminit duorum Rom. urbis Senatorum, Hippolyti & Apollonii, qui ut inter ſcriptores Eccleſiaſticos referrentur, meriti ſint. Quid dicam de illo Vettio Epagatho Lugdunenſi, qui olim & multis quidem ante Minucium annis, & fuit, & partim ignominiæ, partim honoris causâ (ut varia tunc erant hominum de religione judicia) publicè appellatus eſt ADVOCATUS CHRISTIANORUM? *An horum cauſam aliquando in foro Rom. Minucius egerit, neſcio. Certè Tertull. vix hoc licuiſſe ſignificat; & tam odioſa tunc erat eorum ſive Religio, ſive Eccleſia, cui ſtatus* Reip. *Imperiique* Rom. *adverſabatur; tótque jam erat publicis præjudiciis confoſſa, ut ipſius nominis Chriſtiani confeſſio ad damnationem ſatis eſſet.*

esset. Tantum abest, ut hujus religionis esset, quæ libertatis erat, assertio. Sed tantò magis interea miror in tam profano & inimico foro consistere causidicum pium potuisse. Mirum verò, cùm jam annis propè ducentis orbis Romanus & palam & publicè & liberè Christo nomen dedisset, auctoribus ipsis Imperatoribus, visam esse legem necessariam, quæ & tandem lata est, ut in nullo foro vel advocatus vel causidicus esset ullus, vel jus postulandi quisquam haberet, qui Christianus non esset. l. 8. Cod. de post. Quàm fuit itaque nobile Minucii nostri exemplum, quo bonarum partium, quantùm potuit, patronus Ro. *fuit, quo tempore nondum impunè hoc licebat? Certè Christianis tunc erat interdictum foro, neque iis jus postulandi Prætor dabat. Verum etsi magis illi palliati, quàm togati esse solerent: tamen quia iis* Resp. *sæpe carere non*

poterat,

poterat, aliquando togatos esse eos, & eorum quosdam aliquod in Rep. munus obire, passi subinde sunt ethnici Principes. Christiani Imperat. deinde multò fuere indulgentiores, qui eos & Consules & Præfectos Urbi, atque etiam Prætorio interdum creabant, quos alioqui non ignorabant esse acerrimos hostes religionis, quod intelligi potest vel ex unius Symmachi conditione. Sed facti tandem aliquando sunt severiores, & Senatum forúmque Ro. perpurgarunt, & Minucios quosdam esse jusserunt, quicunque vel jus dicerent, vel causas agerent. Aram Victoriæ, quæ in vestibulo Curiæ stabat, ad quam Senatus jurare atque sacrificare solebat, jam pridem everterant, ipso etiam Symmacho & Senatu reclamante. Sed effecerunt postremò, ut non modò à tali superstitione liberi essent omnes togati, sed etiam ut nulla in foro nisi Christiana esset illa

illa Jurisprudentia, cujus jam olim aliqua in Minucio nostro effigies fuerat.

Minuciani hujus libelli inscriptio, & Dialogi forma, antiquum eruditúmque scribendi morem refert. Genus dicendi est argutum, acre, vehemens: Est pressum, densum, nervosum, crebris sententiis compactum, omniúmque antiquitatum atque historiarum memoriâ refertum: & in quo plures sententias, quàm periodos numerare possis. Nam neque verbosi olim fuerunt Christiani, qui verba dare nondum didicerant: & eorum patroni erant homines docti ac (ut uno verbo dicam) polyhistores. Quod ad falsa crimina attinet, non tam verbis & libellis, quàm vitâ & re ipsâ refellebant adversarios.

Quæstio, quæ hîc proponitur, & causa, de qua agitur, magna est; de religione nempe vera aut falsa. Acerrima utrinque est actio atque

contentio. Exitus & victoria est, qualis esse debet, ubi verum cum falso confligit. Malarum partium vehemens patronus, & bonarum gravis hostis est Cæcilius Natalis. Harum contrà vindex, & illarum accusator acerrimus atque justissimus est Octavius Januarius. Medius sedet bonus judex atque arbiter Minucius Felix. Contentionis occasio fuit, quòd cùm hic cum duabus illis, quos nominavi, in littore Ostiensi ambularet, ab Octavio Christiano reprehensus sit Cæcilius ethnicus, qui occurrens idolo Serapidis, illud colere se significasset. Sanè olim Pisone & Gabinio Coss. Serapidis sacra Capitolio & Urbe fuerant ejecta: sed postea fuerunt restituta, & in suburbiis facilè hærebant. Reprehensus Cæcilius fremit, & tanquam irritatus graviter in Christianorum religionem invehitur: suámque simul superstitionem defendens, Octavium

vium

virum veluti lacessit. Sed imprudens incurrit in adversarium fortem & acrem: & (ut ille ait) fragili cupiens illidere dentem, infregit solido.

Causæ status non unus est. Cæcilius variè & confusè agit de multis. Octavius pleraque & depellit sola inficiatione, & retorquet justa recriminatione. Quædam ingenuè confitetur: sed jure defendit. Itaque hæc disceptatio partim facti, partim juris quæstionibus constat. Tertullianus anteà, & ante Tertullianum Justinus & Athenagoras, quorum extant apologetici libelli, & posteà Cyprianus partim contra Demetrianum, partim in lib. de vanit. idol. & multò deinde magis Arnobius atque Lactantius, hanc causam egerunt: & usi plerumque sunt non iisdem modo & sententiis & argumentis, sed & verbis, & formulis. Sic enim Majores nostri eadem de iisdem

(ut ille olim dicebat) dicere solebam.

Atque utinam posteritas tale observasset exemplum, ambitiosa novitas bonam antiquitatem non inquinasset. Velim sanè apologias eorum, quos dixi, cum hoc Minuciano libello conferri: ut alium nunc commentarium colligere non sit necesse. Multa ex veterum Philosophorum disputationibus, & poëtarum fabulis, & Romanâ Græcâque historiâ subtiliter & doctè hîc reperiuntur. Verum ineptum esset iis de rebus annotationes multas & otiosas hoc loco inculcare. Mallem, quæ ad antiquitatum Christianarum memoriam pertinent, copiosè explicare. Sed & harum commentariis alius dabitur liberior locus: nam iis, quos jam inchoavi, absolvendis aliquando me dedam. Jam vero præter illos, quos dixi, libellos, valde velim etiam hîc legi & comparari adversarias orationes Symmachi

chi & Ambrosii: ut quam causam acriter quidem, sed privatim tamen, quo tempore Christianis palam esse vix licebat, actam esse ex Minucio audiemus: eandem multis post annis publicè in aulico Consistorio iterum iterúmque agitatam: in eaque nobilem Rom. sacrorum patronum, qui & Pont. Max. & Præfectus Urbi erat, cum maximo & acerrimo antistite Christianæ religionis commissum, quo tempore nostri liberi erant, & bonâ æquâque conditione, audiamus: præsertim cum judex & arbiter sederet, non modo tam religiosus, quàm Minucius, sed multo majoris auctoritatis, & qui rem benè judicatam exequi, & adversarii calumniatoris petulantiam reprimere atque coercere posset. Si quis denique hîc adjungat Augustini lib. de Civ. Dei, ad Octavii disputationem multum lucis & splendoris adjunxerit. Ego in talibus commentariis

 mentariis

memoriis nunc describendis non immorabor. Sed breviter tantum delibabo quædam capita Minuciani libelli, ut lectorem præmoneam.

Cæcilius principio laudat nescio quam sive Academicam ἀκαταληψίαν, sive Pyrrhonicam ἐποχὴν, quasi nulla esset religionis scientia: & Epicureâ audaciâ exagitat Dei providentiam, prope ut ille Cotta apud Ciceronem in libris de Nat. deor. Octavius providentiam defendit: neque illis etiam argumentis uti dedignatur, quibus Velleius apud eundem Ciceronem refellit Cottæ vanitatem. Cæcilius exprobrabat, Christianos Deo ut quidam fato, addicere quicquid agitur geriturve. Abs verbo Fati, tametsi odioso propter ineptias Stoicorum, qui eâ voce abutebantur, non abhorret Octavius. Sed longiorem ea de re disputationem in aliud tempus rejicit, & eum veluti scopulum cautè refugit. Sanè Hieronymus in

catal. & ad Magn. testis est, quendam de fato librum olim Minucio inscriptum fuisse. Sed falsam fuisse inscriptionem monet. Credo illi à quibusdam esse ascriptum, quia hic videbatur tale aliquid esse pollicitus. Arnobius, quem Minucii discipulum & imitatorem appellare soleo, modò adversarios de fato accusat, modò etiam Christianos eodem nomine accusatos fuisse ostendit: & in utraque tamen causa cùm ad rem ventum est, hæret, & nescio quomodo attonitus lenit. Nam (juvat enim propter Minuc. & quosdam alios obiter hoc notare) l. 7. posteaquam exagitavit fatum, præsertim quale Stoici fingebant: has tamen (*inquit*) partes, quia res nimium longi est multique sermonis, inexplicatas transcurrimus atque intactas. *Idem lib. 2. cum scriberet Christianos urgeri rogatos, an sine Dei voluntate quicquam fieret: tam se*

utrinque premi ſentit, ut ad elabendum, deprecatione cujuſdam ignorantiæ utatur : Si (*inquit*) cuncta ejus voluntate conficiuntur, nec citra ejus nutum quidquam poteſt in reb. vel provenire vel cadere : neceſſario ſequitur, mala etiam cuncta voluntate ejus intelligantur enaſci. Sin autem dicere voluerimus, peſſimorum ab eo rejicientes cauſas, mali eſſe conſcium, generatorémque nullius ; incipient videri aut eo invito res peſſimæ fieri aut (quod ſit immane dixiſſe) neſciente, ignaro, & neſcio. *Quid igitur tandem inter has veluti Symplegadas conſtrictus, quæſtioni reſpondet?* Reſpondeamus (*inquit*) neceſſe eſt, neſcire nos iſta, &c. *Juſtinus autem in ſua apologia non dubitaverat τὴν τῆς εἱμαρμένης ἀνάγκην (ut appellat) apertè inficiari, planéque rejicere, dum ſcopulum unum, quem imminere alioqui putat,* *vult*

vult effugere. Atqui tunc in alterum incurrit, quem non minùs aut Minucius aut Arnobius reformidasse videtur. Tandem verò Augustinus in eadem Africa volens veluti persolvere, quod Minucius pollicitus esse dicebatur, &, quod hic præstare fortasse vix potuisset, cumulatè dependere: subtiliter exposuit in hac quæstione medium quidpiam, quo satis fieri posse judicavit utrique difficultati. Sciebant & Minucius & Arnobius, quænam olim fuisset dissensio disputatióque inter Chrysippum & Diodorum περὶ δυνατῶν καὶ εἱμαρμένης, sive de fato. Nam & nos ex Cicer. & Plutarcho illam utcunque cognoscimus. Sed ne in hujus quidem judicibus & arbitris nostri quicquam deprehendebant, quod omnino sequerentur. Itaque quamdiu non liquebat, AMPLIUS *pronunciare, quàm temerè aliquid statímque definire maluerunt.*

Redeo ad Cæcilium. Is suorum Numinum antiquitatem, passimque receptam auctoritatem, quantum potest, tuetur: Christianorum Deum verum & unicum exagitat, & eos interea tanquam ἀθέους proscindit. Octavius idolorum fabulam & vanitatem salsè traducit, iisdem etiam verbis usus, quibus Cyprianus in eodem argumento utitur. Neque verò difficilis fuit reprehensio, cùm quidem & ipsius Ciceronis libri de Nat. Deor. veluti suffragarentur. Nam & Arnobius testis est, propterea quosdam Christianorum hostes aliquando mussitasse, libros illos jussu senatus abolendos atque concremandos esse. Quid? res ipsa, quæ abs suis quoque cultoribus est irrisa (nulla enim unquam stultior atque ineptior fabula ullius superstitionis fuit) ultrò sese refellebat. Sed & quod huc pertinebat, facilè describere potuit Minucius ex Tertulliano,

Justino,

Justino, Athenagora, Theophilo: ut & posteà ex Minucio Arnobius, Lactantius, Ambrosius, Augustinus, cùm eandem causam agerent. Certè quòd Octavius de Saturno narrat, Lactantius ipsum Minucium auctorem laudans, repetit latiúsque exponit, Lib. 1. c. 11. Ut autem Octavius totam fabulam Romanæ superstitionis salsè subsannat: sic & ipsorum oraculorum, quibus tantoperè gloriabantur Ethnici, vanitatem eleganter ostendit: ac ante suam quidem ætatem oraculum Apollinis Pythii desiisse significat: sicuti & Plutarchus fatetur temporibus Adriani Imp. planè defecisse. Sic enim cùm Christianæ religionis veritas invalesceret, necesse fuit evanescere imposturam illorum τῶν χρηστηρίων. Porrò Octavius de dæmonibus, & eorum, cùm abs Christianis adjurantur, trepidatione narrat, quod anteà Justinus & Tertullianus in Apolog. & Cypria-

nus contra Demetrianum, & *postea Lactantius Lib*. 4. *cap*. 27. *Itaque facilè refellit ipsum quoque Vlpianum, Christianos ut impostores, hujus* (*ut vocant*) *exorcisationis causâ irridentem*. L. 1 De extraordin. cognit. *Inanes non fuisse exorcismos posterioribus quoque temporibus*, & *fuisse frequentes in Ecclesia*, *intelligi quoque potest ex Optato Afro*, & *Augustino*, *scriptoribus à Minucio minimè alienis*.

Sed & *de Deo unico multa Octavius inculcat, non dissimilia iis, quæ Justinus* περὶ μοναρχ. & *Clemens Alexandrinus collegerant. Nam* & *utrumque legisse noster potuit. Neque verò præterit, quod Cyrianus urget, ipsum quoque vulgus naturaliter appellare Deum unum* & *singularem, cùm Numen invocat: sicuti* & *Lactantius* lib. secundo cap. primo *ait, Ethnicos, cùm jurarent, Deum potiùs quàm*

Jovem

Jovem nominasse. In antiqua formula jurisjurandi Ro. nominatur Diespiter. Sed Cicero lib. septimo epist. ad Trebat. dixit, jurare Jovem lapidem. *Sæpè etiam Jovis meminisse olim jurantes constat & apud Græcos* ζεὺς ὅρκιος *est appellatus. Mirum verò, quod Cæcilius gloriatur, ignotis etiam Numinibus Romanos aras extruxisse. Nam quid hoc aliud est quàm errorem confiteri? Talem aram Paulus Athenis vidisse se ait; & ex ea sumit argumentum convincenda hujus ignorantiæ, docendorúmque Athenienſium. Neque in Attica modo, sed & in Elide fuisse aras ita inscriptas, testis est Pausanias. Et fortasse postea Octavius, cum docere Cæcilium instituit, Pauli exemplo inde repetiit sua Catecheseos de veri Dei cognitione principium.*

Illud quoque mirum videri posset, Cæcilium gloriari, quæ apud alios

populos singula numina coluntur, universa Romæ coli: nihil ut supersit, quàm ut suum Pantheon gloriosè ostentet. Atqui obstabat lex Romuli, quæ peregrinos Deos coli vetabat. Obstabat Ciceronis sententia, qui confusionem religionum alioqui fore pronunciat. Sed peregrinos fortassè non judicabant, quia jam erant publicè acciti, & veluti civitate donari. Sic urbs illa, quæ ab Athenæo scite dicta erat ἐπιτομὴ τῆς οἰκουμένης, *falsè abs Theophilo nostro ante Minucii ætatem, appellata est* ἐπιτομὴ τῆς δεισιδαιμονίας. *Nam & Tertullianus dixerat, in ea consedisse conventum dæmoniorum, curiámque Deorum. Intereà non temerè adjecit, illic quidvis colere, jus fuisse, præter Deum verum. Estque profectò memorabile quod Augustinus lib. 1. de Consen. Evang. cap. 18. scribit, cur illum unum non coluerint Romani, qui colebant omnes alios.*

Quia

Quia (*inquit*) solum se coli voluerit, illos autem Deos gentium, quos isti jam colebant, coli prohibuerit. *Cum autem de ipso Christo quæreretur, alia etiam caussa fuit, cur Senatus reclamaret. Porrò ut Augustinus in eo libro multa inculcat, quæ ex nostro Octavio repetita videri possent, sic & quod eleganter respondet de excidio Hierosolymitano, Octavii de eadem re responsionem confirmat. Sed singula nunc describere nihil attinet. Redeo ad Minucianum auditorium.*

Cæcilius Christianos accusat quòd templa tanquam busta despiciant. Fatetur Octavius. Nam & Clemens Alexandrinus in προτρεπτ. *anteà probaverat illa esse sepulchra. Sed & Arnob. lib. 6. templa bustis superlata fuisse ait. Cæterùm Christiani alia postea ratione ex suorum Martyrum sepulchris, non modò templa, sed & altaria effecerunt*

runt. Neque non potuit Minucius ea vidisse. Sed ita est profectò. Etsi Majores nostri religionis nomine multa facerent in speciem similia iis, quæ ab ethnicis fiebant: tamen quia alius erat finis, aliúsque usus, sua sacra defendi posse sciebant, etsi aliorum κακοζηλίαν damnarent. Sacrificiorum Romanorum ritus quàm valdè irrident? Atqui non dissimilis eorum, quæ lege divinâ Judæis mandata erant, forma fuit.

Etsi autem Christiani ætate nostri Minucii sua templa superbè attollere ad exemplum ethnicorum non possent, tamen suas saltem habebant cryptas, & quasdam etiam ædes & domus sacras in apertis & editis locis, ut Tertullianus ait: & lubenter conveniebant ad illa suorum martyrum sepulchra: quæ κοιμητήρια vocabant. Nam & hæc illis permisisse Galienum Imp. (qui Minucii ætatem non longo intervallo attigit)

attigit) Eusebius scribit. Ridet autem Cæcilius, quod Christiani suos jam vita functos, non tam mortuos esse, quàm dormire dicerent, & crederent, corporúmque resurrectionem futuram jactarent. Atqui & apud suum Homerum legerat, ὑπνώοντας ἐγείρειν, & apud Virgilium, Somnos adimere, cum de mortuis in vitam revocandis agitur. Quid præterea hîc responderit Octavius, conferre potest cum iis quæ anteà Theophilus, Athenagoras, Justinus, Tertullianus, eadem de re scripsêre. Nam hos secutus Minucius est. Ridet Cæcilius Christianos, quod cadavera ungant, non coronent. Atqui & Romani, etsi quid agerent, ignorarent, unguenta funebria habebant. Notus est ille Ennii versiculus, Tarquinii corpus bona fœmina lavit & unxit. *Et licèt Leges duodecim Tab. servilem uncturam cadaverum (ut ait Cicero) tollerent, aliam tamen relinquebant :*

quebant: & ipsi Iurisconsulti inter iustos funeris sumptus unguenta referunt L. 37. De relig. & sumpt. fun. Quod ad coronas cadaverum attinet, fatetur Octavius Christianis ineptus videri: & eos propterea in eo genere Ethnicos imitari nolle. Tertullianus in lib. de Cor. mil. ait, à seculo coronari & ipsas libitinas: & ipse Cicero pro Flacco meminit aureæ coronæ impositæ mortuo cuidam Castricio. Verùm quid antiquæ leges Rom. de coronis cadaverum statuerent, dixi ad Duodecim Tab. Denique ridet & indignatur Cæcilius, apud Christianos cadavera humari, non uri. Verum est vetus illud, Risu inepto nihil est ineptius. *Quid Octavius? Simpliciter respondet, antiquam esse suam & meliorem sepeliendi consuetudinem. Quod & Arnobius respondit. Nam & post Minucium mota iterùm hæc quæstio est. Atqui Romani poterant sui saltem Ciceronis*

nis

nis librum secundum de legibus legisse, qui hunc morem defendit, & confirmat. Et Plin. lib. 7. cap. 54. Ipsum (inquit) cremare, non fuit veteris instituti apud Romanos: terra condebantur. Sanè Tertull. de cor. mil. ait, Christiano non licuisse cremare. At in lib. de resur. car. videt eos, qui atrocissimè (ut ait) exurunt defunctos.

Porrò Augustinus lib. undecimo Confess. significat in Ecclesia Ostiensi peculiarem aliquem etiam fuisse morem humandi corpora. An is quoque jam tum in usu esset, cum ibi ageret Minucius, nescio. Ridiculum verò, quod Cæcilius severus scilicet Censor, Christianos accusat quia neque unguentis delibuti, neque sertis redimiti essent. Mirum, quod interea non miratur, eos tamen usos jam tum fuisse oleo & chrismate. Sanè sobriam, siccam, frugalemque vitam, hoc est ab unguentis alienam, ipsi etiam ethnici

laudare

laudare solebant: & Plato ex sua Republica, quam optimam suo iudicio fingit, Homerum non ejicit nisi unguento perfusum & vittis redimitum, & (ut hic noster Octavius ait) coronatum: cum significaret sese habere nolle cives tam molles. Ac ne longius abeam, Vespasianus quendam unguentis madentem, & gratias agentem pro impetrata præfectura, aversatus, Mallem (inquit) allium oleres. Sed quid non objiceret Cæcilius, qui etiam Christianos accusat, quòd flores naribus supponerent, nec capiti coronando imponerent. Atqui ipse Lucianus in suo Nigrino ipsos Romanos rectius irridet, quod Christianos hîc non imitentur, & faciunt contra naturam, planéque nihil aut sapiant, aut sentiant. Adde Tertull. de Cor. mil.

Cæterùm Cæcilius, ut alter Lucianus in Peregrino, Christianos irridet, quòd colant hominem crucifixum.

cifixum. Octavius breviter negat hominem noxium esse, quem colunt: & regem, adversarios potius esse ἀνθρωπολάτρας, qui reges tanquam Deos colant, & per eorum etiam genium jurent: quinimò gravius puniant ita pejerantem, quàm si quis suum Jovem jurando sciens falleret. Suspicor hîc notari quandam constitutionem Alexandri Severi: quæ tamen relata est in libros Juris. L. 11. Cod. de rebus creditis. Sanè olim Christianos noluisse uti tali formulâ jurisjurandi, testis est Tertullianus in Apologet. Sed tantò magis miror, eam posteriorum Cæsarum Christianorum legibus commendari.

Cæcilius contumeliosè objicit, Christianos etiam ipsam crucem adorare. Negat Octavius. Adversarius iis, ut furciferis, maledicit. Noster (non enim eum pudet crucis Christianæ) cruciferos suo modo dici non recusat, & de suo crucis

signo

signo religioso, (quod certè majoribus olim nostris familiare fuit) respondet, quod antea Justinus & Tertullianus scripserant, & postea Lactantius lib. 4. cap. 27. Nam & quanti illud fecerit Constantinus, notum est: certè ut vulgo res minus esset ignominiosa, edixit, ne deinceps facinorosi cruci affigerentur. Non destitit tamen Julianus Apostata, ut Cæcilius, Christianis ignominiæ causâ exprobrare crucis cultum, sicut ex Cyrillo intelligi potest.

Mira est impudentia calumniæ. Eò tandem evasit, ut nescio quæ sacrorum monstra Christianis objicerent adversarii, & qualia demens (ut quidam poëta dixit) Ægyptus portenta colit. Audet etiam Cæcilius fingere illos adorare caput asini, quanquam primus hoc non finxerit. Octavius tam putidam calumniam infitiatione depellit, & id potius de adversariis verò dici posse,

recri-

recriminando probat, secutus suum Tertullianum: qui & Christianos vulgò dictos esse asinarios, & Christum ipsum auribus asininis tanquam aliquem Midam ab impio pictore expressum fuisse narrat. Talem autem confictam fabulam esse significat, quod Cornelius Tacitus mentiendo tale quippiam de Judæis recitasset. Verùm & ante Tacitum multis annis Appio Alexandrinus tempore Caligulæ in Judæis accusaverat quandam ὀνολατρείαν. Cæterùm cùm Josephus tale mendacium jam refutasset, minùs ignoscendum est Tacito, qui in eo perstat: minimè verò illis qui majori etiam impudentia Christianis hoc probrum aspergunt.

Turpius est, quod Cæcilius eodem pudore clamitat, eos colere nescio quæ pudenda. Ecquo ruit impura maledicentia? Octavius suæ verecundiæ esse intelligit, id longiori orationе non refellere. Interea audire

dire cogitur, alia non minus nefanda, cum Cæcilius declamaret, nefarios esse Christianorum cœtus antelucanos, incesto & parricidio pollutos, prope ut olim erant Romæ *Bacchanalia. Octavius talia crimina non solùm abs suis depellit, sed etiam retorquet in adversarios. Quam incesta essent* Romanorum *sacra, non est ignotum. Nam & eorum poeta,* Nota bonæ *(inquit)* secreta Deæ. *Diu etiam humanas victimas immolarunt: etsi in aliis gentibus hanc, non jam dico sanctam, sed sanguinariam & sceleratam feritatem reprehenderent. Est autem memorabile, quod Plutarchus in Problem. narrat eos obtendisse, ad hoc suum factum excusandum, aliorumque damnandum. Mirum verò, Christianis sacris talia objecta fuisse. Fuit tamen vetus & diuturna hæc calumnia: & quidem promiscuæ libidinis suspicionem facilè augebat quorundam credulitas,*

qui

qui alios ex suo ingenio æstimant, & nocturna promiscuæ multitudinis coitio; & quia Christiani sese fratres sororésque appellarent, atque etiam osculo sese invicem exciperent. Quid dicam, osculo quosdam impudicè abusos esse, ut & fatetur & conqueritur Clemens Alexandrinus in Pædagog. Christiani satis multa castissimi sui pudoris testimonia opponebant. Sed nihil audit impudens malevolentia, quæ ut linguam habet intemperantem, sic neque frontem, neque aures habet. Sanè & olim Appionem tale quippiam de Judæorum cœtibus confinxisse narrat Josephus. Ergo nihil nostris tali infamiâ oppressis aliud superfuit, quàm, quod scitè & eleganter Æschylus ait, τὴν ἀλήθειαν ἀναπτϑύναι τῷ χρόνῳ. *Non erant impostores, qui verba darent: non homines clamosi & impotentes, qui conviciis, maledictis, libellis famosis adversarios vicissim opprimere*

vellent. Rebus ipsis falsum refellere, & eo tandem modo vincere sedendo & silendo, malebant: & bonâ intereà conscientiâ sese sustentabant atque consolabantur. Sic bonam causam agebant bené.

Mirum rursus, Caecilio tam insolentem visam esse illam inter eos fraterni nominis communionem, cùm & ipse Ulpianus scripserit, eum qui fraternâ charitate diligitur, etsi frater non sit, rectè tamen fratrem simpliciter appellari: quod & in libros Juris relatum est, L. 58. *De hæred. instit. Quinimò & olim ipsos Essæos, ante tempora Christianorum, ita sese invicem compellasse didici ex quodam Philonis fragmento, quod extat apud Eusebium* πεϱὶ πϱοϛυχῆς.

Horribilius est alterum, quod objiciebat, crimen infanticidii: cœpitque hæc calumnia paulò post tempora Trajani, & ad Constantini ætatem perduravit, & quidem cum

tragica

tragica suspicione cujusdam cœnæ Thyestææ. Sed unde hæc suspicio? An quia Christiani dicere solerent se vesci corpore & sanguine Christi, sicut è diverso narrat Augustinus quosdam aliquando existimasse, ab Christianis adorari Cererem & Bacchum, cùm audirent in eorum mysteriis tanti fieri panem & vinum: neque alioqui rem intelligerent? Quid dicam, quod Epiphanius narrat, quosdam hæreticos, qui Gnostici & Cataphryges & Pepuziani appellabantur, se verò Christianos esse mentiebantur, commisisse, quod hic Cæcilius omnibus Christianis objicit? Sed an æquum fuit, ut viris bonis propterea affingeretur, quod ab iis erat alienissimum? Adversarii loco probationis obtendebant famam & rumorem. Sed nullo quoque jure id fieri, leges civiles pro nostris respondebant; & ipse Quintilianus dixit, nulli non etiam innocentissimo accidere posse

 fraude

fraude inimicorum falsa vulgantium, ut sinistro rumore laboret. Quàm verò procul abessent Christiani abs omni homicidio, satis Octavius ostendit, cùm ne homicidium quidem in ludis gladiatoriis spectare eos per suam religionem potuisse narrat; quod & antea Theophilus dixit contra Autolyc. & eodem tempore Athenagoras in apologia, & latiùs Tertullianus in libro de Spectacul. & postea Lactantius libro sexto, capite vigesimo. Sed neque cæsæ pecudis sanguinem gustasse nostros Minucius affirmat, sicuti & Tertullianus. Sic enim quam Apostoli repetitam Noæ legem rursus tulerant, multis seculis nostri diligenter observarunt, non minùs quàm Apostolicum in eadem Synodo decretum περὶ πορνείας. *Certè quàm honestum, religiosum, pudicum, castúmque fuerit Christianorum solenne convivium, quod* Ἀγάπην *appellabant, Cæcilius,*

us, si verum ingenuè dicere, quàm improbè mentiri noluisset, intelligere potuerat non solùm ex Tertulliani nostri apologia, sed & sui Plinii quadam ad Trajanum epistolâ. Sed petulantiam projectæ maledicentiæ quid refrænare posset? Dixi de eo convivio plura in annotationibus ad illam epistolam, quæ jam repetere nihil attinet. Vtut autem nocturni Christianorum cœtus innoxii essent, tamen obstabat lex duodecim Tab. multis decretis confirmata, & gravia erant judicia de collegiis illicitis. Nostri verò respondebant, nihil Reipub. esse periculi à suis coitionibus, quia essent alienissimi ab omni vel ambitione vel ullius dignitatis cogitatione, nihilque esset in repub. quod affectarent, sed suâ essent privatâ conditione contenti, ut Tertullianus in Apolog. respondet.

Ceterùm ut jam præteream reliqua capita vel accusationis Cæcilianæ,

næ, vel Octaviana defensionis, illud observare juvat: cùm calumniator ingeniosus & acer nihil non vel confingat vel exaggeret, & majestatis quædam leviora crimina adjungat; præteriisse crimen perduellionis, quod & alii antea objecerant, & ad reos statim opprimendos imprimis idoneum esse videbatur. An id dissimulavit, quia ne tenuis quidem ejus esset suspicio? Fuit certè perpetua hæc majorum nostrorum gloria, quòd nullis injuriis tam irritari potuerint, ut in principes aut tyrannos, etsi ab iis indignissimè vexarentur, hostili animo essent, aut ullis adversùs eos conjuratis conspirationibus (quæ tamen alioqui & speciosæ & frequentes tunc erant) assentirentur; aut quid suâ patientia, tolerantia, modestia, continentia dignum esset, non meminissent. Tantum abest ut essent aut turbulenti aut seditiosi; aut immani cupiditate ultionis abriperentur.

Nam

Nam etsi eâ multitudine septi essent, ut facilè possent conficere quod in hoc genere instituissent, tamen fas non esse putabant. Et verò suæ alioqui religionis & principia sustulissent, & fundamenta evertissent. Imo verò humanæ societatis vincula omnia dissolvissent. Quid multi etiam philosophi ambitiosè prædicarent de tyrannicidiis, notum erat. Sed nostri talibus flabellis inuendi se non patiebantur; quantum abest ut religionis nomine ad publicum parricidium incitarentur. Nihil est prætermissum quod eos inflammare posset, & furor fieri dicitur lesâ sæpiùs patientia. Sed eos religio continuit, & ad invictam modò patientiam armavit. Id verò, de quo etiam quæri hoc tempore audio & miror, perpetuâ plurium seculorum historiâ nos aliàs confirmabimus. Illud modò breviter attingam, quod Minucius dicere potuit, ac paulò ante ejus ætatem accidit.

 Ter-

Tertullianus ad Scapulam, Circa Majestatem, *inquit*, Imperatoris infamamur: tamen nunquam Albiniani vel Nigriani vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani. *Juvat & alterum ejusdem Tertulliani locum, cujus memoriam veterem hisce temporibus renovari plurimum interest, ascribere.* Unde, *inquit in Apolog.* & Cassii & Nigri & Albini? unde qui inter duas lauros obsident Cæsarem? Unde qui faucibus ejus exprimendis palæstricam exercent? Unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Stephanis atque Partheniis audaciores? De Romanis (ni fallor) id est, de non Christianis. *Ne hunc quidem locum ex historia illustrare gravabor. Avidius Cassius, Syriæ Legatus, adversus M. Antoninum Imp. surrexerat, cùm prætexeret se rempub. restituere atque conservare velle, quam Marci dissoluta indulgentia pessundaret.*

Christi-

Christiani tamen qui in Marci exercitu adversus Marcomannos tam frequentes fuerunt, Cassianæ factionis nulli fuerunt. Commodum impurum tyrannum & nostris infestissimum domi strangulari Romani curarunt, qui illi maximè erant familiares. An his Christianus ullus adfuit? Septimio Severo, qui ad imperium gladiatorio animo viam affectabat, sese opposuit Pescennius Niger in Syria, & deinde Clodius Albinus in Britannia Galliáque, cùm uterque tam bono jure armatus, quàm Severus, sibi esse videretur. Nam & ipse Tertullianus in libro de Pallio, hosce non minùs quàm Severum, Augustos aliquando agnovit atque appellavit. Christiani tamen in eorum vel exercitu vel factione nulli inventi sunt. Plautianus, qui Principi proximus erat, & post eum maximæ auctoritatis, ut Severus & Caracalla, à quibus fiebant multa crudeliter, jugularentur,

rentur, immittit in curiam suum Præfectum, & eodem paulò pòst irrumpit. An Plantianum Christiani secuti sunt, quorum interesse videbatur tyrannos illos tolli? Imò verò potiùs Severum jam decumbentem illi suo etiam oleo curarunt, sanarúntque, ut testis est Tertullianus ad Scapulam, ubi & solennes Ecclesiæ preces pro Principibus commemorat. Tum addit: Ex regula patientiæ divinæ agere nos satis manifestum est, cum tanta hominum multitudo, pars pene major civitatis cujusque, in silentio & modestia agimus. Absit enim, ut indignè feramus ea nos pati, quæ optamus: aut ultionem à nobis aliquam machinemur, quam à Deo expectamus. *Non dissimilia sunt, quæ repetit in Apolog. & digna sunt, quæ his quoque temporibus inculcentur. Certè ait, Christianos facilè paucis saculis vel una nocte potuisse sese ulcisci, si aut fuissent*

fuissent aut esse voluissent (quod tamen jam à temporibus Neronis dicebantur) incendiarii. Sed absit, *inquit,* ut aut igni humano vindicetur divina secta, aut doleat pati, in quo probatur. *Ait, illis, si apertè agere & vim vi repellere voluissent, minimè defuisse vim numerorum & copiarum.* Sed, *inquit,* apud istam disciplinam magis occidi licet, quàm occidere. *Ait, illos etiam sine armis potuisse vincere secedendo, & vacuum Romanis suum orbem relinquendo, si aliò migrare voluissent. Tum enim defuissent quibus imperasset Rom. Imp. Adeò pauci supererant, qui non essent Christiani. Sed nostros & vivos manere voluisse, & ad hostes Romanorum transire noluisse significat, & intereà tamen à Romanis appellatos esse non hostes modò, sed & principum & humani generis hostes. Cæterùm tam injusta & aperta fuit hæc injuria, ut ipsos tandem ho-*

ſtes Chriſtianorum puduerit tam & ingratè agere, & loqui impudenter. Ergo Cæcilius, quantumvis eſſet impudens, erubuit iis aliquod perduellionis crimen affingere. Quidvis aliud objicere, carpere, mentiri, calumniari maluit. Sed neque Chriſtianis aſcribit cauſam publicarum calamitatum: quod tamen eo tempore alii adverſarii odioſè facere imprimis ſolebant. Triſtiſſima ſanè, ætate Minucii, erat facies Romani imperii, horribiliſque dilaceratio atque confuſio. Quid dicam, genus omne malorum tunc inundaſſe? orbémque & concuſſum & permixtum bellis, incendiis, inundationibus, terræ motu, civitatum ruinis, gentium regnorúmque excidiis; denique confectum & fame & peſte publicâ? Non committit tamen Cæcilius, ut (quod vulgus tunc clamitabat, & antè póſtque multis ſeculis jactatum eſt) calumniaretur, Chriſtianis totum illud

chaos

chaos acceptum ferri debere, eorúmque sanguine esse expiandum. Ante Minucii ætatem Tertullianus, Si, inquit, Tyberis ascendit in arva, si cœlum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim CHRISTIANOS AD LEONEM *acclamatur. Non minùs odiosa & immanis erat acclamatio tempore Cypriani, ut ex hujus ad Demetrianum epistola satis apparet. Eadem & tempore Arnobii. Nam & hic in suis adversùs gentes libris laborat, ut hâc publici odii & invidiæ flammâ nostros liberet. Quid ipse postea Symmachus? Nonne audet talem rursus cantilenam canere? Certè dignus erat, qui audiret, quod aliquando* Roma *post mortem Commodi Imp. acclamatum est:* DELATORES AD LEONEM. *Sed nostri abs sanguine & ultionis cupiditate erant alieni. Ambrosius non passus est eum in crimine tam falso diutiùs exultare. Sed cum*

non

non multò post urbs ipsa capta atque direpta fuisset, non erubuerunt impii calumniatores talem postremò cladem religioni Christianæ ascribere: coactúsque est rursus Augustinus tam tetræ maledicentiæ occurrere. Nam & propterea se suos de Civitate Dei *libros scripsisse fatetur. Agit ergo minùs malitiosè Cæcilius, qui aliorum exemplo talem facem in nostros non contorquet, neque eorum innocentiam tam indignè onerat. Imò verò iis, ut miseris, ut victis, ut servis, ipse tanquam magnis victoriis elatus, & summa felicitate cumulatus, superbè insultat: & hoc nomine tam illorum religionem fastidiosè deprimit, quàm suam gloriosè attollit superstitionem. Sic enim prophani homines ex fortuna & rerum successu pendent. Sic ipse Cicero pro Flacco contumeliosè exagitat Judæorum & gentem & sacra. Sed & Appionem Judæis servitutem, & ærumnas,*

rumnas, tanquam falsa religionis testimonia, confidenter objecisse, ex Josepho intelligimus. Mirum verò, post tempora quoque Constantini, Julianum Imp. nostros eâdem ratione impetiisse, sicuti ex Cyrilli responsionibus cognoscimus. Quantò id magis potuit Cæcilius, qui Christianos, nisi afflictos, miseros, pauperes, nullos viderat? Itaque magno supercilio & fastu & contemptu eos despuit, & tanquam καθάρματα καὶ περιψήματα *(utor Apostoli verbis) proculcat. Sed Thrasonicos ejus spiritus altiori animo despicit Octavius, iisque sanctam quandam superbiam opponit, quâ & in paupertate divites, & in servitute liberi, & in media denique morte victores essent nostri. Utut autem Cæcilius initio despumans, & intemperanter convitia profunderet, & minas efflaret, & ampullas horribiles projiceret, denique Christo insultaret: tamen veris victus, paulò*

pòst

post cedit, neque arbitri, judicisque Minucii sententiam expectat, sed ultrò illi occurrit. Admirabilis profectò conversio, præsertim tam repentina. Sed ea ostendit, sanabiles multos Romæ *fuisse, qui videbantur alioqui depositi & deplorati. Veritati verò errorem facilè cedere. Ergo Cæcilius quadam veluti in jure cessione Octavio vindicanti addici poterat. Certè vinci dedique non recusat, & Octavianæ orationis quodam quasi fulmine perculsus, tanquam alter quidam Paulus, subitò religionem, quam ignorans oppugnaverat, admonitus complectitur. Vellem autem, Minucius nobis quoque exposuisset totam hujusce memoriæ historiam: ut & qua lege, qua conditione, quibus sponsoribus, quo ritu, qua ceremonia, Cæcilius Romam reversus, in Ecclesiæ collegium & communionem cooptatus fuerit, intelligeremus. Nam & antiqui illius moris memoria*

expe-

expetenda est. Sed quod Hieronymus ad Chronica Eusebii, & Augustinus libro octavo Confession. narrant de duobus aliis ejusdem & conditionis & ordinis, & gentis, & ingenii viris, Arnobio & Victorino, cogitemus factum quoque esse de Cæcilio. Imò verò hic Cæcilius fatetur, sese, posteaquam intellexit, quid non sit vera religio, desiderare intelligentiam, cognitionem, institutionem religionis veræ; eam vero catechesin in diem sequentem fuisse rejectam Minucius scribit. Sed tantò magis doleo, alteram hanc scholam, quæ Minuciani libri optima & maxima pars fuisset, non editam esse: saltem non extare. Nam neque satis est, falsum refellere: verum etiam docere oportet: ut & quid non sit, & quid sit Deus aut religio, exponatur. Sed benè habet: quod hîc desideramus, sarcire potest Augustini liber de Catechizan. rudib. qui & leges & formulam veteris

teris Catecheseos eleganter describit: & quomodo sit agendum cum doctis & literatis, etiam monet: neque dissimilem Minucii ætate credo catechesin fuisse: & his quoque temporibus non observari miror. Juvat autem, ut Cæcilium audivimus accusatorem & adversarium, nunc rebus conversis spectare catechumenum. Catechumeni tunc etiam appellabantur auditores, vel audientes, sicuti ex multis Tertulliani locis apparet: eránt que inprimis dociles, minimé q; refractarii: quod & ipse Lucianus in Philopat. indicat. Contentiosæ itaque disputationes nullæ cum iis erant, sed placidis monitionibus religio docebatur. Post catechesin, qui jam sua nomina Ecclesiæ dederant, ut baptismo initiarentur, appellati sunt competentes: eorúmque rursus in ordine Cæcilium jam nostrum conspicere juvat. Post baptismum candidatus denique particeps fiebat τῶν μυστηρίων, à quibus anteà procul

procul abesse jubebatur. Neque sanè de iis, aut promiscuè disputare, aut coram profanis hominibus disserere, majores nostri solebant. Testis est Theodor. in Eran. Nam illa religiosiùs atque adeò timidiùs tractanda esse sentiebant: & quorsum alioquì res evaderet, longè prospiciebant. Itaque licèt, cùm accusarentur eorum [illegible] *magna causa esse videretur, cùr exponere deberent quicquid in iis ageretur; tamen de mysteriis nihil dicunt in foro, neque de iis cum adversariis aut contendunt aut litigant.*

Atque hæc quidem hactenus breviter præmonere visum fuit, ut ad Octavii Minuciani lectionem viam veluti præmunirem, qua & Christianarum antiquitatum memoriam nobis commendat, & ad eam renovandam nos excitat, qui & alioqui Romanas tanto studio persequimur. Atque utinam qui Romæ sunt docti homines, & nullum non etiam lapidem

dem revolvunt, nullámque non in ipsis lapidibus literam observant, ut antiquæ Reipub. aliquid eruant, veteris quoque Ecclesiæ monumenta (quibus eadem urbs abundat) colligerent, pluresque, qui in ea & vixerunt, & sepulti sunt, Minucios excitarent. Satis jam, satis est novorum de religione libellorum. Veteribus potiùs in lucem revocandis hujus generis reliquiis operam demus: & simus aliquando doctæ antiquitatis potiùs, quàm inanis novitatis studiosi: majorúmque nostrorum imagines & intueamur, & aliis, ne novi homines esse ferè videamur, ostentemus. Neque tamen, etsi eadem eorum religio, animúsque idem fuerit, eadem quoque semper facies fuit, idémve status. Non enim semper vexati abjectique jacuerunt, neque tam aut ingrati aut inepti fuerunt, ut optimo jure optimáque conditione esse recusarint, cùm hoc iis licuit per Principes Christi-

anos:

anos: neque tam fatui, ut hoc beneficio non uterentur: neque tam iniqui, ut sit quid in suis Imperatoribus desiderarent, paganorum (ut loquimur) tyrannorum loco eos haberent: neque tam morosi, ut publicæ tranquillitati nihil quicquam condonarent. Loquor de iis, qui non fuerunt degeneres. Sed liberæ Ecclesiæ splendorem non vidit Minucius. Servientis modò squallorem vidit. Nostrum verò est, utrumque statum, & utriusque temporis conditionem rectè considerare atque discernere: & hoc externæ (ut ita loquar) formæ temporúmque discrimen prudenter observare, ut & antiquitatis memoriâ, & majorum nostrorum exemplis rectè utamur. Hic enim & prudentiâ magnâ & cautione maximâ opus esse fateor: &, cum lex nova rogatur fertur, sæpè illud VTI ROGAS, sæpius istud ANTIQVO, nobis ut occurrat atque placeat, necesse est, résque postulat.

In-

Insculptum Romæ in veteri marmore esse dicitur, CANDIDA FULVO NOBILIOR AURO FELIX ANTIQUITAS. *Sed ejus præjudiciis infeliciter abuteremur, nisi liberum integrúmque judicium in iis discernendis atque deligendis adhibeamus: ne vel confusè omnia misceamus, vel malitiosè prætereamus, quæ imitari nos oportet; vel etiam quæ huic ætati non conveniunt, intemperanter urgeamus. Cùm olim de testamentis ageretur, lex quædam civilis respondit, retinendum esse morem fidelissimæ vetustatis. L. 18. Cod. de testam. Cúmque de finibus & ordine gubernationis Ecclesiasticæ quæreretur, audita in Nicæno concilio est illa vox:* ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΘΗ ΚΡΑΤΕΙΤΩ. *Nulla tamen fuit Superstitio, quæ intemperanter atque impotenter urgeret, quod Reipub. salus repudiaret. Et ut sapientes Jurisconsulti, ubi de Magistratuum jure quæstio esset, gravi-*

ter

ter respondebant, non solùm spectandum esse, quid Romæ factum sit, sed etiam quid fieri debeat. L. 12. de offic. Præs. Sic etiam spectare debemus, non solùm quid majores nostri fecerint, sed & quo tempore, & quâ conditione, quáve fini. Neque non meminisse quoque oportet, quod Lex quædam monet, non tam exemplis, quàm legibus judicandum esse. Ergo facio perlubenter, ut & jurisprudentiam, & historiam conjunctim aut colam, aut saltem colendam esse sæpè profitear: & quidem utrámque in utróque genere, humanarum dico & divinarum rerum, sive civilium & Ecclesiasticarum. Nam & earum intelligentia atque memoria talem horum studiorum conjunctionem requirit, ut si Tiberius Imperator rectè judicavit militarem disciplinam (quod ait Suetonius) ex antiquitate esse repetendam; nos multò magis sentiamus, rectiúsque dicamus, civilem & Ecclesiasticam

bonâ

bonâ fide judicióque bono inde repeti debere. Intereà verò, quia variè & periculosè hîc errari posse sentio, iterum iterùmque obtestabor omnes bonos & cordatos, ut à factionibus aversi, & à studio partium alieni, primùm vetustati tantum auctoritatis tribuant, quantum illi debetur: deinde placidè cogitent atque observent, non solùm quid veteres Christiani, tempore Minucii, facerent, cùm aliud non possent: sed & quid optarent, & ubi possent, faciendum esse statuerent: & verò, quid tandem, cùm liberi fuerunt, fecerint; ut & Rempub. & Ecclesiam rectè constituerent.

M. MINUCII FELICIS OCTAVIUS.

COgitanti mihi, & cum animo meo Octavii boni & fidelissimi contubernalis memoriam recensenti, tanta dulcedo & affectio hominis inhæsit, ut ipse quodammodo mihi viderer in præterita redire, non ea quæ jam transacta & decursa sunt recordatione revocare. Ita ejus contemplatio; quantum substracta est oculis, tantum pectori meo, ac pene intimis sen-

sibus implicata est. Nec immerito discedens vir eximius & sanctus; immensum sui desiderium nobis reliquit: utpote cum & ipse tanto nostri semper amore flagraverit, ut & in ludicris & seriis, pari mecum voluntate concineret: eadem vellet, vel nollet: crederes unam mentem in duobus fuisse divisam. Sic solus in amoribus conscius ipse, socius in erroribus: & cum discussa caligine de tenebrarum profundo in lucem sapientiæ & veritatis emergerem, non respuit comitem, sed quod est gloriosius præcucurrit. Itaque cum per universam convictus nostri & familiaritatis ætatem mea cogitatio volveretur, in illo præcipue sermone ejus mentis meæ resedit intentio, quo Cæcilium superstitiosis vanitatibus etiam nunc inhærentem disputatione gravissima ad veram religionem reformavit. Nam negotii, & visendi mei gratia Romam contenderat, relicta domo, conjuge, liberis, & quod est in liberis amabilius, adhuc annis innocentibus, & adhuc dimidiata verba tentantibus, loquelam ipso offensantis linguæ fragmine dulciorem. Quo in adventu ejus non possum exprimere sermonibus, quanto, quamque impatienti gaudio exultaverim: cum

cum augeret maxime lætitiam meam amicissimi hominis inopinata præsentia. Igitur post unum & alterum diem, cum jam & aviditatem desiderii frequens assiduitatis usus implesset; & quæ per absentiam mutuam de nobis nesciebamus, relatione alterna comperissemus, placuit Ostiam petere amœnissimam civitatem, quod esset corpori meo siccandis humoribus de marinis lavacris blanda & apposita curatio. Sane & ad vindemiam feriæ judiciariam curam relaxaverant. Nam id temporis post æstivam diem in temperiem semet autumnitas dirigebat. Itaque cum diluculo ad mare inambulando littore pergeremus, ut & aura aspirans leniter membra vegetaret, & cum eximia voluptate molli vestigio cedens arena subsideret, Cæcilius simulacro Serapidis denotato (ut vulgus superstitiosus solet) manum ori admovens, osculum labiis pressit. Tunc Octavius ait: Non boni viri est, Marce frater, hominem domi forisque lateri tuo inhærentem, sic in hac imperitiæ vulgaris cæcitate deserere, ut tam luculento die in lapides eum patiaris impingere, effigiatos sane, & unctos, & coronatos: cum scias hujus erroris non minorem ad te, quam ad ipsum

infamiam redundare. Cum hoc ſermone ejus medium ſpatium civitatis emenſi, jam liberum litus tenebamus. Ibi arenas extimas velut ſterneret ambulacro perfundens lenis unda tendebat. Et ut ſemper mare etiam poſitis flatibus inquietum eſt, etſi non canis ſpumoſiſque fluctibus exibat ad terram, tamen criſpis, toroſiſque. ibidem erroribus delectati perquam ſumus, cum in ipſo æquoris limine plantas tingeremus, quod viciſſim nunc ad pulſum noſtris pedibus alluderet fluctus, nunc relabens, ac veſtigia retrahens in ſeſe reſorberet. Senſim itaque tranquilléque progreſſi, oram curvi molliter litoris, ita fabulis fallentibus legebamus. Hæ fabulæ erant Octavii diſſerentis de navigatione narratio. Sed ubi eundi ſpatium ſatis juſtum cum ſermone conſumpſimus, eandem emenſi viam rurſus verſis veſtigiis terebamus. Et cum ad id loci ventum eſt, ubi ſubductæ naviculæ ſubſtratis roboribus, à terrena labe ſuſpenſæ quieſcebant, pueros videmus certatim geſtientes, teſtarum in mare jaculationibus ludere. Is luſus eſt teſtam teretem jactatione fluctuum levigatam legere de litore, eam teſtam plano ſitu digitis comprehenſam, inclinem ipſum, atque humilem,

humilem, quantum potest super undas irrotare: ut illud jaculum vel dorsum maris raderet, vel enataret, dum leni impetu labitur: vel summis fluctibus tonsis emicaret, emergeret, dum assiduo saltu sublevatur. Is se in pueris victorem ferebat, cujus testa & procurreret longius, & frequentius exiliret. Igitur cum omnes hac spectaculi voluptate caperemur, Cæcilius nihil intendere, neque de contentione ridere, sed tacens, anxius, segregatus dolere nescio quid vultu fatebatur. Cui ego: Quid hoc est rei? cur non agnosco, Cæcili, alacritatem tuam illam? & illam oculorum etiam in seriis hilaritatem requiro? Tum ille: Jamdudum me Octavii nostri acriter angit & remordet oratio: qua in te invectus objurgavit negligentiæ, ut me dissimulanter gravius argueret inscientiæ. Itaque progrediar ulterius: de toto & integro mihi cum Octavio res est. Si placet ut ipsius sectæ homo cum eo disputem, jam profecto intelliget facilius esse in contubernalibus disputare, quam conserere sapientiam, modo in istis ad tutelam balnearum jactis, & in altum procurrentibus petrarum obicibus residamus, ut & requiescere de itinere possimus, & intentius dispu-

disputare. Et cum dicto ejus assedimus, ita ut me ex tribus medium lateris ambitione pretegerent: nec hoc obsequii fuit, aut ordinis, aut honoris, quippe cum amicitia pares semper aut accipiat aut faciat: sed ut arbiter, & utrisque proximus aures darem, & disceptantes duos medius segregarem. Tum sic Cæcilius exorsus est: Quanquam tibi, Marce frater, de quo cum maxime quærimus non sit ambiguum; utpote cum diligenter in utroque vivendi genere versatus, repudiaris alterum, alterum comprobaris: in præsentiarum tamen ita tibi informandus est animus, ut libram teneas æquissimi judicis, nec in alteram partem propensus incumbas, ne, non tam ex nostris disputationibus nata sententia, quam ex tuis sensibus prolata videatur: proinde si mihi quasi novus aliquis, & quasi ignarus partis utriusque considas, nullum negotium est patefacere, omnia in rebus humanis dubia, incerta, suspensa: magisque omnia verisimilia, quam vera. Quo magis mirum est, nonnullos tædio investigandæ penitus veritatis cuilibet opinioni temere succumbere, quam in explorando pertinaci diligentia perseverare. Itaque indignandum omnibus, indolescendumque est, audere

audere quosdam, & hoc studiorum rudes, litterarum profanos, expertes artium, etiam sordidarum, certum aliquid de summa rerum, ac majestate decernere, de qua tot omnibus seculis sectarum plurimarumusque adhuc ipsa philosophia deliberat: nec immerito, cum tantum absit ab exploratione divina humana mediocritas, ut neque quæ supra nos coelo suspensa sublata sunt, neque quæ infra terram profunda demersa sunt, aut scire sit datum, aut scrutari permissum, aut stuprari religiosum: & beati satis, satisque prudentes jure videamur, si secundum illud vetus sapientis oraculum, nosmetipsos familiarius noverimus. Sed quatenus indulgentes insano atque inepto labori, ultra humilitatis nostræ terminos evagamur, & in terram projecti, coelum ipsum, & ipsa sidera audaci cupiditate transcendimus: vel hunc errorem saltem non vanis & formidolosis opinionibus implicemus. Sint principio omnium semina natura in se coëunte densata: quis hic auctor Deus? Sint fortuitis concursionibus totius mundi membra coalita, digesta, formata: quis Deus machinator? Sidera licet ignis accenderit, & coelum licet sua materia suspenderit: licet terram fundaverit pondere,

dere, & mare licet influxerit è liquore: unde hæc religio, unde formido, quæ superstitio est? Homo & animal omne quod nascitur, inspiratur, attollitur elementorum ut voluntaria concretio est; in quæ rursum homo, & animal omne dividitur, solvitur, dissipatur. ita in fontem refluunt, & in semet omnia revolvuntur, nullo artifice, nec judice, nec auctore. sic congregatis ignium seminibus soles alios, atque alios semper splendere. sic exhalatis terræ vaporibus nebulas semper adolescere; quibus densatis coactisque nubes altius surgere; iisdem labentibus pluvias fluere, flare ventos, grandines increpare, vel nimbis collidentibus tonitrua mugire, rutilare fulgura, fulmina præmicare: adeo passim cadunt, montes irruunt, arboribus incurrunt, sine delectu tangunt loca sacra & profana, homines noxios feriunt, & sæpe religiosos. Quid tempestates loquar varias & incertas? quibus nullo ordine, vel examine rerum omnium impetus volutatur, in naufragiis bonorum, malorumque fata mixta, merita confusa, in incendiis interitum convenire insontium, nocentiumque; &, cum tabe pestifera coeli tractus inficitur, sine discrimine omnes

omnes deperire: & cum belli ardore sævitur, meliores potius occumbere. In pace etiam non tantum æquatur nequitia melioribus, sed & colitur: ut in pluribus nescias, utrum sit eorum detestanda pravitas, an optanda felicitas. Quod si mundus divina providentia, & alicujus numinis auctoritate regeretur, numquam mereretur Phalaris & Dionysius regnum; nunquam Rutilius & Camillus exilium, numquam Socrates venenum. Ecce arbusta frugifera, ecce jam seges cana, jam temulenta vindemia, imbri corrumpitur, grandine cæditur: adeo aut incerta nobis veritas occultatur & premitur: aut, quod magis credendum est, variis & lubricis casibus, soluta legibus fortuna dominatur. Cum igitur aut fortuna certa, aut incerta natura sit; quanto venerabilius ac melius antistites veritatis majorum excipere disciplinam, religiones traditas colere, deos, quos à parentibus ante imbutus es timere, quam cognosse familiarius, adorare; nec de numinibus ferre sententiam, sed prioribus credere: quia adhuc rudi seculo in ipsius mundi natalibus, meruerunt deos vel faciles habere, vel reges. Inde adeo per universa imperia, provincias, oppida, videmus

demus singulos sacrorum ritus gentiles habere, & deos colere municipes, ut Eleusinios Cererem, Phrygas Matrem, Epidaurios Æsculapium, Chaldæos Belum, Astarten Syros, Dianam Taurios, Gallos Mercurium, universa Romanos. Sic eorum potestas & auctoritas, totius orbis ambitus occupavit: sic imperium suum ultra solis vias, & ipsius Oceani limites propagavit, dum exercent in armis virtutem religiosam, dum urbem muniunt sacrorum religionibus, castis virginibus, multis honoribus, ac nominibus sacerdotum: dum obsessi, & citra solum Capitolium capti, colunt Deos, quos alius jam sprevisset iratos; & per Gallorum acies mirantium superstitionis audaciam pergunt telis inermes, sed cultu religionis armati: dum capti in hostilibus moenibus adhuc ferociente victoria numina victa venerantur: dum undique hospites deos quærunt, & suos faciunt: dum aras extruunt etiam ignotis numinibus, & manibus. Sic dum universarum gentium sacra suscipiunt, etiam regna meruerunt. Hinc perpetuus venerationis tenor mansit, qui longa ætate non infringitur, sed augetur: quippe antiquitas ceremoniis atque fanis tantum san-

ſanctitatis tribuere conſuevit, quantum adſtruxerit vetuſtatis. Nec tamen temere (auſim enim interim & ipſe concedere, & ſic melius errare) majores noſtri aut obſervandis auguriis, aut extis conſulendis, aut inſtituendis ſacris, aut delubris dedicandis operam navaverunt. Specta de libris memoriam, jam eos deprehendes initiaſſe ritus omnium religionum, vel ut remuneraretur divina indulgentia, vel ut averteretur imminens ira, aut ut jam tumens & ſæviens placaretur. Teſtis mater Idæa, quæ adventu ſuo & probavit matronæ caſtitatem, & urbem metu hoſtili liberavit. Teſtes equeſtrium fratrum in lacu ſicut oſtenderant ſtatuæ conſecratæ, qui anhelis, ſpumantibus equis atque fumantibus de Perſe victoriam eadem die qua fecerant nuntiaverunt. Teſtis ludorum offenſio Jovis de ſomno plebei hominis iteratio: & Deciorum devotio rata teſtis eſt: teſtis & Curtius, qui equitis ſui vel mole, vel honore hiatum profundæ voraginis coæquavit: frequentius etiam quam volebamus, deorum præſentiam contempta auſpicia conteſtata ſunt. Sic Allia nomen infauſtum, ſic Claudii, & Junii, non prælium in Pœnos, ſed ferale naufragium eſt. Et ut

ut Thrasymenus Romanorum sanguine & major esset & decolor, sprevit auguria Flaminius: & ut Parthos signa repetamus, dirarum imprecationes Crassus & meruit, & irrisit. Omitto vetera, quæ multa sunt, & de deorum natalibus, donis, muneribus: negligo carmina poetarum: prædicta etiam de oraculis fata transilio, ne vobis antiquitas nimium fabulosa videatur: intende templis, ac delubris deorum, quibus Romana civitas & protegitur, & ornatur; magis sunt augusta numinibus incolis, præsentibus, inquilinis, quam cultu insignia, & muneribus opulenta. Inde adeo pleni & mixti Deo vates futura præcerpunt, dant cautelam periculis, morbis medelam, spem afflictis, opem miseris, solatium calamitatibus, laboribus levamentum: etiam per quietem Deos videmus, audimus, agnoscimus, quos impie per diem negamus, nolumus, pejeramus. Itaque cum omnium gentium de diis immortalibus, quamvis incerta sit vel ratio, vel origo, maneat tamen firma consensio, neminem fero tanta audacia, tamque irreligiosa nescio qua prudentia tumescentem, qui hanc religionem tam vetustam, utilem, tam salubrem dissolvere, aut infirmare nitatur.

tatur. Sit licet ille Theodorus Cyrenæus, vel qui prior Diagoras Melius, cui Atheon cognomen appoſuit antiquitas, qui uterque nullos deos aſſeverando, timorem omnem, quo humanitas regitur, venerationemque penitus ſuſtulerunt: nunquam tamen in hac impietatis diſciplina ſimulatæ philoſophiæ nomine atque auctoritate pollebunt. Cum Abderitem Protagoram Athenienſes viri, conſulte potius, quam profane de divinitate diſputantem, & expulerint ſuis finibus, & in concione ejus ſcripta deuſſerint: quid homines (ſuſtinebitis enim me impetum ſuſceptæ actionis liberius exerentem) homines, inquam, deploratæ, inlicitæ, ac deſperatæ factionis graſſari in deos non ingemiſcendum eſt, qui de ultima fæce collectis imperitioribus & mulieribus credulis ſexus ſui facilitate labentibus, plebem profanæ conjurationis inſtituunt; quæ nocturnis congregationibus, & jejuniis ſolemnibus, & inhumanis cibis, non ſacro quodam, ſed piaculo fœderantur, latebroſa & lucifugax natio, in publico muta, in angulis garrula, templa ut buſta deſpiciunt, deos deſpuunt, rident ſacra, miſerentur miſeri, ſi fas eſt, ſacerdotum honores, & purpuras deſpiciunt

ciunt ipsi seminudi (pro mira stultitia, & incredibili audacia) spernunt tormenta præsentia, dum incerta metuunt & futura, & dum mori post mortem timent, interim mori non timent ; ita illis pavor & fallax spes solatio redivivo blanditur. Ac jam, ut fecundius nequiora proveniunt, serpentibus indies perditis moribus, per universum orbem sacraria ista teterrima impiæ coitionis adolescunt : eruenda prorsus hæc, & execranda consensio. Occultis se notis & insignibus noscunt, & amant mutuo pæne antequam noverint : passim etiam inter eos velut quædam libidinum religio miscetur : ac se promiscue appellant fratres, & sorores, ut etiam non insolens stuprum intercessione sacri nominis fiat incestum. ita eorum vana & demens superstitio sceleribus gloriatur. Nec de ipsis, nisi subsisteret veritas, maxima & varia & honore præfanda sagax fama loqueretur. Audio eos turpissimæ pecudis caput asini consecratum inepta nescio qua persuasione venerari : digna & nata religio talibus moribus. alii eos ferunt ipsius antistitis ac sacerdotis colere genitalia, & quasi parentis sui adorare naturam. nescio an falsa, certe occultis ac nocturnis sacris appo-

appoſita ſuſpicio : & qui hominem ſummo ſupplicio pro facinore punitum, & crucis ligna feralia eorum ceremonias fabulatur, congruentia perditis ſceleratiſque tribuit altaria, ut id colant quod merentur. Jam de initiandis tirunculis fabula tam deteſtanda, quam nota eſt. infans farre contectus, ut decipiat incautos, apponitur ei qui ſacris imbuatur. is infans à tirunculo farris ſuperficie quaſi ad innoxios ictus provocato cæcis occultiſque vulneribus occiditur : hujus (proh nefas) ſitienter ſanguinem lambunt, hujus certatim membra diſpertiunt. hac fœderantur hoſtia : hac conſcientia ſceleris ad ſilentium mutuum pignerantur. hæc ſacra ſacrilegiis omnibus tetriora. Et de convivio notum eſt, paſſim omnes loquuntur, id etiam Cirtenſis noſtri teſtatur oratio : ad epulas ſolemni die coëunt, cum omnibus liberis, ſororibus, matribus, ſexus omnis homines, & omnis ætatis. illic poſt multas epulas, ubi convivium caluit, & inceſtæ libidinis ebrietate fervor exarſit, canis qui candelabro nexus eſt, jactu offulæ ultra ſpatium lineæ qua vinctus eſt, ad impetum & ſaltum provocatur : ſic everſo & extincto conſcio lumine, impudentibus tenebris nexus infandæ

infandæ cupiditatis involvunt per incertum ſortis: etſi non omnes opera, conſcientia tamen pariter inceſti; quoniam voto univerſorum appetitur, quidquid accidere poteſt in actu ſingulorum. Multa prætereo conſultó. nam & hæc nimis multa ſunt, quæ aut omnia, aut pleraque omnium vera declarat ipſius pravæ religionis obſcuritas. Cur etenim occultare & abſcondere quidquid illud colunt magnopere nituntur, cum honeſta ſemper publico gaudeant, ſcelera ſecreta ſint? cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota ſimulacra, nunquam palam loqui, nunquam libere congregari, niſi illud quod colunt & interprimunt, aut puniendum eſt, aut pudendum? Unde autem, vel quis ille, aut ubi Deus unicus, ſolitarius, deſtitutus, quem non gens libera, non regna, non ſaltem Romana ſuperſtitio noverunt? Judæorum ſola & miſera gentilitas unum & ipſi Deum, ſed palam, ſed templis, aris, victimis, ceremoniiſque coluerunt. cujus adeo nulla vis, nec poteſtas eſt, ut ſit Romanis hominibus cum ſua ſibi natione captivus. At etiam Chriſtiani quænam monſtra, quæ portenta confingunt? Deum illum ſuum, quem nec oſtendere poſſunt, nec videre, in omnium

mores, actus omnium, verba denique, & occultas cogitationes diligenter inquirere: discurrentem scilicet, atque ubique præsentem: molestum illum volunt, inquietum, impudenter etiam curiosum. siquidem adstat factis omnibus, locis omnibus intererrat: cum nec singulis inservire possit per universa districtus, nec universis sufficere in singulis occupatus. Quid, quod toti orbi, & ipsi mundo cum sideribus suis minantur incendium, ruinam moliuntur; quasi aut naturæ divinis legibus constitutus æternus ordo turbetur; aut rupto elementorum omnium foedere, & coelesti compage divisa, moles ista, qua continetur, & cingitur, subruatur. Nec hac furiosa opinione contenti aniles fabulas adstruunt & annectunt. renasci se ferunt post mortem, & cineres & favillas: & nescio qua fiducia mendaciis suis invicem credunt. putes eos jam revixisse. anceps malum, & gemina dementia: coelo & astris quæ sic relinquimus ut invenimus, interitum denuntiare: sibi mortuis, extinctis, qui sicut nascimur, & interimus, æternitatem repromittere. Inde videlicet & execrantur rogos, & damnant ignium sepulturas. quasi non omne corpus, etsi flammis subtrahatur, annis

annis tamen & ætatibus in terram resolvatur; nec interſit, utrum feræ diripiant, an maria conſumant: an humus contegat, an flamma ſubducat: cum cadaveribus omnis ſepultura, ſi ſentiunt, poena ſit: ſi non ſentiunt, ipſa conficiendi celeritate medicina. Hoc errore decepti beatam ſibi, ut bonis, & perpetem vitam mortuis pollicentur; cæteris, ut injuſtis, poenam ſempiternam. Multa ad hæc ſuppetunt, ni feſtinet oratio; injuſtos ipſos magis, nec laboro, jam docui; quanquam etſi juſtos darem, culpam tamen, vel innocentiam fato tribui ſententiis plurimorum & hæc veſtra conſenſio eſt. Nam quidquid agimus, ut alii fato, ita vos Deo dicitis. ſic ſectæ veſtræ non ſpontaneos cupere, ſed electos. Igitur iniquum judicem fingitis, qui ſortem in hominibus puniat, non voluntatem. Vellem tamen ſciſcitari, utrumne cum corporibus, & corporibus quibus; ipſiſne, an innovatis reſurgatur? ſine corpore? ſine corpore hoc, quod ſciam, neque mens, neque anima, nec vita eſt. ipſo corpore? ſed jam ante dilapſum eſt. alio corpore? ergo homo novus naſcitur, non prior ille reparatur. & tamen tanta ætas abiit, ſecula innumera fluxe-

fluxerunt, quis unus ullus ab inferis vel Protesilai sorte remeavit horarum saltem permisso commeatu, vel ut exemplo crederemus? Omnia ista figmenta male sanæ opinionis, & inepta solatia à poetis fallacibus in dulcedine carminis lusa; à vobis nimirum credulis in Deum vestrum turpiter reformata sunt. Nec saltem de præsentibus capitis experimentum, quam vos irritæ pollicitationis cassa vota decipiant: quid post mortem impendeat, miseri dum adhuc vivitis æstimate. Ecce pars vestrum & major, melior, ut dicitis, egetis, algetis, opere, fame, laboratis: & Deus patitur, dissimulat; non vult, aut non potest opitulari suis. ita aut invalidus, aut iniquus est. tu qui immortalitatem posthumam somnias, cum periculo quateris, cum febribus ureris, cum dolore laceraris, non tum conditionem tuam sentis? non tum agnoscis fragilitatem? invitus miser infirmitatis argueris, nec fateris? Sed omitto communia. ecce vobis minæ, supplicia, tormenta, etiam non adorandæ, sed subeundæ cruces: ignes etiam, quos & prædicitis & timetis: ubi Deus ille qui subvenire reviviscentibus potest, viventibus non potest? Nonne Romani sine vestro Deo

imperant, regnant, fruuntur orbe toto, vestrique dominantur? vos vero suspensi interim atque solliciti honestis voluptatibus abstinetis; non spectacula visitis, non pompis interestis; convivia publica absque vobis; sacra certamina, præcerptos cibos, & delibatos altaribus potus abhorretis. Sic reformidatis deos, quos negatis. non floribus caput nectitis, non corpus odoribus honestatis: reservatis unguenta funeribus: coronas etiam sepulchris denegatis, pallidi, trepidi, misericordia digni, sed nostrorum deorum. ita nec resurgitis miseri, nec interim vivitis. Proinde si quid sapientiæ vobis, aut verecundiæ est, desinite coeli plagas, & mundi fata & secreta rimari. satis est pro pedibus aspicere, maxime indoctis, impolitis, rudibus, agrestibus: quibus non est datum intelligere civilia, multo magis denegatum est disserere divina. Quanquam si philosophandi libido est, Socratem sapientiæ principem quisque vestrum tantus est si potuerit imitetur. Ejus viri, quoties de cœlestibus rogabatur, nota responsio est: Quod supra nos, nihil ad nos. Merito ergo de oraculo testimonium meruit prudentiæ singularis: quod oraculum idem ipse præsensit, idcirco

circo universis esse præpositum, non quod omnia comperisset, sed quod nihil se scire didicisset: ita confessæ imperitiæ summa prudentia est. Hoc fonte defluxit Arcesilæ, & multo post Carneadis & Academicorum plurimorum in summis quæstionibus tuta dubitatio; quo genere philosophari & caute indocti possunt, & docti gloriose. Quid, Simonidis Melici nonne admiranda omnibus, & sectanda cunctatio? qui Simonides cum de eo, quid, & quales arbitraretur deos ab Hierone tyranno quæreretur, primo deliberationi diem petiit, postridie biduum prorogavit, mox alterum tantum admonitus adjunxit; postremo cum causas tantæ moræ tyrannus inquireret, respondit ille, quod sibi quanto inquisitio tardior pergeret, tanto veritas fieret obscurior. Mea quoque opinione, quæ sunt dubia, ut sunt, relinquenda sunt: nec tot, ac tantis viris deliberantibus temere & audaciter in alteram partem ferenda sententia est; ne aut anilis inducatur superstitio, aut omnis religio destruatur. Sic Cæcilius, & renidens (nam indignationis ejus tumorem effusæ orationis impetus relaxaverat:) Et quid ad hæc (ait) audet Octavius homo Plautinæ prosapiæ, ut

piſtorum præcipuus, ita poſtremus philoſophorum ? Parce (inquam) in eum plaudere : neque enim prius exultare te dignum eſt concinnitate ſermonis, quam utrinque plenius fuerit peroratum ; maxime cum non laudi, ſed veritati diſceptatio veſtra nitatur. Et quanquam magnum in modum me ſubtili varietate tua delectarit oratio , tamen altius moveor, non de præſenti actione, ſed de toto genere diſputandi : quod plerunque pro differentium viribus, & eloquentiæ poteſtate, etiam perſpicuæ veritatis conditio mutetur. Id accidere pernotum eſt auditorum facilitate, qui dum verborum lenocinio à rerum intentionibus avocantur, ſine delectu aſſentiuntur dictis omnibus : nec à rectis falſa ſecernunt , neſcientes ineſſe & in credibili verum, & in veriſimili mendacium. Itaque quo ſæpius aſſeverationibus credunt, eo frequentius à peritioribus arguuntur : ſic aſſidue temeritate decepti, culpam judicis transferunt ad incerti querelam ut damnatis omnibus malint univerſa ſuſpendere, quam de fallacibus judicare. Igitur nobis providendum eſt, ne odio identidem ſermonum omnium laboremus ; ita ut in execrationem & odium hominum plerique

rique simpliciores efferantur. Nam incaute creduli circumveniuntur ab his, quos bonos putaverunt: mox errore consimili jam suspectis omnibus, ut improbos metuunt, etiam quos optimos sentire potuerunt. Nos proinde solliciti, quod utrinque omni negotio differatur & ex altera parte plerumque obscura sit veritas, ex altero latere mira subtilitas, quæ nonnumquam ubertate dicendi, fidem confessæ probationis imitetur: diligenter, quantum potest, singula ponderemus, ut argutias quidem laudare, ea vero quæ recta sunt, eligere, probare, suscipere possimus. Decedis (inquit Cæcilius) officio judicis religiosi: nam perinjurium est, vires te actionis meæ intergressu gravissimæ disputationis infringere, cum Octavius integra & illibata habeat singula. Si potest reputari id quod criminaris (inquam) in commune nisi fallor, compendium protuli, ut examine scrupuloso nostram sententiam non eloquentiæ tumore, sed rerum ipsarum soliditate libremus: nec avocanda, quod quereris, diutius intentio, cum toto silentio liceat responsionem Januarii nostri jam gestientis audire. Et Octavius: Dicam equidem, ut potero, pro viribus, &

& adnitendum tibi mecum est, ut conviciorum amarissimam labem verborum veracium in lumine diluamus. nec dissimulabo principio ita Natalis mei errantem, vagam, lubricam nutasse sententiam, ut sit nobis ambigendum, utrum tua eruditio turbata sit, an vacillaverit per errorem. nam interim deos credere, interim se deliberare variavit, ut propositionis incerto, certior responsionis nostræ intentio fundaretur. Sed in Natali meo versutiam nolo, non credo, procul est ab ejus subtilitate, simplicitate subtilis urbanitas. Quid igitur? ut qui rectam viam nescit, ubi, ut fit, in plures una diffunditur, qui viam nescit, hæret anxius, nec singulas audet eligere, nec universas probare: sic cui non est veri stabile judicium, prout infida suspicio spargitur, ita ejus dubia opinio dissipatur. Nullum itaque miraculum est, si Cæcilius identidem in contrariis ac repugnantibus jactetur æstu & fluctuetur: quod ne fiat ulterius, convincam & redarguam: quamvis diversa, quæ dicta sunt, una veritate confirmata probataque sint; nec dubitandum ei de cætero est, nec vagandum. Et quoniam meus frater erupit ægre se ferre, stomachari, indignari,

nari, dolere, illiteratos, pauperes, imperitos, de rebus coelestibus disputare: sciat omnes homines sine delectu ætatis, sexus, dignitatis, rationis & sensus capaces & habiles procreatos: nec fortuna nactos, sed natura insitos esse sapientiam: quin ipsos etiam philosophos, vel si qui alii artium repertores in memorias exierunt, priusquam sollertia mentis parerent nominis claritatem, habitos esse plebeios, indoctos, seminudos; adeo divites facultatibus suis illigatos, magis aurum suspicere consuesse, quam coelum: nostrates pauperes, & commentos esse prudentiam, & tradidisse cæteris disciplinam. Unde apparet ingenium non dari facultatibus; nec studio parari, sed cum ipsa mentis formatione generari. Nihil itaque indignandum, vel dolendum, si quicumque de divinis quærat, sentiat, proferat; cum non disputantis auctoritas, sed disputationis ipsius veritas requiratur: atque etiam, quo imperitior sermo, hoc illustrior ratio est: quoniam non fucatur pompa facundiæ & gratiæ, sed, ut est, recti regula sustinetur. Nec recuso, quod Cæcilius asserere inter præcipua connisus est: hominem nosse se, & circumspicere debere, quid sit,

unde sit; quare sit, utrum elementis concretus, an concinnatus atomis, an potius à Deo factus, formatus, animatus. Quod ipsum explorare & eruere sine universitatis inquisitione non possumus, cum ita cohærentia, connexa, concatenata sint, ut nisi divinitatis rationem diligenter excusseris, nescias humanitatis: nec possis pulchre gerere rem civilem, nisi cognoveris hanc communem omnium mundi civitatem: præcipue cum à feris belluis hoc differamus, quod illa prona, in terramque vergentia, nihil nata sint prospicere, nisi pabulum: nos quibus vultus erectus, quibus suspectus in cœlum datus est, sermo, & ratio, per quæ Dominum agnoscimus, sentimus, imitamur, ignorare nec fas, nec licet ingerentem sese oculis, & sensibus nostris cœlestem claritatem. Sacrilegii enim vel maximi instar est, humi quærere, quod in sublimi debeas invenire. Quo magis mihi videntur qui hunc mundi totius ornatum non divina ratione perfectum volunt, sed frustis quibusdam temere cohærentibus conglobatum, mentem, sensum, oculos denique ipsos non habere. Quid enim potest esse tam apertum, tam confessum, tamque perspicuum,

um, cum oculos in cœlum sustuleris, & quæ sunt infra, circaque lustraveris, quam esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo omnis natura inspiretur, moveatur, alatur, gubernetur? Cœlum ipsum vide quam late tenditur, quam rapide volvitur, vel quod in noctem astris distinguitur, vel quod in diem sole lustratur: jam scies quam sit in eo summi moderatoris mira & divina libratio. Vide & annum, ut solis ambitus faciat, & mensem vide ut luna auctu, senio, labore circumagat. Quid tenebrarum & luminis dicam recursantes vices, ut sit nobis operis & quietis alterna reparatio? Relinquenda vero astrologis prolixior de sideribus oratio, vel quæ regant cursum navigandi, vel quæ arandi, metendique tempus inducant: quæ singula non modo ut crearentur, fierent, disponerentur, summi opificis, & perfectæ rationis eguerunt, verum etiam sentiri, perspici, intelligi, sine summa sollertia & ratione non possunt. Quid cum ordo temporum ac frugum stabili varietate distinguitur? nonne auctorem suum, parentemque testatur? Ver æque cum suis floribus, & æstas cum suis messibus, & autumni maturitas grata, &

hiberna olivitas necessaria: qui ordo facile turbaretur, nisi maxima ratione consisteret. Jam providentiæ quantæ, ne hiems sola glacie ureret, aut sola æstas ardore torreret, autumni & veris inserere medium temperamentum, ut per vestigia sua anni revertentis, occulti & innoxii transitus laberentur. Mari intende, lege littoris stringitur; quidquid arborum est vide, quam è terræ visceribus animatur. Aspice Oceanum, refluit reciprocis æstibus: vide fontes, manant venis perennibus: fluvios intuere, eunt semper exercitis lapsibus. Quid loquar apte disposita recta montium, collium flexa, porrecta camporum? Quidve animantium loquar adversus sese tutelam multiformem? alias armatas cornibus, alias dentibus septas, & fundatas ungulis, & spicatas aculeis; aut pedum celeritate liberas, aut elatione pinnarum. Ipsa præcipuæ formæ nostræ pulchritudo Deum fatetur artificem, status rigidus, vultus erectus, oculi in summo velut in specula constituti, & omnes cæteri sensus velut in arce compositi. Longum est ire per singula? nihil in homine membrorum est, quod non & necessitatis causa sit, & decoris: &, quod magis mirum est, eadem

dem figura omnibus, sed quædam unicuique lineamenta deflexa: sic & similes universi videmur, & inter se singuli dissimiles invenimur. Quid nascendi ratio, quid cupido generandi? Nonne à Deo data est, & ut ubera partu maturescente lactescant, & ut tener fœtus ubertate lactei roris adolescat? Nec universitati solummodo Deus, sed & partibus consulit. Britannia sole deficitur, sed circumfluentis maris tepore recreatur. Ægypti siccitatem temperat Nilus amnis: colit Euphrates Mesopotamiam, pro imbribus pensat: Indus flumen & serere Orientem dicitur, & rigare. Quod si ingressus aliquam domum, omnia exculta, disposita, ornata vidisses: utique præesse ei crederes Dominum, & illis bonis rebus multo esse meliorem. Ita in hac mundi domo, cum coelum, terramque perspicias, providentiam, ordinem, legem, crede esse universitatis Dominum, parentemque, ipsis sideribus, & totius mundi partibus pulchriorem. Ni forte, quoniam de providentia nulla dubitatio est, inquirendum putas, utrum unius imperio, an arbitrio plurimorum coeleste regnum gubernetur: quod ipsum non est multi laboris aperire cogitanti imperia terre-

na, quibus exempla utique de cœlo. Quando unquam regni societas aut cum fide cœpit, aut sine cruore discessit? Omitto Persas de equorum hinnitu augurantes principatum: & Thebanorum permortuam fabulam transeo. Ob pastorum, & casæ regnum de geminis memoria notissima est: generi, & soceri, bella toto orbe diffusa sunt, & tam magni imperii duos fortuna non cepit. Vide cætera, rex unus apibus, dux unus in gregibus, in armentis rector unus: tu in cœlo summam potestatem dividi credas, & scindi veri illius ac divini imperii totam potestatem? cum palam sit parentem omnium Deum nec principium habere, nec terminum; qui nativitatem omnibus præstet, sibi perpetuitatem: qui ante mundum fuerit sibi ipse pro mundo; qui universa quæcumque sunt, verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est; nec comprehendi potest, nec æstimari; sensibus major est, infinitus, immensus, & soli sibi tantus, quantus est, notus. nobis vero ad intellectum pectus angustum est: & ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Eloquar quemadmodum sentio, magnitudinem Dei qui se putat nosse, minuit; qui non vult minu-

minuere, non novit: nec nomen Deo quæras, Deus nomen est: illic vocabulis opus est, cum per singulos propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est: Deo, qui solus est, Dei vocabulum totum est, quem si patrem dixero, terrenum opineris; si regem, carnalem suspiceris; si Dominum, intelliges utique mortalem. Aufer additamenta nominum, & perspicies ejus claritatem. Quid, quod omnium de isto habeo consensum? Audio vulgus, cum ad coelum manus tendunt, nihil aliud quam Deum dicunt, & Deus magnus est, & Deus verus est: & si Deus dederit, vulgi iste naturalis sermo est, an Christiani confitentis oratio? & qui Jovem principem volunt, falluntur in nomine, sed de una potestate consentiunt. Audio poetas quoque unum patrem divum atque hominum prædicantes, & talem esse mortalium mentem, qualem parens omnium Deus induxerit. Quid Mantuanus Maro; nonne apertius, proximius, verius? Principio, ait, coelum & terras, & cætera mundi membra, spiritus intus alit, & infusa mens agitat. Inde hominum, pecudumque genus, & quidquid aliud animalium. Idem alio loco, mentem istam & spiritum

Deum nominat. hæc enim vera sunt: Deum namque ire per omnes terrasque tractusque maris, cœlumque profundum. Unde homines & pecudes, unde imber & ignes. Quid aliud & à nobis Deus, quam mens, & ratio, & spiritus prædicatur? Recenseamus, si placet, disciplinam philosophorum, deprehendes eos, etsi sermonibus variis, ipsis tamen rebus in hanc unam coire & conspirare sententiam. Omitto illos rudes & veteres, qui de suis dictis sapientes esse meruerunt. Sit Thales Milesius omnium primus, qui primus omnium de cœlestibus disputavit. idem Milesius Thales rerum initium aquam dixit: Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta formaverit. & altior & sublimior aquæ & spiritus ratio, quam ut ab homine potuerit inveniri, à Deo tradita. Vides philosophi principalis nobiscum penitus opinionem consonare. Anaximenes deinceps, & post Apolloniates Diogenes aera Deum statuunt, infinitum, & immensum. Horum quoque similis de divinitate consensio est. Anaxagoræ vero descriptio & modus infinitæ mentis Deus dicitur: & Pythagoræ Deus est animus, per universam rerum naturam commeans, &

intentus; ex quo etiam animalium omnium vita capiatur. Xenophanem notum est omne infinitum cum mente Deum tradere: & Antisthenem populares deos multos, sed naturalem unum præcipuum. Speusippus vim naturalem, animalem, qua omnia regantur, Deum nosse. Quid Democritus, quamvis atomorum primus inventor? nonne plerumque naturam, quæ imagines fundat, & intelligentiam Deum loquitur? Straton quoque & ipse naturam. etiam Epicurus ille, qui deos aut otiosos fingit, aut nullos, naturam tamen superponit. Aristoteles variat, & assignat tamen unam potestatem. nam interim mentem, mundum interim Deum dicit, interim mundo Deum præficit. Aristoteles Ponticus variat, alias mundo, alias menti divinæ tribuens principatum. Heraclides Ponticus quoque Deo divinam mentem (quamvis varie) adscribit. Theophrastus, & Zenon, & Chrysippus, & Cleanthes, sunt & ipsi multiformes, sed ad unitatem providentiæ omnes revolvuntur. Cleanthes enim mentem, modo animum, modo æthera, plerumque rationem Deum disseruit. Zenon ejusdem magister naturalem legem atque divinam, & æthera interim,

interdumque rationem vult omnium esse principium: idem interpretando Junonem aera, Jovem coelum, Neptunum mare, ignem esse Vulcanum, & cæteros similiter vulgi deos elementa esse monstrando, publicum arguit graviter & revincit errorem. Eadem fere Chrysippus, vim divinam, rationalem naturam, & mundum interim, & fatalem necessitatem Deum credit: Zenonemque interpretatione physiologiæ in Hesiodi, Homeri, Orpheique carminibus imitatur. Babylonio etiam Diogeni disciplina est exponendi & disserendi, Jovis partum, & ortum Minervæ, & hoc genus cæterarum rerum vocabula esse, non Deorum. Nam Socraticus Xenophon formam Dei veri negat videri posse, & ideo quæri non oportere: Aristo Chius comprehendi omnino non posse. uterque majestatem Dei intelligendi desperatione senserunt. Platoni apertior de Deo, & rebus ipsis, & nominibus oratio est; & quæ tota esset coelestis, nisi persuasionis civilis nonnunquam admixtione sordesceret. Platoni itaque in Timæo Deus est ipso suo nomine, mundi parens, artifex animæ, coelestium terrenorumque fabricator: quem & invenire difficile præ nimia & incredi-

credi-

credibili potestate, & cum inveneris, in publicum dicere impossibile præfatur. Eadem fere & ista quæ nostra sunt; nam & Deum novimus, & parentem omnium dicimus, & numquam publice nisi interrogati prædicamus. Exposui opiniones omnium ferme philosophorum, quibus illustrior gloria est, Deum unum multis licet designasse nominibus: ut quivis arbitretur aut nunc Christianos philosophos esse, aut philosophos fuisse jam tunc Christianos. Quod si providentia mundus regitur, & unius Dei nutu gubernatur, non nos debet antiquitas imperitorum fabellis suis delectata, vel capta, ad errorem mutui rapere consensus; cum philosophorum suorum sententiis refellatur, quibus & rationis, & vetustatis adsistit auctoritas. Majoribus enim nostris tam facilis in mendaciis fides fuit, ut temere crediderint etiam alia monstruosa miracula: Scyllam multiplicem, chimæram multiformem, & hydram felicibus vulneribus renascentem, & Centauros equos suis hominibus implexos: & quidquid famæ licet fingere, illis erat libenter audire. Quid illas aniles fabulas de hominibus aves, & feras homines, & de hominibus arbores
atque

atque flores? quæ si essent facta, fierent; quia fieri non possunt, ideo nec facta sunt. Similiter ac vero erga deos quoque majores nostri improvidi, creduli, rudi simplicitate crediderunt: dum reges suos colunt religiose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt quæ fuerant assumpta solatia. Denique & antequam commerciis orbis pateret, & antequam gentes ritus suos moresque miscerent, unaquæque natio conditorem suum, aut ducem inclytum, aut reginam pudicam sexu suo fortiorem, aut alicujus muneris vel artis repertorem venerabatur, ut civem bonæ memoriæ. Sic & defunctis præmium, & futuris dabatur exemplum. Lege Stoicorum scripta, vel scripta sapientium, eadem mecum recognosces, ob merita virtutis, aut muneris deos habitos. Euhemerus exsequitur & eorum natales, patrias, sepulchra dinumerat, & per provincias monstrat: Dictæi Jovis, & Apollinis Delphici, & Phariæ Isidis, & Cereris Eleusinæ prodigiis assumptos in deos loquitur, qui errando inventis novis frugibus utilitati hominum profuere. In eandem sententiam & Perseus philo-

philosophatur, & annectit inventas fruges, & frugum ipsarum repertores, iisdem nominibus, ut Comicus sermo est, Venerem sine Libero & Cerere frigere. Alexander ille magnus Macedo insigni volumine ad matrem suam scripsit metu suæ potestatis proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum: ille Vulcanum facit omnium principem, & postea Jovis gentem; & dispicis Isidis ad hirundinem sistrum, & aspersis membris inanem tui Serapidis, sive Osiridis tumulum considera, denique sacra ipsa, & ipsa mysteria, invenies exitus tristes, fata, & funera, & luctus, atque planctus miserorum deorum. Isis perditum filium cum Cynocephalo suo & calvis sacerdotibus luget, plangit, inquirit: & Isiaci miseri cædunt pectora, & dolorem infelicissimæ matris imitantur: mox invento parvulo gaudet Isis, exultant sacerdotes, Cynocephalus inventor gloriatur: nec desinunt annis omnibus, vel perdere quod inveniunt, vel invenire quod perdunt. Nonne ridiculum est, vel lugere quod colas, vel colere quod lugeas? Hæc tamen, Ægyptia quondam, nunc & sacra Romana sunt. Ceres facibus accensis, & serpente circumdata, errore subreptam & corruptam

tam Liberam anxia & sollicita vestigat. Hæc sunt Eleusinia: & quæ Jovis sacra sunt? Nutrix capella est, & avido patri subtrahitur infans, ne voretur, & Corybantum cymbalis, ne pater audiat vagitus, tinnitus eliditur. Cybelæ Dyndima pudet dicere, quæ adulterum suum infeliciter placitum, quoniam & ipsa deformis & vetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, ut Deum scilicet faceret eunuchum. Propter hanc fabulam Galli eam, & semiviri sui corporis supplicio colunt. hæc jam non sunt sacra, tormenta sunt. Quid formæ ipsæ, & habitus? nonne arguunt ludibria & decora deorum vestrorum? Vulcanus claudus deus, & debilis: Apollo tot ætatibus levis: Æsculapius bene barbatus, etsi semper adulescentis Apollinis filius: Neptunus glaucis oculis Minerva cæsiis, bubulis Juno: pedibus Mercurius alatis, Pan ungulatis, Saturnus compeditis: Janus vero frontes duas gestat, quasi ut aversus incedat: Diana interim est alte succincta venatrix: & Ephesia mammis multis, & veribus exstructa: & Trivia trinis capitibus, & multis manibus horrifica. Quid ipse Juppiter vester? modo imberbis statuitur,

tum, modo barbatus locatur: & cum Hammon dicitur, habet cornua; & cum Capitolinus, tunc gerit fulmina; & cum Latiaris, cruore perfunditur; & cum Feretrius, non auditur. Et ne longius multos Joves obeam, tot sunt Jovis monstra, quot nomina. Erigone suspensa de laqueo est, ut virgo inter astra ignita sit: Castores alternis moriuntur, ut vivant: Æsculapius ut in deum surgat, fulminatur: Hercules ut hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Has fabulas & errores & ab imperitis parentibus discimus, & (quod est gravius) ipsis studiis & disciplinis elaboramus, carminibus præcipue poetarum, qui pernimirum quantum veritati ipsa sua auctoritate nocuere. Et Plato ideo præclare Homerum illum inclytum laudatum & coronatum de civitate quam in sermone instituebat, ejecit. Hic enim præcipuus bello Troico deos vestros, etsi ludos facit, tamen in hominum rebus & actibus miscuit: hic eorum paria composuit, sauciavit Venerem, Martem vinxit, vulneravit, fugavit: Jovem narrat à Briareo liberatum, ne à diis cæteris ligaretur; & Sarpedonem filium, quoniam morti non poterat eripere, cruentis imbribus flevit, & thoro Veneris

neris illectum flagrantius quam in adulteras soleat cum Junone uxore concumbere. alibi Hercules stercora egerit, & Apollo Admeto pecus pascit. Laomedonti vero muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit, illic Jovis fulmen cum Æneæ armis in incude fabricatur: cum coelum & fulmina & fulgura longe ante fuerint, quam Juppiter in Creta nasceretur, & flammas veri fulminis nec Cyclops potuerit imitari, nec ipse Juppiter non vereri. Quid loquar Martis & Veneris adulterium deprehensum? & in Ganymedem Jovis stuprum coelo consecratum? Quæ omnia in hoc prodita, ut vitiis hominum quædam auctoritas pararetur. His atque hujusmodi figmentis, & mendaciis dulcioribus corrumpuntur ingenia puerorum; & hisdem fabulis inhærentibus, adusque summæ ætatis robur adolescunt, & in iisdem opinionibus miseri consenescunt: cum sit veritas obvia, sed requirentibus. Saturnum enim principem hujus generis & examinis omnes scriptores vetustatis Græci Romanique hominem prodiderunt. Scit hoc Nepos & Cassius in historia, & Thallus, ac Diodorus hoc loquuntur. Is itaque Saturnus Creta profugus, Ita-

liam metu filii sævientis accesserat, & Jani susceptus hospitio rudes illos homines & agrestes multa docuit, ut Græculus & politus literas imprimere, nummos signare, instrumenta conficere. Itaque latebram suam, quod tuto latuisset, vocari maluit Latium; & urbem Saturniam dedit de suo nomine; & Janiculum Janus ad memoriam uterque posteritatis reliquerunt. Homo igitur utique, qui fugit, homo utique, qui latuit, & pater hominis, & natus ex homine: terræ enim & coeli filius, quod apud Italos esset ignotis parentibus proditus: ut in hodiernum inopinato visos, coelo missos; ignobiles & ignotos, terræ filios nominamus. Ejus filius Juppiter Cretæ, excluso parente regnavit, illic obiit, illic filios habuit; adhuc antrum Jovis visitur, & sepulchrum ejus ostenditur, & ipsis sacris suis humanitatis arguitur. Otiosum est ire per singulos, & totam seriem generis istius explicare, cum in primis parentibus probata mortalitas, in cæteros ipso ordine successionis influxerit. Nisi forte post mortem deos fingitis: & pejerante Proculo deus Romulus, & Juba Mauris volentibus deus est, & divi cæteri reges, qui consecrantur non ad fi-

dem numinis, sed ad honorem emeritæ potestatis. Invitis his denique hoc nomen adscribitur; optant in homine perseverare, fieri se deos metuunt, & si jam senes nolunt. Ergo nec de mortuis dii, quoniam Deus mori non possit; nec de natis, quoniam moritur omne quod nascitur: divinum autem id est, quod nec ortum habet nec occasum. Cur enim si nati sunt, non hodieque nascuntur; nisi forte jam Juppiter senuit, & partus in Junone defecit: & Minerva canuit antequam peperit? An ideo cessavit ista generatio, quoniam nulla hujusmodi fabulis præbetur assensio? Cæterum si dii creare possent, interire non possent; plures totis hominibus deos haberemus, ut jam eos nec coelum contineret, nec aer caperet, nec terra gestaret. Unde manifestum est homines illos fuisse, quos & natos legimus, & mortuos scimus. Quis ergo dubitat horum imagines consecratas vulgus orare, & publice colere; dum opinio, & mens imperitorum artis concinnitate decipitur, auri fulgore præstringitur, argenti nitore, & candore eboris hebetatur? Quod si in animum quis inducat tormentis quibus, & quibus machinis simulacrum omne formetur, erubescet timere

mere se materiem, ab artifice, ut deum faceret, illusam. Deus enim ligneus rogi fortasse, vel infelicis stipitis portio, suspenditur, caeditur, dolatur, runcinatur, & deus aereus, vel argenteus de immundo vasculo, ut saepius factum Ægyptio regi, conflatur, tunditur malleis, & incudibus figuratur: & lapideus caeditur, scalpitur, & ab impurato homine levigatur: nec sentit suae nativitatis injuriam, ita ut nec postea de vestra veneratione culturam; nisi forte nondum deus saxum est, vel lignum, vel argentum. Quando igitur hic nascitur? ecce funditur, fabricatur, scalpitur, nondum deus est. Ecce plumbatur, construitur, erigitur, nec adhuc deus est. Ecce ornatur, consecratur, oratur; tunc postremo deus est, cum homo illum voluit, & dedicavit. Quanta vero de diis vestris animalia muta naturaliter judicant, mures, hirundines, milvi, non sentire eos sciunt, norunt, inculcant, insident, ac nisi abigatis, in ipso dei vestri ore nidificant. Araneae vero faciem ejus intexunt, & de ipso capite sua fila suspendunt: vos tergitis, mundatis, eraditis, & illos, quos facitis, protegitis, & timetis. Dum unusquisque vestrum non cogitat, prius se debere deum nosse, quam

quam colere: dum inconsulte gestiunt parentibus obedire: dum fieri malunt alieni erroris accessio, quam sibi credere: dum nihil ex his quæ timent, norunt: sic in auro & argento avaritia consecrata est; sic statuarum inanium consignata forma; sic nata Romana superstitio, quorum ritus, si percenseas, ridenda quam multa, multa etiam miseranda sunt. Nudi cruda hieme discurrunt, alii incedunt pileati, scuta vetera circumferunt, pelles cædunt, mendicantes vicatim deos ducunt. Quædam fana semel anno adire permittunt, quædam in totum nefas visere est, quædam viro non licet, & nonnulla absque feminis sacra sunt: etiam servo quibusdam cerimoniis interesse piaculare flagitium est: alia sacra coronat univira, alia multivira, & magna religione conquiritur, quæ plura possit adulteria numerare. Quid, qui sanguine suo libat, & vulneribus suis supplicat, non profanus melius esset, quam sic religiosus? aut cui exta sunt obscena demessa, quomodo deum violat, qui hoc modo placat? cum si eunuchos deus vellet, posset procreare, non facere. Quis non intelligat male sanos, & vanæ & perditæ mentis in ista desipere, & ipsam errantium

rantium turbam mutua sibi patrocinia præstare? Hic defensio communis furoris est furentium multitudo. At tamen ista ipsa superstitio Romanis dedit, auxit, fundavit imperium; cùm non tam virtute, quam religione & pietate pollerent. nimirum insignis & nobilis justitia Romana ab ipsis imperii nascentis incunabulis auspicata est. Nonne in ortu suo & scelere collecti, & muniti immanitatis suæ terrore creverunt? Nam asylo prima plebs congregata est: confluxerant perditi, facinorosi, incesti, sicarii, proditores. Et ut ipse Romulus imperator & rector, populum suum facinore præcelleret, parricidium fecit. Hæc prima sunt auspicia religiosæ civitatis. mox alienas virgines jam desponsatas, jam destinatas, & nonnullas de matrimonio mulierculas sine more rapuit, violavit, illusit: & cum earum parentibus, id est, cum soceris suis, bellum miscuit, propinquum sanguinem fudit. Quid irreligiosius, quid audacius, quid ipsa sceleris confidentia tutius? Jam finitimos agro pellere, civitates proximas evertere cùm templis & altaribus: captos cogere, damnis alienis, & suis sceleribus adolescere cum Romulo regibus cæteris, & postremis

ducibus

ducibus disciplina communis est. ita quidquid Romani tenent, colunt, possident, audaciæ præda est, templa omnia de manubiis, id est, de ruinis urbium, de spoliis deorum, de cædibus sacerdotum: hoc insultare & illudere est, victis religionibus servire, captivas eas post victorias adorare. Nam adorare quæ manu ceperis, sacrilegium est consecrare, non numina. Toties ergo Romanis impiatum est, quoties triumphatum: tot de diis spolia, quot de gentibus & trophæa. Igitur Romani non ideo tanti quod religiosi, sed quod impune sacrilegi. Neque enim potuerunt in ipsis bellis deos adjutores habere, adversus quos arma rapuerunt: & quos postulaverant detriumphatos colere coeperunt. Quid autem isti dii pro Romanis possunt, qui nihil pro suis adversus eorum arma valuerunt? Romanorum enim vernaculos deos novimus, Romulus, Picus, Tiberinus, & Consus, & Pilumnus, ac Picunnus dii. Cloacinam Tatius & invenit & coluit: Pavorem Hostilius atque Pallorem, mox à nescio quo Febris dedicata: hæc alumna urbis istius superstitio, morbi & malæ valetudines. Sane & Acca Laurentia, & Flora meretrices propudiosæ, inter morbos

bos Romanorum, & deos computandæ, isti scilicet adversus cæteros qui in gentibus colebantur, Romanorum imperium protulerunt: neque enim eos adversum suos homines vel Mars Thracius, vel Juppiter Creticus, vel Juno nunc Argiva, nunc Samia, nunc Pœna, nunc Diana Taurica, vel mater Idæa, vel Ægyptia illa non numina, sed portenta juverunt. Nisi forte apud istos major castitas virginum, aut religio sanctior sacerdotum: cum pæne in pluribus virginibus, & quæ inconsultius se viris miscuissent, Vesta sane nesciente sit incestum vindicatum: in residuis impunitatem fecerit, non castitas tutior, sed impudicitia felicior. Ubi autem magis à sacerdotibus, quam inter aras & delubra conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur? frequentius denique in æditmorum cellulis, quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur. & tamen ante eos Deo dispensante diu regna tenuerunt Assyrii, Medi, Persæ, Græci etiam, & Ægyptii, cum Pontifices & Arvales, & Salios, & Vestales, & Augures non haberent, nec pullos cavea reclusos, quorum cibo vel fastidio respublica summa regeretur. Jam enim venio ad illa auspicia & auguria

guria Romana, quæ summo labore collecta testatus est & poenitenter omissa, & observata feliciter. Clodius scilicet, & Flaminius, & Junius ideo exercitus perdiderunt, quod pullorum solemnissimum tripudium expectandum non putaverunt? Quid Regulus? nonne auguria servavit, & captus est? Mancinus religionem tenuit, & sub jugum missus est, & deditus? Pullos edaces habuit & Paulus apud Cannas, tamen cum majore reipublicæ parte prostratus est; Caius Cæsar, ne ante brumam in Africam navigia transmitteret, auguriis & auspiciis renitentibus sprevit: eo facilius & navigavit & vicit? Quæ vero & quanta de oraculis prosequar? Post mortem Amphiaraus ventura respondit, qui proditum iri se ob monile ab uxore nescivit. Tiresias cæcus futura videbat, qui præsentia non videbat. De Pyrrho Ennius Apollinis Pythii responsa confinxit, cum jam Apollo versus facere desisset: cujus tunc cautum illud & ambiguum defecit oraculum, cum & politiores homines, & minus creduli esse coeperunt. Et Demosthenes, quod sciret responsa simulata, φιλιππίζειν Pythiam querebatur. At nonnunquam tamen veritatem vel auspicia vel oracula tetigere.

tetigere. Quamquam inter multa mendacia videri possit industriam casus imitatus, aggrediar tamen fontem ipsum erroris & pravitatis, unde omnis caligo ista manavit, & altius eruere, & aperire manifestius. Spiritus sunt insinceri, vagi, à cœlesti vigore terrenis labibus & cupiditatibus degravati. isti igitur spiritus, posteaquam simplicitatem substantiæ suæ, onusti & immersi vitiis perdiderunt, ad solatium calamitatis suæ non desinunt perditi jam perdere, & depravati errorem pravitatis infundere, & alienati à Deo, inductis pravis religionibus à Deo segregare. Eos spiritus dæmonas esse poetæ sciunt, philosophi disserunt, Socrates novit qui ad nutum & arbitrium assidentis sibi dæmonis vel declinabat negotia, vel petebat. Magi quoque non tantum sciunt dæmonas, sed etiam quidquid miraculi ludunt, per dæmonas faciunt: illis aspirantibus & infundentibus præstigias edunt: vel quæ non sunt, videri, vel quæ sunt, non videri. Eorum & Magorum eloquio & negotio primus Sosthenes, & verum Deum merita majestate prosequitur, & angelos, id est, ministros & nuntios Dei sed veri, ejusque venerationi novit assistere: ut & nutu ipso & vultu domini

territi contremiscant. Idem etiam dæmonas prodidit terrenos, vagos, humanitatis inimicos. Quid Plato, qui invenire Deum negotium credidit, nonne & angelos sine negotio narrat & dæmonas? & in Symposio etiam suo naturam dæmonum exprimere connititur: vult enim esse substantiam inter mortalem immortalemque, id est, inter corpus & spiritum, mediam, terreni ponderis & cœlestis levitatis admixtione concretam, ex qua manare in nos procupidinem amoris, & dicit informari, & labi pectoribus humanis, & sensum movere, & affectus fingere, & ardorem cupiditatis infundere. Isti igitur impuri spiritus, dæmones. (ut ostensum à Magis, à philosophis, & à Platone) sub statuis & imaginibus consecrati delitescunt, & afflatu suo auctoritatem quasi præsentis numinis consequuntur, dum inspirantur interim vatibus, dum fanis immorantur, dum nonnunquam extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt falsis pluribus involuta: nam & falluntur, & fallunt, ut & nescientes sinceram veritatem, & quam sciunt, in perditionem sui non confitentes. Sic à cœlo deorsum gravant, & à Deo vero

ad materias avocant, vitam turbant, omnes inquietant, irrepentes etiam corporibus occulte, ut spiritus tenues, morbos fingunt, terrent mentes, membra distorquent, ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium, vel hostiis pecudum saginati remissius quæ constrinxerant, curasse videantur. Hi sunt & furentes, quos in publicum videtis excurrere: vates & ipsi absque templo sic insaniunt, sic bacchantur, sic rotantur, par & in illis instigatio dæmonis, sed argumentum dispar furoris. De ipsis etiam illa quæ paulo ante tibi dicta sunt, ut Juppiter ludos repeteret ex somnio, ut cum equis Castores viderentur, ut cingulum matronæ navicula sequeretur. Hæc omnia sciunt plerique vestrum ipsos dæmonas de semetipsis confiteri, quoties à nobis tormentis verborum, & orationis incendiis de corporibus exiguntur. Ipse Saturnus, & Serapis, & Juppiter, & quidquid dæmonum colitis, victi dolore, quod sunt eloquuntur: nec utique in turpitudinem sui, nonnullis præsertim vestrum assistentibus, mentiuntur. Ipsis testibus esse eos dæmonas de se verum confitentibus credite: adjurati enim per Deum verum & solum, inviti miseri corporibus inhorrescunt; & vel

exiliunt ſtatim, vel evaneſcunt gradatim, prout fides patientis adjuvat, aut gratia curantis aſpirat. Sic Chriſtianos de proximo fugitant, quos longe in cœtibus per vos laceſſebant. Ideo inſerti mentibus imperitorum, odium noſtri ſerunt occulte per timorem. Naturale eſt enim & odiſſe quem times, & quem metueris, infeſtare ſi poſſis. Sic occupant animos, & obſtruunt pectora, ut ante nos incipiant homines odiſſe, quam noſſe: ne cognitos aut imitari poſſint, aut damnare non poſſint. Quam autem iniquum ſit, incognitis & inexploratis judicare, quod facitis, nobis ipſis pœnitentibus credite: & nos enim idem fuimus, & eadem vobiſcum quondam adhuc cæci & hebetes ſentiebamus: quaſi Chriſtiani monſtra colerent, infantes vorarent, convivia inceſta miſcerent: nec intelligebamus ab his fabulas iſtas ſemper ventilari, & numquam vel inveſtigari, vel probari, nec tanto tempore aliquem exiſtere, qui proderet, non tantum facti veniam, verum etiam indicii gratiam conſecuturum. Malum autem adeo non eſſe, ut Chriſtianus reus nec erubeſceret, nec timeret, & unum ſolummodo quod non ante fuerit, pœniteret. Nos tamen

men cum sacrilegos aliquos, & incestos, parricidas etiam defendendos & tuendos suscipiebamus, hos nec audiendos in totum putabamus: nonnumquam etiam miserantes eorum, crudelius saeviebamus, ut torqueremus confitentes ad negandum, videlicet ne perirent, exercentes in his perversam quaestionem, non quae verum erueret, sed quae mendacium cogeret. Et si quis infirmior malo pressus & victus Christianum se negasset, favebamus ei, quasi ejerato nomine jam omnia facta sua illa negatione purgaret. Agnoscitisne eadem nos sensisse & egisse, quae sentitis & geritis? Cum, si ratio, non instigatio daemonis judicaret, urgendi magis, non ut diffiterentur se Christianos, sed ut de incestis, stupris, de impiatis sacris, de infantibus immolatis faterentur. His enim & hujusmodi fabulis iidem daemones ad execrationis horrorem imperitorum aures adversus nos referserunt: nec tamen mirum, cum omnium fama, quae semper insparsis mendaciis alitur, ostensa veritate consumitur. Sic est negotium daemonum: ab ipsis enim rumor falsus & seritur, & fovetur. Inde est quod audire te dicis caput asini rem nobis esse divinam. Quis tam stul-

tus ut hoc colat? quis stultior ut hoc coli credat? nisi quod vos & totos asinos in stabulis cum vestra vel Hippona consecratis, & eosdem asinos cum Iside religiose devoratis: item boum capita, & capita vervecum, & immolatis, & colitis: de capro etiam & homine mixtos deos, & leonum & canum vultus deos dedicatis. Nonne & Apim bovem cum Ægyptiis adoratis, & pascitis? nec eorum sacra damnatis instituta serpentibus, crocodilis, belluis cæteris, & avibus, & piscibus, quorum aliquem deum si quis occiderit, etiam capite punitur. Iidem Ægyptii cum plerisque vobiscum non magis Isidem, quam ceparum acrimonias metuunt: nec Serapidem magis, quam strepitus per pudenda corporis expressos extremiscunt. Etiam ille qui de adoratis sacerdotis virilibus adversum nos fabulatur, tentat in nos conferre quæ sua sunt. Ista enim impudicitiæ eorum forsitan sacra sint, apud quos sexus omnis membris omnibus prostat, apud quos tota impudicitia vocatur urbanitas: qui scortorum licentiæ invident, qui medios viros lambunt, libidinoso ore inguinibus inhærescunt; homines malæ linguæ etiam si tacerent: quos prius tædescit

impu-

impudicitiæ suæ, quam pudescit. Proh nefas, id in se pessimi facinoris admittunt, quod nec ætas potest pati mollior, nec cogi servitus durior. Hæc & hujusmodi propudia nobis non licet nec audire, etiam pluribus turpe defendere est. Ea enim de castis fingitis & pudicis, quæ fieri non crederemus, nisi de vobis probaretis. Nam quod religioni nostræ hominem noxium, & crucem ejus adscribitis, longe de vicinia veritatis erratis, qui putatis Deum credi, aut meruisse noxium, aut potuisse terrenum; næ ille miserabilis, cujus in homine mortali spes omnis innititur; totum enim ejus auxilium cum extincto homine finitur. Ægyptii sane hominem sibi quem colant, eligunt, illum unum propitiant, illum de omnibus consulunt, illi victimas cædunt; & ille qui cæteris deus, sibi certe homo est, velit nolit: nec enim conscientiam suam decipit, si fallit alienam. Etiam principibus & regibus, non ut magnis & electis viris, sicut fas est, sed ut deis turpiter adulatio falsa blanditur, cum & præclaro viro honor verius, & optimo amor dulcius præbeatur, Sic eorum numen vocant, ad imagines supplicant, genium, id est dæmonem ejus, implorant; & est eis

tutius per Jovis genium pejerare, quam regis. Cruces etiam nec colimus, nec optamus, vos plane qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas, ut deorum vestrorum partes, forsitan adoratis. Nam & signa ipsa, & cantabra, & vexilla castrorum; quid aliud quam inauratæ cruces sunt & ornatæ? tropæa vestra victricia non tantum simplicis crucis faciem, verum & affixi hominis imitantur. Signum sane crucis naturaliter visimus in navi, cum velis tumentibus vehitur, cum expansis palmulis labitur, & cum erigitur jugum, crucis signum est, & cum homo porrectis manibus Deum pura mente veneratur: ita signo crucis aut ratio naturalis innititur, aut vestra religio formatur. Illum jam velim convenire, qui initiari nos dicit aut credit de cæde infantis & sanguine. Putas posse fieri, ut tam molle, tam parvulum corpus fata vulnerum capiat, ut quisquam illum rudem sanguinem novelli, & vix dum hominis cædat, fundat, exhauriat? Nemo hoc potest credere, nisi qui possit audere. Vos enim video procreatos filios nunc feris & avibus exponere, nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere: sunt quæ in ipsis visceribus medicaminibus epotis o-

riginem

riginem futuri hominis extinguant, & parricidium faciant antequam pariant. Et hæc utique de deorum vestrorum disciplina descendunt. Nam Saturnus filios suos non exposuit, sed voravit. Merito ei in nonnullis Africæ partibus à parentibus infantes immolabantur, blandiciis & osculo comprimente vagitum, ne flebilis hostia immoletur. Tauris etiam Pontificis, & Ægyptio Busiridi ritus fuit hospites immolare: & Mercurio Gallos humanas, vel inhumanas victimas cædere. Romani Græcum & Græcam, Gallum & Gallam sacrifici viventes obruere: hodieque ab ipsis Latiaris Juppiter homicidio colitur; & quod Saturni filio dignum est, mali & noxii hominis sanguine saginatur. Ipsum credo docuisse sanguinis fœdere conjurare Catilinam: & Bellonam servum suum haustu humani cruoris imbuere: & comitialem morbum hominis sanguine, id est morbo graviore, sanare. Non dissimiles & qui de arena feras devorant illitas & infectas cruore, vel membris hominis & viscere saginatas. Nobis homicidium nec videre fas, nec audire: tantumque ab humano sanguine cavemus, ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem noverimus.

Et de incesto convivio fabulam grandem adversum nos dæmonum concio mentita est, ut gloriam pudicitiæ deformis infamiæ aversione macularet; ut ante exploratam veritatem homines à nobis terrore infandæ opinionis averteret. Sic de isto & tuus Fronto, non ut affirmator testimonium fecit, sed convicium ut orator aspersit. Hæc enim potius de vestris gentibus nata sunt. Jus est apud Persas misceri cum matribus: Ægyptiis, & Athenis cum sororibus legitima connubia. Memoriæ, & tragœdiæ vestræ incestis gloriantur, quas vos libenter & legitis & auditis: sic & deos colitis incestos, cum matre, cum filia, cum sorore conjunctos. Merito igitur incestum penes vos sæpe deprehenditur, semper admittitur: etiam nescientes miseri potestis in illicita proruere; dum Venerem promiscue spargitis, dum passim liberos seritis, dum etiam dominatos alienæ misericordiæ frequenter exponitis, necesse est in vestros recurrere, in filios inerrare. Sic incesti fabulam nectitis, etiam cum conscientiam non habetis. At nos pudorem non facie, sed mente præstamus: unius matrimonii vinculo libenter inhæremus: cupiditate procreandi aut unam scimus,

aut

aut nullam. convivia non tantum pudica colimus, sed & sobria. nec enim indulgemus epulis, aut convivium mero ducimus, sed gravitate hilaritatem temperamus. casto sermone, corpore castiore, plerique inviolati corporis virginitate perpetua fruuntur potius quam gloriantur. Tantum denique abest incesti cupido, ut nonnullis rubori sit etiam pudica conjunctio. Nec de ultima statim plebe consistimus, si honores vestros & purpuras recusamus: nec fastidiosi sumus, si omnes unum bonum sapimus eadem congregati quiete, qua singuli. nec in angulis garruli, si audire nos publice aut erubescitis, aut timetis. Et quod in dies nostri numerus augetur, non est crimen erroris, sed testimonium laudis. nam in pulchro genere vivendi & perstat & perseverat suus, & accrescit alienus. Sic nos denique non notaculo corporis, ut putatis, sed innocentiæ ac modestiæ signo facile dignoscimus. Sic mutuo, quod doletis, amore diligimus, quoniam odisse non novimus: sic nos, quod invidetis, fratres vocamus, ut unius Dei parentis homines, ut consortes fidei, ut spei coheredes. Vos enim nec invicem agnoscitis, & in mutua odia sævitis: nec fratres

vos,

vos, nisi ſane ad parricidium recognoſcitis. Putatis autem nos occultare quod colimus, ſi delubra & aras non habemus? Quod enim ſimulacrum Deo fingam, cum ſi recte exiſtimes, ſit Dei homo ipſe ſimulacrum? templum quod ei extruam, cum totus hic mundus ejus opere fabricatus eum capere non poſſit; & cum homo latius maneam, intra unam ædiculam vim tantæ majeſtatis includam? Nonne melius in noſtra dedicandus eſt mente? in noſtro imo conſecrandus eſt pectore. Hoſtias & victimas Domino offeram, quas in uſum mei protulit, ut rejiciam ei ſuum munus? ingratum eſt; cum ſit litabilis hoſtia, bonus animus, & pura mens, & ſincera ſententia. Igitur qui innocentiam colit, Domino ſupplicat: qui juſtitiam, Deo libat: qui fraudibus abſtinet, propitiat Deum: qui hominem periculo ſurripit, optimam victimam cædit. Hæc noſtra ſacrificia, hæc Dei ſacra ſunt: ſic apud nos religioſior eſt ille, qui juſtior. At enim quem colimus Deum, nec oſtendimus, nec videmus: imo ex hoc Deum credimus, quod eum ſentire poſſumus, videre non poſſumus. In operibus enim ejus, & in mundi omnibus motibus virtutem ejus ſemper præ-

præſentem aſpicimus, cum tonat, fulgurat, fulminat, cum ſerenat. Nec mireris ſi Deum non vides: vento & flatibus omnia impelluntur, vibrantur, agitantur, & ſub oculis tamen non venit ventus, & flatus. In ſole adeo, qui videndi omnibus cauſa eſt, videre non poſſumus; radiis acies ſubmovetur, obtutus intuentis hebetatur: & ſi diutius inſpicias, omnis viſus extinguitur. Quid ipſum ſolis artificem, illum luminis fontem poſſis ſuſtinere, cum te ab ejus fulgoribus avertas, à fulminibus abſcondas? Deum oculis carnalibus vis videre, cum ipſam animam tuam, qua vivificaris & loqueris, nec aſpicere poſſis, nec tenere? Sed enim Deus actum hominis ignorat; & in cœlo conſtitutus non poteſt aut omnes obire, aut ſingulos noſſe. Erras ô homo, & falleris: unde enim Deus longe eſt, cum omnia cœleſtia, terrenaque, & quæ extra iſtam orbis provinciam ſunt, Deo cognita plena ſint? ubique non tantum nobis proximus, ſed infuſus eſt. In ſole adeo rurſus intende, cœlo affixus, ſed terris omnibus ſparſus eſt: pariter præſens ubique intereſt, & miſcetur omnibus: nuſquam enim claritudo violatur: quanto magis Deus auctor omnium, ac ſpecu-

speculator omnium, à quo nullum potest esse secretum, tenebris interest, interest cogitationibus nostris, quasi alteris tenebris? Non tantum sub illo agimus, sed & cum illo (ut prope dixerim) vivimus. Nec nobis de nostra frequentia blandiamur: multi nobis videmur, sed Deo admodum pauci sumus. Nos gentes, nationesque distinguimus: Deo una domus est mundus hic totus. Reges tantum regni sui per officia ministrorum universa novere: Deo indiciis opus non est. Non solum in oculis ejus, sed & in sinu vivimus. Sed Judæis nihil profuit, quod unum & ipsi Deum aris atque templis maxima superstitione coluerunt. Ignorantia laberis, si priorum aut oblitus, aut inscius, posteriorum recordaris. Nam & ipsi Deum nostrum (idem enim omnium Deus est) quamdiu enim eum caste, innoxie, religioseque coluerunt, quandiu præceptis salubribus obtemperaverunt, de paucis innumeri facti, de egentibus divites, de servientibus reges; modici multos, inermi armatos dum fugiunt insequentes, Dei jussu, & elementis adnitentibus obruerunt. Scripta eorum relege, vel si Romanis magis gaudes, ut transeamus veteres, Flavii Josephi, vel Antonii Juliani,

liani, de Judæis require; jam scies nequitia sua hanc eos meruisse fortunam: nec quidquam accidisse, quod non sit his, si in contumacia perseverarent, ante prædictum. Ita prius eos deseruisse comprehendes, quam esse desertos: nec ut impie loqueris, cum Deo suo esse captos, sed à Deo ut disciplinæ transfugas, deditos. Cæterum de incendio mundi, aut improvisum ignem cadere, aut difficile, non credere, vulgaris erroris est. Quis enim sapientium dubitat, quis ignorat, omnia quæ orta sunt occidere, quæ facta sunt interire? Cœlum quoque cum omnibus, quæ cœlo continentur, ita ut cepisse, desinere? Fontium dulci aqua, marisve nutriri, in vim ignis abiturum, Stoicis constans opinio est: quod consumpto humore mundus hic omnis ignescat; & Epicureis de elementorum conflagratione, & mundi ruina eadem ipsa sententia est. Loquitur Plato partes orbis nunc inundare; dicit, nunc alternis vicibus ardescere: & cum ipsum mundum perpetuum & insolubilem diceret esse fabricatum, addit tamen, ipsi artifici Deo soli & solubilem, & esse mortalem. Ita nihil mirum est, si ista moles ab eo, quo exstructa est, destruatur. Animadvertis philosophos eadem disputare

tare quæ dicimus, non quod nos ſimus eorum veſtigia ſubſecuti, ſed quod illi de divinis prædicationibus prophetarum umbram interpolatæ veritatis imitati ſint. Sic etiam conditionem renaſcendi ſapientium clariores, Pythagoras primus, & præcipuus Plato corrupta & dimidiata fide tradiderunt: nam corporibus diſſolutis ſolas animas volunt & perpetuo manere, & in alia nova corpora ſæpius commeare. Addunt iſtis & illa ad retorquendam veritatem, in pecudes, aves, belluas, hominum animas redire. Non philoſophi ſane ſtudio, ſed mimico vitio digna iſta ſententia eſt. Sed ad propoſitum ſatis eſt, etiam in hoc ſapientes veſtros in aliquem modum nobiſcum conſonare. Cæterum quis tam ſtultus, aut brutus eſt, ut audeat repugnare hominem à Deo ut primum potuiſſe fingi, ita poſſe denuo reformari? nihil eſſe poſt obitum, & ante ortum nihil fuiſſe: ſicut de nihilo naſci licuit, ita de nihilo licere reparari? Porro difficilius eſt id quod non ſit incipere, quam id quod fuerit iterare. Tu perire & Deo credis, ſi quid oculis noſtris hebetibus ſubtrahitur? Corpus omne ſive areſcit in pulverem, ſive in humorem ſolvitur, vel in cinerem comprimitur, vel in nidorem te-

nuatur;

nuatur; ſubducitur nobis, ſed Deo elementorum cuſtodia reſervatur. Nec (ut creditis) ullum damnum ſepulturæ timemus, ſed veterem & meliorem conſuetudinem humandi frequentamus. Vide adeo quam in ſolatium noſtri reſurrectionem futuram omnis natura meditetur: ſol demergit, & naſcitur; aſtra labuntur, & redeunt; flores occidunt, & reviviſcunt; poſt ſenium arbuſta frondeſcunt; ſemina non niſi corrupta revireſcunt: ita corpus in ſæculo, ut arbores in hiberno, occultant virorem ariditate mentita. Quid feſtinas ut cruda adhuc hieme reviviſcat, & redeat? expectandum nobis etiam corporis ver eſt. Nec ignoro pleroſque conſcientia meritorum nihil ſe eſſe poſt mortem magis optare, quam credere: malunt enim extingui penitus, quam ad ſupplicia reparari. Quorum error augetur, & in ſæculo libertate remiſſa, & Dei patientia maxima, cujus quanto judicium tardum, tanto magis juſtum eſt. Et tamen admonentur homines doctiſſimorum libris, & carminibus poëtarum, illius ignei fluminis, & de Stygia palude ſæpius ambientis ardoris, quæ cruciatibus æternis præparata, & dæmonum indiciis, & de oraculis prophetarum cognita tradiderunt.

diderunt. Et ideo apud eos etiam ipse rex Juppiter per torrentes ripas, & atram voraginem jurat religiose: destinatam enim sibi cum suis cultoribus poenam præscius perhorrescit. nec tormentis aut modus ullus, aut terminus. Illic sapiens ignis membra urit, & reficit; carpit & nutrit: sicut ignes fulminum corpora tangunt, nec absumunt: sicut ignes Ætnæ, & Vesuvii montis, & ardentium ubique terrarum flagrant, nec erogantur: ita poenale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum laceratione nutritur: eos autem merito torqueri, qui Deum nesciunt, ut impios, ut injustos, nisi profanus nemo deliberat: cum parentem omnium, & omnium Dominum non minoris sceleris sit ignorare, quam lædere. Et quamquam imperitia Dei sufficiat ad poenam, ita ut notitia prosit ad veniam; tamen si vobiscum Christiani comparemur, quamvis in nonnullis disciplina nostra minor est, multo tamen vobis meliores deprehendemur. Vos enim adulteria prohibetis, & facitis; nos uxoribus nostris solummodo viri nascimur: vos scelera admissa punitis; apud nos & cogitare peccare est: vos conscios timetis; nos etiam conscientiam solam, sine qua esse

esse non possumus. Denique de vestro numero carcer exæstuat, Christianus ibi nullus, nisi aut reus suæ religionis, aut profugus. Nec de fato quisquam aut solatium captet, aut excuset, eventum sit sortis, fortunæ, mens tamen libera est; & ideo actus hominis, non dignitas judicatur. Quid enim aliud est fatum, quam quod de unoquoque nostrum Deus fatus est? qui cum possit præscire materiam, pro meritis & qualitatibus singulorum etiam fata determinat. Ita in nobis non genitura plectitur, sed ingenii natura punitur. Ac de fato satis, vel si pauca, pro tempore disputaturi alias & verius & plenius. Cæterum quod plerique pauperes dicimur, non est infamia nostra, sed gloria. animus enim ut luxu solvitur, ita frugalitate firmatur. & tamen quis potest pauper esse, qui non eget, qui non inhiat alieno, qui Deo dives est? magis pauper ille est, qui cum multa habeat, plura desiderat. Dicam tandem quemadmodum sentio: nemo tam pauper potest esse, quam natus est. Aves sine patrimonio vivunt, & in diem pascua pascuntur: & hæc nobis tamen nata sunt: quæ omnia si non concupiscimus, possidemus. Igitur ut qui viam terit, eo felicior, quo levior incedit: ita beatior

in

in hoc itinere vivendi qui paupertate se sublevat, non sub divitiarum onere suspirat. & tamen facultates, si utiles putaremus, à Deo posceremus. utique indulgere posset aliquantum, cujus est totum. Sed nos contemnere malumus opes, quam continere: innocentiam magis cupimus, magis patientiam flagitamus: malumus nos bonos esse quam prodigos: & quod corporis humana vitia sentimus & patimur, non est poena, militia est. fortitudo enim infirmitatibus roboratur: & calamitas sæpius disciplina virtutis est: vires denique & mentis & corporis sine laboris exercitatione torpescunt. omnes adeo vestri viri fortes, quos in exemplum prædicatis, ærumnis suis inclyti floruerunt. Itaque & nobis Deus nec non potest subvenire, nec despicit; cum sit & omnium rector, & amator suorum; sed in adversis unumquemque explorat & examinat, ingenium singulorum periculis pensitat, usque ad extremam mortem voluntatem hominis sciscitatur, nihil sibi posse perire securus. Itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur. Quam pulchrum spectaculum Deo, cum Christianus cum dolore congreditur,

ditur, cum adversum minas & supplicia & tormenta componitur, cum strepitum mortis & horrorem carnificis irripiens inculcat, cum libertatem suam adversus reges & principes erigit; soli Deo, cujus est, cedit; cum triumphator & victor, ipsi qui adversum se sententiam dixit, insultat. Vicit enim, qui quod contendit, obtinuit. Quis non miles sub oculis imperatoris audacius periculum provocet? nemo enim præmium percipit ante experimentum: & imperator tamen quod non habet non dat: non potest propagare vitam, potest honestare militiam. At enim Dei miles nec in dolore deseritur, nec morte finitur. Sic Christianus miser videri potest, non potest inveniri. Vos ipsi calamitosos viros fertis ad cœlum, Mucium Scævolam, qui cum errasset in regem, perisset in hostibus, nisi dexteram perdidisset. Et quot ex nostris non dexteram solum, sed totum corpus uri, cremari sine ullis ejulatibus pertulerunt, cum dimitti præsertim haberent in sua potustate? Viros cum Mucio, vel cum Aquilio aut Regulo comparo. Pueri & mulierculæ nostræ cruces & tormenta, feras,

ras, & omnes suppliciorum terriculas inspirata patientia doloris illudunt. Nec intelligitis ô miseri, neminem esse qui aut sine ratione velit pœnam subire, aut tormenta sine Deo possit sustinere. Nisi forte vos decipit, quòd Deum nescientes divitiis affluant, honoribus floreant, polleant potestatibus. Miseri in hoc altius tolluntur, ut decidant altius. Hi enim ut victimæ ad supplicium saginantur, ut hostiæ ad pœnam coronantur. In hoc adeo quidam imperiis ac dominationibus eriguntur, ut ingenium eorum perditæ mentis licentiæ potestatis libere nundinentur. Absque enim notitia Dei, quæ potest esse solida felicitas, cum mors sit somnio similis? Antequam tenetur, elabitur. Rex es: tam times, quam timeris: & quamlibet sis multo comitatu stipatus, ad periculum tamen solus es. Dives es: sed fortunæ male creditur, & magno viatico breve vitæ iter non instruitur, sed oneratur. Fascibus & purpuris gloriaris: vanus error hominis, & inanis cultus dignitatis, fulgere purpura, mente sordescere. Nobilitate generosus es, parentes tuos laudas: omnes tamen pari sorte nascimur,

mur, sola virtute distinguimur. Nos igitur qui moribus & pudore censemur, merito malis voluptatibus & pompis vestris & spectaculis abstinemus, quorum & de sacris originem novimus, & noxia blandimenta damnamus. Nam in ludis Curulibus quis non horreat populi in se rixantis insaniam? in gladiatoriis, homicidii disciplinam? in scenicis etiam non minor furor, turpitudo prolixior. Nunc enim mimus vel exponit adulteria, vel monstrat. Nunc enervis histrio amorem dum fingit, infligit. Idem deos vestros induendo stupra, suspiria, odia, dedecorat. Idem simulatis doloribus lacrymas vestras vanis gestibus & nutibus provocat. Sic homicidium in vero flagitatis, in mendacio fletis. Quod vero sacrificiorum reliquias, & pocula delibata contemnimus: non confessio timoris est, sed veræ libertatis assertio. Nam etsi omne quod nascitur, ut inviolabile Dei munus nullo opere corrumpitur; abstinemus tamen, ne quis existimet aut dæmoniis, quibus libatum est, cedere, aut nostræ religionis pudere. Quis autem ille qui dubitat vernis indulgere nos floribus, cum capiamus

&

& rosam veris & lilium, & quidquid aliud in floribus blandi coloris & odoris est? his enim & sparsis utimur mollibus ac solutis, & sertis colla complectimur. Sane quod caput non coronamus, ignoscite. Auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisve solemus haurire. Nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis exanimi, aut non sentienti facem, aut non sentienti coronam: cum & beatus non egeat, & miser non gaudeat floribus. At enim nos exequias adornamus eadem tranquillitate qua vivimus, nec adnectimus arescentem coronam, sed à Deo æternis floribus vividam sustinemus: qui, & modesti Dei nostri liberalitate, securi spe futuræ felicitatis, fide præsentis ejus majestatis animamur. Sic & beati resurgimus, & futuri contemplatione jam vivimus. Proinde Socrates scurra Atticus viderit nihil se scire confessus, testimonio licet fallacissimi dæmonis gloriosus: Arcesilas quoque, & Carneades, & Pyrrho, & omnis Academicorum multitudo deliberet, Simonides etiam in perpetuum comperendinet: philosophorum

phorum supercilia contemnimus, quos corruptores & adulteros novimus & tyrannos, & semper adversus sua vitia facundos. Nos non habitu sapientiam, sed mente præferimus : non eloquimur magna, sed vivimus: gloriamur nos consecutos, quod illi summa intentione quæsiverunt, nec invenire potuerunt. Quid ingrati sumus? quid nobis invidemus, si veritas divinitatis nostri temporis ætate maturuit? Fruamur bono nostro, & recti sententiam temperemus, cohibeatur superstitio, impietas expietur, vera religio reservetur. Cum Octavius perorasset, aliquamdiu nos ad silentium stupefacti, intenti vultus tenebamus: & quod ad me est, magnitudine admirationis evanui, quod ea quæ facilius est sentire, quam dicere, & argumentis, & exemplis, & lectionum auctoritatibus adornasset: & quod malevolos iisdem illis quibus armantur, philosophorum telis retudisset: ostendisset etiam veritatem non tantummodo facilem; sed & favorabilem. Dum istæc igitur apud me tacitus revolvo, Cæcilius sic erupit: Ego Octavio meo plurimum quantum eadem tranquillitate, qua vivimus: sed & mihi gratulor, nec expecto sententiam: vicimus,

cimus, & ita, ut improbus, usurpo victoriam: nam ut ille mei victor est, ita ego triumphator erroris. Itaque quod pertineat ad summam quæstionis, & de providentia fateor, & Deo cedo, & de sectæ jam nostræ sinceritate consentio. Etiam nunc tamen aliqua consubsidunt, non obstrepentia veritati, sed perfectæ institutioni necessaria, de quibus crastino (quod jam sol occasui declivis est) ut de toto congruentius, promptius requiremus. At ego (inquam) prolixius omnium nostrum vice gaudeo, quod etiam Octavius mihi vicerit, cum maxima judicandi mihi invidia detracta sit. Nec tamen possum meritum ejus verborum laudibus repensare: testimonium & hominis, & unius infirmum est. Habet Dei munus eximium, à quo & inspiratus oravit, & obtinuit adjutus. Post hæc læti, hilaresque discessimus: Cæcilius quod crediderit: Octavius gaudere quod vicerit: ego & quod hic crediderit, & hic vicerit.

M. Minucii Felicis Octavii *Finis.*

Books Printed for, and sold by *R. Green*.

A *Myraldus* Treatise of Religion. 8°.
A *Galtrucii* Mathematicæ Institutio. 8°.
Sherringham de Anglorum Gentis Origine Disceptatio. 8°.
Logica sive Ars Cogitandi. 8°.
Annotationes in Vetus Testamentum. 8°.
Gassendi Astronomia. 8°.
Anacreon Gr. Lat. 12.
Casimiri Opera. 24.
Anthologia sive Poemata *Italorum*. 12.
Brigg's Opthalmographia. 8°.
Bythner's Institutio Linguæ Sanctæ. 12.
Terentius Not. *Joh. Minellii*. 12.
Dr *Barne's* Discourse concerning the Nature of Christs Kingdom. 4o.
----Sermon on the 9th of *September*. 4°.
----Sermon at *Hertford* Assize. 4°.
----Authority of Church Guides. 4°.
Neoporti Votum Candidum. 8°.
Statii Sylvarum Lib. 5. & *Achilleidos* Lib. 2. Not. *Steph*. 8°.
Duport in Jobum Gr. Lat. 8°.
Mercurius Rusticus. 8°.
Wiseman Law of Laws. 8°.
Whear Relectiones Hyemales: accessit *Gab. Naudæi* Bibliographia Politica. 8°.

Digby

Digby's Treatise of Bodies. 4°.
Golii Epitome Doctrinæ Moralis, 8°.
Lucii Cœlii-Lactantii Opera quæ extant omnia. 8°.
Fournier Euclidis Sex primi Elementorum Geometricorum Libri commodius demonstrati. 24.
Fiennius de Cometa. 8°.
Gregorii Optica promota. 4°,
Morton de Merito. 4°.
Herbaius Rerum Quotidianarum Lib. 12.
Pembles Works. *Fol.*
Bisterfieldi Opera Omnia. 12.
Spencer Dissertatio Urim & Thummim. 8°.
Canones Pœnitentiæ. 4°.
Nupera *Homeri*. 8°.
The Second Lash of *Alazonomastix*. 8°.
Kemp's Reason for the Common Prayer. 4°.
----Sermon preached at St *Maries* in *Cambr*. 4°.
Paw de Ossibus Humani Corporis. 4°.
Sherringham of Kings Supremacy. 4°.
Calvert Napthali. 4°.
Vossii Elementa Rhetoricæ. 8°.
Raii Appendix ad Catalog. Plantar. *Cantab*. 8°.
Statuta quædam Academiæ *Cantab*. 8°.
Lessius Discourse of Preserving Health. 24.

FINIS.